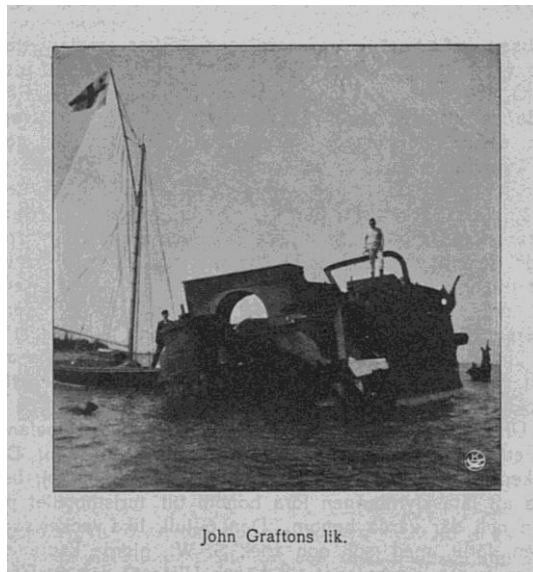

En vård på John Graftons grav

Koreografin bakom fyra minnesmärken i Jakobstadsregionen 1905–1930

Valter Finnäs

Magisteravhandling

Magisterprogrammet i historia

Humanistiska fakulteten

Helsingfors universitet

Handledare: Henrik Meinander &

Henrika Tandefelt

Helsingfors 20.03.2026

Titelbladets bild: John Graftons vrak innan det sjönk till havets botten. Fotografiet togs troligen av Gamlakarlebybon och aktivisten Alarik Strengell under sommaren 1906 (se Parmanen 1939, 749).

Bildkälla: A. S., ”Från en sommarkryss på Bottniska viken.”, *Frisk bris*, 1.12.1910, s. 255.

Tillgänglig i Nationalbibliotekets digitaliserade samlingar, digi.kansalliskirjasto.fi.

Arbetet med denna magisteravhandling har understötts av Svenska litteratursällskapet i Finland med medel ur Holger Frykenstedts fond samt av Minnesvårdarna rf.

Sammandrag

Studieinriktning: historia, svenska studieinriktningen

Författare: Valter Finnäs

Arbetets titel: En vård på John Graftons grav: Koreografin bakom fyra minnesmärken i Jakobstadsregionen 1905–1930

Arbetets art: Magisteravhandling

Månad och år: mars 2026

Sidantal: 138

Nyckelord: historia, minneshistoria, minnesmärken, monument, platsnamn, gatunamn, minneskoreograf, John Grafton, Graftonaffären, förryskningsmotstånd, aktivism, autonoma tiden, mellankrigstiden, Jakobstad, Larsmo

Handledare: Henrik Meinander, Henrika Tandefelt

Förvaringsställe: Helsingfors universitets bibliotek

Sammandrag: Denna avhandling undersöker planerna för ett minnesmärke över John Grafton-affären i Jakobstadsregionen 1905–1930. Graftonaffären var ett försök att insmuggla krigsmateriel för att omkullkasta den ryska kejsarregimen. Försöket misslyckades sedan smugglingsfartyget *s/s John Grafton* gått på grund i Larsmo skärgård och sprängdes den 8 september 1905 av affärens aktivister. Tanken om ett Grafton-minnesmärke luftades först i en artikel rubricerad ”Sista akten”, publicerad i ortstidningen *Jakobstad* november 1905. Visionen omsattes inom Jakobstads kommunalförvaltning året därpå som planer på ett gatunamn döpt efter *John Grafton*. Planerna resulterade i namngivningen av en järnvägshållplats 1910 före de återupptogs inom kommunalförvaltningen 1925, men då utan konkret slutresultat. Den mest ambitiösa planen iståndsattes på privat initiativ i form av det s.k. Graftonmonument som invigdes i Larsmo, den 7 september 1930.

Studiens analytiska redskap är minneskoreografi och minneskoreografer, eller arbetet och pådrivarna bakom offentlig hågkomst. Syftet med avhandlingen är att analysera minnesmärkenas gestaltning samt aktörerna, motiven och mobiliseringen bakom dem. Detta syfte uppnås dels genom fallstudier av minnesmärkesplanerna. Fallstudierna ställs därtill i förhållande till varandra för att åskådliggöra en 25-årig process, i vilken de olika planerna stod för skiftande gestaltningar av Graftonaffären.

Undersökningen bygger huvudsakligen på internt material härrörande från minnesmärkesprojekten och diskurser kring desamma i tidningspressen. Sistnämnda innefattar främst Jakobstadsregionens ortspress, men breddas i Graftonmonumentets fall till en systematisk undersökning av den landsomspännande pressen 1930. Pressmaterialet belyser utomstående perspektiv på minnesmärkena genom uppföljande inlägg, notiser och reportage, men åskådliggör även minneskoreografernas budskapsförmedling. Gatunamnsplanernas interna aspekter undersöks närmre genom Jakobstads kommunalförvaltnings årsböcker, och Graftonmonumentet på motsvarande sätt genom den bakomliggande kommitténs samling i Jakobstads museums arkiv. Originalhandlingarna och årsböckerna kompletteras med kontext- och aktörbelysande arkivalier, som den centrala koreografen Magnus Hagelstams handlingar i Svenska litteratursällskapets arkiv.

Den ryska tiden primära minneskoreografer var aktivisterna själva, men åren 1925–1930 övergick aktörskapet huvudsakligen till deras beundrare. Samtidigt utgick koreografin alltjämt från Jakobstadsregionens samhällselit. Under hela tidsperioden omtolkades Graftonaffären i skiftande kontexter, och sammantvinnades genom minnesmärkena med dagsaktuella frågor. ”Sista akten” och gatunamnsfrågorna 1906–1925 influerades av spänningar inom och mellan Jakobstadsregionens borgerskap och breda folklager. Graftonmonumentet, som skulle byggas på en landsomspännande understödsbas, präglades i sin tur av samtidens ekonomiska depression och rikspolitikens extremrörelser med hämmande resultat för projektet. Avhandlingen visar därtill att den långa minnesmärkesprocessen såg betydande förskjutningar i vem som kunde inkluderas i Graftonaffärens ”hjältetsaga”, och på vilka villkor. I kontrast till ”Sista akten”, som utpekade ofosterländska förrädare bland skärgårdsbygdens befolkning, framställde Graftonmonumentet smugglingen som hela Jakobstadsregionens äreminne. Detta skifte speglade ett ökat närmande mellan Jakobstads borgerskap och närregionens allmoge sedan 1905, och ingick i fortsatta kulturgemenskapsprojekt dem emellan.

Innehåll

I. Inledning.....	1
1. Syfte och frågeställningar	3
2. Teoretiska utgångspunkter	5
3. Tidigare forskning och litteratur	9
4. Källor och metod.....	14
II. Bakgrund	20
1. Förryskningen och revolutionshösten 1905	20
2. Det symboliska förryskningsmotståndet.....	25
3. Mellankrigstiden och frihetskampernas minnen	28
III. ”John Graftons stad”	31
1. ”Sista akten”.....	31
2. John Graftons gata.....	42
3. Graftonminnet i vita erfarenhetsrum.....	54
IV. John Graftonmonumentet.....	64
1. Koreografins anatomi.....	67
2. Monumentets strategiska... ..	80
3. och taktiska dimensioner.....	89
V. Forskningsresultat och slutdiskussion	103
Källor och litteratur	111
Bilagor	128

I. Inledning

Det var en hjältesaga, där frihet, liv och framtid voro insatser och fosterlandets frigörelse det hägrande målet.

Äras skall den tysta bragdens män och till minne av dem och deras stolta drömmar avtäckes detta enkla monument.¹

Yttrade av Jakobstads borgmästare Walter Österberg söndagen den 7 september 1930 inledde dessa ord en festlig invigningsceremoni uppuren av fosterländskt laddat patos. ”Knappt någonsin”, lät reportrarna för dagen spekulera, hade vattenlederna ”bevittnat en så intensiv trafik” då fullastade farkoster i tiotal transporterade närapå tusen deltagare till Orrskär i Larsmo kommuns yttre skärgård. Från foten av ett nyligen rest monument lät åtskilliga talare sina högstämda ord eka över denna församlade folkskara av såväl nyfikna ordsbor som långväga ditresta celebriteter.² På havsbotten några hundratals meter från strandlinjen låg lämningarna av det hjältenamn till vars ära monumentet hade rests: det mytomspunna ångfartyget *s/s John Grafton*.

På dagen ett kvartsekel tidigare höll *John Graftons* situation på att kulminera i desperation. Ångfartyget, som i största hemlighet anlagts och avlastats i skärgården natten till den 6 september 1905 hade vid avfärd oåterkalleligt kört på grund. Bakgrunden till *John Graftons* färd låg i det ryska kejsardömets integrationspolitiska tidevarv, som såg periferier av storfurstendömet Finlands slag förlora sin tidigare autonoma ställning under högljudd protest. Bland de mest radikala motståndarna till denna förryskning var Finska aktiva motståndspartiet (FAMP), en underjordisk terrororganisation med väpnad kamp mot kejsarregimen som syfte och drivkraft.³ I detta syfte lyckades FAMP:s ledargestalt, skriftställaren Konni Zilliacus d.ä. (1855–1924) knyta en intresseallians med det ryska Socialistrevolutionära partiet (SR), som eftersträvade kejsarregimens störtande. Som hemlig finansär agerade Japans underrättelsetjänst, som sökte sabotera dess fiende i anledning av Rysk-Japanska kriget (8 februari 1904 – 5 september 1905). *John Graftons* syfte, att insmuggla arsenalen för revolutionens startskott vid strategiska punkter längs kejsardömets Östersjökust, hämmades

¹ Se bilaga 1.

² ”John Graftonin muistomerkki paljastettu.”, *Uusi Suomi*, 8.9.1930; ”Minnesvården av John Grafton avtäcktes i söndags på Orrskär.”, *Pedersöre*, 9.9.1930; ”Grafton-vårdens avtäckning blev en storslagen högtid.”, *Wasa-Posten*, 9.9.1930.

³ Gummerus 1925, 114–117.

från början av tillintetgjorda planer, bristande kommunikation, slitande intressekonflikter och kreverade slutligen i den ödesdigra grundstötningen.⁴ I samråd med lokala aktivister beslutade *John Graftons* kapten, John William Nylander (1869–1949), att avlasta fartyget efter bästa förmåga för att därefter spränga det i luften och därigenom försöka undvika beslagtagande. Detonationerna från denna ingalunda ”tysta bragd” påstås ha hörts så långt borta som 50 km från Orrskär. Än viktigare spred de däremot sensationens svallvågor som, ironiskt nog, skulle trygga *John Graftons* eftermäle och för en kort stund placera den österbottniska kustbygden, som det har sagts, ”på världskartan”.⁵

Monumentets invigningsceremoni närapå 13 år efter Finlands självständighetsförklaring uppmålade en bild av Graftonaffären som långt överträffade dess marginella praktiska inverkan på kampen mot kejsarväldet. Smugglingsförsöket utpekades som den första stora samordnade aktionen i kampen mot ”det ryska oket”, och Graftonaffärens misslyckande omsvängdes till en stor psykologisk seger: en upprorets ”smattrande stridsfanfar”, som Österberg skanderade.⁶ Sådana uttalanden var inte helt grundlösa. De historiska framställningarna av Graftonaffären betonar i regel händelsens dramatik,⁷ som i tiderna också uppmärksammades både inom och utanför det ryska kejsardömet offentliga sfär.⁸ Det som däremot förbigås i sådana framställningar är *hur* Graftonaffären, denna i grunden misslyckade aktion, kom att bli meningsfull. Faktum är att sådana uppfattningar inte uppkom av sig självt: Graftonaffären gjordes aktivt och medvetet till en berättelse värd att ihågkomma som stor och ärorik, och detta långt innan monumentet restes vid dess slutliga etapp. Tanken om ”en vård på John Graftons grav” uppkom de facto samma höst som resterna av dess last flöt på skärgårdens fjärdar.⁹ Sådana hågkomstbefrämjande eller *kommemorativa* projekt kom därefter på tal flera gånger i Jakobstads offentlighet redan före Finlands självständighet, i en tid då Graftonaffären ännu var en högförrädisk handling. I kulisserna stod då aktivisterna själva, som gjorde allt i sin makt för att höja Graftonaffärens eftermäle över smugglingens snöpliga utgång. Genom deras politiska

⁴ Kujala 1980, 259–275.

⁵ Olin 2005 (1993), 141–146, 154, 161–166; ”Vapensmugglarna placerade Larsmo på världskartan”, *Hufvudstadsbladet*, 4.9.2005.

⁶ ”John Graftonminnet blev en imponerande högtid av stora mått.”, *Österbottningen*, 9.9.1930.

⁷ Redan under den ryska tiden tog olika Graftonskildringar fasta på den skräck som vapensmugglingen lär ha försatt kejsarregimen i (se exempelvis bilaga 2). Sådana betraktelser bör däremot underställas viss skepsis, inte minst med tanke på den norm av överdrivet dramatiserande rapporteringar som allmänt rådde inom kejsarregimens övervakningsapparaturer (se A. Kujalas forskning diskuterad i Hänninen 2023, 153–154).

⁸ Se kapitel II.3 i denna avhandling.

⁹ ”Sista akten.”, *Jakobstad*, 29.11.1905.

och kulturella engagemang kom Jakobstad snart att bokstavligen framstå som ”John Graftons stad”.¹⁰

1. Syfte och frågeställningar

De primära forskningsobjekten i denna avhandling är visionerna och planerna för ett *John Grafton*-minnesmärke som pådrevs med varierande framgång mellan 1905 och 1930 i Jakobstadsregionens offentlighet. Med sådana temporala och geografiska kriterier inringas fyra huvudsakliga visioner och planer: en ”gravvård” som påyrkades i Jakobstads ortstidning hösten 1905, två planrundor för en John Grafton-gata med Finlands självständighet som skiljelinje och, slutligen, 1930 års Graftonmonument. ”Jakobstadsregionen”, som i dagens läge allmänt avser en geografiskt mera omfattande region,¹¹ åsyftar i denna studie huvudsakligen staden Jakobstad och dess nordliga grannkommun Larsmo.¹² Detta geografiska fokus ska inte tas som ett ställningstagande för Graftonnamnets lägre resonans utanför nämnda region: Graftonaffären var en internationell aktion som har fortlevt genom lika vitt spridda hågkomstprocesser,¹³ men än mera relevant på andra orter med kopplingar till smugglingen såsom Karleby, eller Kemi, där *John Graftons* första avlastning företogs.¹⁴ Jakobstadsregionen i ovan framförda tolkning har snarare valts som fokus eftersom konkreta strävanden till ett Grafton-minnesmärke har varit som mest påtagliga i, om ändå inte helt unika för, nämnda område.¹⁵

Avhandlingen har därmed två överlappande syften; för det första att kartlägga och analysera ovan inringade fyra minnesmärken enskilt, för det andra att relatera dem till varandra under de 25 högst omvälvande år i Finlands historia då visionen om ett Grafton-minnesmärke alltjämt fortlevde men skiftade i form och innebörd. En sådan analys finner sin klangbotten i vad historikern Peter Aronsson kallar ”monumentprocesser” och förklarar som ”hela kedjan från intention över gestaltning, reception, återbruk och kulturell översättning”.¹⁶ Processen bakom

¹⁰ ”Till avskedskollation”, *Jakobstad*, 25.5.1909.

¹¹ Karlsson 2006a, 145; Sandelin 2026, 8.

¹² Före dess självständighet som kommun 1867 hörde Larsmo till Pedersöre socken. Se Karlsson 2006a, 146.

¹³ Se exempelvis Futrell 1963, 79, 82–84; Kujala 1980, 257–259, 275; Rozenbergs, ”Ждите «Джона Графтона»” (”I väntan på ’John Grafton’”), *Sovjet-Lettisk miniserie* (1981); Olin 2005 (1993), 269; ”Japaner fick ett Graftongevär”, *Jakobstads Tidning*, 23.1.2008.

¹⁴ I Mustakari segelpaviljong, Karleby, har exempelvis John Graftons skeppsklocka, donerad 1906 av Graftonaktivisten Gustaf Strömbeck, ställts ut på beständig hedersplats av Gamlakarleby segelförening. Se *Gamlakarleby segelförening 1872–1972* (1972), 59–61.

¹⁵ Ylimaunu 2019, 1, 9–10; Se även fotnot 519, sidan 108 i förevarande avhandling.

¹⁶ Aronsson 2007, 284.

ett ”monument”, som för våra syften kan likställas med ett ”minnesmärke”, kan alltså liknas vid dess ”livscykel” eller olika existensstadier från planering och skapelse till invigning och senare öden.¹⁷ En heltäckande processkartläggning skulle i denna avhandlings fall leda författaren nära inpå hans egen samtid;¹⁸ som Aronsson poängterar bör minnesmärkesforskaren avgränsa sin studie och tydligt ”uppmärksamma var i kedjan analysen befinner sig”.¹⁹

Dylika avgränsningar kan lätt göras med avhandlingens fyra studieobjekt, av vilken den första gestaltades enbart textuellt, medan endast den sista fullbordades, invigdes *och* föranledde avsevärd diskurs som sträckte sig utanför Jakobstadsregionens offentlighet. Graftonmonumentet är således en verklig utstickare, vars reception, d.v.s. mottagande bland allmänheten, både kan och bör analyseras mera djuplodande. Med utgången av 1930 som slutpunkt tillägnar denna avhandling däremot också Graftonmonumentet förhållandevis lite receptionsanalytiskt utrymme. Monumentet från 1930 närmas snarare som kulmen på den kvartseklslånga minnesmärkesprocessen 1905–1930: en kedja där de tidigare visionerna för ett Grafton-minnesmärke i sig själva utgjorde länkar som återbrukades för nya tider och nya ändamål. Avhandlingens resulterade aktörfokus medför således ett särskilt intresse för minnesmärkenas bakomliggande *minneskoreografi*, ett begrepp som, utan att ännu gå in på mera detalj,²⁰ riktar särskilt intresse till följande frågor:

1. Hur gestaltades visionerna av ett Grafton-minnesmärke i Jakobstadsregionens offentlighet 1905–1930, och hur fortskred visionerna i praktiken?
2. Vad kan utläsas om minnesmärkesvisionernas pådrivande aktörer och deras intentioner?
3. Vilka uppfattningar om Graftonaffären och dess betydelse underbyggde minnesmärkesvisionerna och uttrycktes genom dem?

Avhandlingens utstakade slutpunkt må vara praktiskt nödvändig och teoretiskt motiverad, men riskerar också överbetona minnesmärkesprocessens slutgiltighet i.o.m. Graftonmonumentets tillkomst. En överblickande skissering av den bredare ”Graftonhågkomstens” vidare öden efter 1930 erbjuds följaktligen i avhandlingens slutdiskussion, med förhoppningen att motverka de något artificiella avgränsningarnas potentiella antydanden och resulterande missuppfattningar.

¹⁷ Aittomaa 2019, 12–13, 19–20.

¹⁸ Se kapitel V i denna avhandling.

¹⁹ Aronsson 2007, 284–286, 296.

²⁰ Se efterföljande underkapitel.

2. Teoretiska utgångspunkter

Den teoretiska grunden för denna avhandling utgörs av tre nyckelbegrepp: minneshistoria (*mnemohistory*), samt redan nämnda ”minnesmärken” och ”minneskoreografer” (*memory-choreographers*). Samtliga nyckelbegrepp anknyter till ett brokigt och tvärvetenskapligt forskningsfält känt som kollektivminnesstudier (*collective memory studies*), som undersöker hur ”minne”, vilket kortfattat kan förklaras som människans förhållande till och uppfattningar om det förflutna, uttrycks och formas inom sociala och kulturella ramverk, eller alternativt ”hur människor minns tillsammans”.²¹ En av de kändaste föregångarna till dagens kollektivminnesstudier var sociologen Maurice Halbwachs (1877–1945), som i regel tillskrivs själva begreppet ”kollektivt minne”. Kärnan i Halbwachs flitigt citerade, men inte nödvändigtvis unika,²² teori var att människans minne är fundamentalt avhängigt av hennes sociala sammanhang, d.v.s. att det första inte ens kan existera i igenkännbar form utan det senare.²³ Senare ”återupptäckt” och revidering av den tidiga kollektivminnesteorin har i sin tur givit upphov till en mängd distinkta forskningstraditioner och teoretiska vidareutvecklingar. Till de mera inflytelserika räknas de kulturella och sociala minnesteorierna (*cultural memory* och *social memory*), med sina intressen för hågkomstpraxis genom interaktion med visuella och textuella medier respektive problematisering av ”kollektivbegreppet” som grundläggande premisser.²⁴ Förevarande avhandling ansluter sig i första hand till minneshistoria som en tredje inriktning med anknytningspunkter till bägge nämnda forskningstraditioner.

Minneshistoria (*mnemohistory* eller ursprungligen *gedächtnisgeschichte*) skisserades först av egyptologen Jan Assmann som en ansats att utstaka den kulturella minnesforskningens metodologi. I korthet berör minneshistoria, som den framställts av Assmann och vidareutvecklats av historiker som Marek Tamm, det förflutnas roll i nutiden samt hur och varför det förflutna aktualiseras och omtolkas. Resultatet är i detta avseende ett fokus på det förflutnas ”aktualitet snarare än dess faktaenlighet”,²⁵ vilket också utgör den grundläggande

²¹ Forsberg 2019, 75.

²² Liknande insikter har tillskrivits åtminstone följande tänkare och författare som verkade ungefär samtida med eller t.o.m. före Halbwachs: Jacob Burckhardt (1818–1897), Aby Warburg (1866–1929), James Joyce (1882–1941), Walter Benjamin (1892–1940) och Ernst Kantorowicz (1895–1963). Se Tamm 2015, 9–10, 73; Beiner 2018, 7.

²³ Halbwachs 1992 (1925), 37–40.

²⁴ För vidare diskussion kring kulturell respektive social minnesteori, se Tamm 2008, 499–511; Tepora 2018a, 183–184 samt Beiner 2006, 23–29; Beiner 2017.

²⁵ Tamm 2008, 501; Tamm 2015, 1–5, 9.

premissen för denna avhandling visavi Graftonaffären. I denna mest vedertagna definition gränsar minneshistorian däremot, som exempelvis historikern Henrik Forsberg noterat, på det identiska till systerinriktningar såsom historiebruksforskningen, vars intresseområde är hur det förflutna *används* för olika ändamål.²⁶ I sin doktorsavhandling föreslår Forsberg därför en alternativ minneshistorisk tolkning, i vilken han anknyter till den allttjämt återkommande debatten om ”minnets” och ”historiens” inbördes skillnader som sätt att förstå det förflutna.²⁷

Forsbergs ovannämnda studie undersöker hur hågkomsten kring olika svälteepisoder har formats under tidsperioder då svältens överlevare ännu fanns vid liv. Med detta konkreta avstamp insisterar Forsberg på att frånga en ”metaforisk” till förmån för en ”klinisk” förståelse av minne, d.v.s. från ett allomfattande paraplybegrepp för alla förflutenhetsuppfattningar till ”minne” som individens psykiskt och fysiologiskt betingade uppfattningar om det *personligt* upplevda förflutna. ”Historia” ser Forsberg i sin tur som ett kollektivt betingad sätt att tolka och representera av det förflutna: historia föds ur strävan efter mer eller mindre sammanhängande narrativ om det förflutna, vilka skapas genom att samla, sälla och tolka ”kollektivets” (alltifrån familjens till ”lokalsamhället”, samhällsklassen, nationen, eller t.o.m. det internationella samfundets) förflutna med kollektiven som tilltänkta mottagare.²⁸ ”Minneshistoria” begripliggör och analyserar följaktligen växelverkan, överlappningar och slitningar mellan minne och historia under tidsperioder då dessa samexisterar: m.a.o. hur inflytande från personliga förstahandsminnen av en specifik händelse kan påverka den offentliga historiska diskursen kring densamma och *vice versa*. Forsberg underskriver på detta vis grundtesen om individens hågkomst som avhängigt av hennes sociala sammanhang,²⁹ men betonar samtidigt det unika med sådana processer i det minneshistoriska fönster som stängs ”då den sista som kan minnas händelsen dör”.³⁰ Ett sådant temporalt perspektiv är direkt applicerbart på tidsavgränsningen för min studie, eftersom Graftonaffärens eftermäle då i högsta grad präglades av växelverkan mellan de som upplevt smuglingen å ena sidan, och de som sökte framställa densamma ”historiskt” å andra sidan: två aktörskategorier vilka dessutom, som vi kommer se, i åtskilliga fall var en och samma. Graftonaffärens minneshistoria konkretiserades förvisso genom flera kulturella kanaler, såsom litteratur, kommersialisering och dramatisering samt museiutställningar och övrigt bruk av materiella lämningar, vilka svårligen kan separeras helt

²⁶ Aronsson 2005, 1–16.

²⁷ Nora 1989; Winter 2010; Peltonen 2007, 173–174, 195; Tamm 2008; Beiner 2015.

²⁸ Forsberg 2029, 82.

²⁹ Forsberg 2019, 86.

³⁰ Ibid., 76; Jfr Tepora 2018a, 183–184.

från varandra som studieobjekt.³¹ I denna avhandling utgör däremot minnesmärken som bekant det primära fenomenet av intresse.

Som redan framkommit inrymmer denna avhandlings minnesmärken två underkategorier: kommemorativa (d.v.s. hågkomstfrämjande, eller tilltänkta som sådana) gatunamn, och monument.³² Ställda sida vid sida har monument, vare sig i form av stoder, statyer, obelisker eller andra påfallande skepnader,³³ till synes föga gemensamt med gatuskylten som döpts efter en förgången händelse eller person. Även det avsiktligt asketiska monumentet framstår lätt som frapperande i jämförelse med gatuskylten, vars tillkomst ställer föga krav på estetiska överväganden, långsiktig planering, omfattande resursmobilisering eller pråliga invigningsceremonier.³⁴ Medan monument *kan* fylla funktioner utanför det rent kommemorativa motiveras gatunamnets existens i grunden av praktiska ändamål, d.v.s. navigering, kommunikation och bokföring. Monumentet å andra sidan reses med kommemoration som huvudmål och närmast *kräver* dess betraktare på reflektion och patos i utstakade former.³⁵ Vare sig de påträffas i den fysiska gatubilden eller som markeringar på kartor bildar kommemorativa gatunamn i sin tur, för att citera historikern Raphael Samuel, en sorts "historisk almanacka" bättre lämpad för ett subtielt sammanvävande av vardagsliv och hågkomst.³⁶

Ovan framförda distinktioner skymmer lätt praktiska gråzoner mellan våra två minnesmärkestyper, men skiftar än angelägnare tyngdpunkten till minnesmärkets roll och funktion *efter* dess tillkomst, d.v.s. bort från huvudfokus i denna avhandling. När den bakomliggande minneskoreografin ges analytiskt företräde framför slutresultat börjar monumentet och det kommemorativa gatunamnet mera likna varandra. Myntat av sociologen Brian Conway 2010 avser minneskoreografen själva aktören (individen, "gruppen", institutionen, det politiska partiet, *etc.*) som engagerar sig för att förespråka, främja, styra upp och iscensätta, d.v.s. "koreografera", offentlig hågkomst.³⁷ Sedan de formulerat en gemensam vision och utstakat hur densamma skall uppnås, det som historikern Niels Kayser Nielsen kallar

³¹ Se kapitel II.2 samt III och IV i denna avhandling.

³² För motsvarande användning av engelskans *commemorative* i försvenskad form, se Ahl 2010.

³³ För några illustrerade exempel på monument ungefär samtida till forskningsobjekten i denna avhandling, se Nykvist 1995; Tuomisto 1998.

³⁴ Azaryahu 2009, 59.

³⁵ Ehn 2007, 345, 355–358; Rodell 2007, 65–66; Connerton 2009, 34.

³⁶ Samuel citerad i Beiner 2006, 268.

³⁷ Conway 2010, 6.

kommemorationens ”strategi”,³⁸ uppdelar minneskoreograferna sitt projekt sinsemellan i olika ansvarsområden och mobiliserar sina tillgängliga resurser (ekonomiskt kapital, bildning, erfarenhet, kontakter, inflytande inom politik och media, *etc.*) till dess förmån.³⁹ Det resulterande *minnesarbetets* generella målsättning är i sin tur att ”skapa och propagera hågkomstdiskurser” för en utvald händelse eller person på en *högre nivå*, av vilka Conway kategoriserar åtminstone fyra i uppåtstigande skala: individuell, smågruppsbaserad, social och institutionell. Sistnämnda nivå, som utgör högsta tänkbara mål för många hågkomstprojekt, kan här likställas med en nationell hågkomstnivå där ett hågkomstobjekt blir känt och relevant på ett landsomspännande plan och upptas i det nationella kanon som befästs genom nationella institutioner och organisationer.⁴⁰

Minneskoreografer med rötterna i det lokala men siktet inställt på större sammanhang kan på detta vis, för att låna en formulering av historikern Guy Beiner, ses som ”kulturella förhandlare”,⁴¹ vilka försöker medla mellan privat och offentlig, lokal och nationell hågkomst,⁴² eller också, som i denna avhandling, mellan minne och historia i Forsbergsk mening. Orsakerna till att engagera sig i detta slags minnesarbete varierar givetvis från fall till fall.⁴³ Men att tillskanska just sin egen tolkning av det förflutna en förhöjd synlighet handlar inte sällan om att befästa koreografernas personliga prestige och sociala legitimitet,⁴⁴ eller om deras strävan att etablera ”ägarskap” över det förflutna och dominans över dess offentliga representation. Att pådriva offentlig hågkomst är m.a.o. ofta en politisk handling.⁴⁵ Sådana hierarkiska maktdynamiker är kanske mest uppenbara med monumenten som närmast påträngs det offentliga utrymmet,⁴⁶ men är, som rön från den kritiska platsnamnsforskningen (*critical toponymies*) framhåller, också påtagliga gällande kommemorativa gatunamn.⁴⁷

³⁸ Nielsen 2007, 151–152.

³⁹ Conway 2010, 8–12. Se i synnerhet s. 9, där Conway summerar (översatt av avhandlingsförfattaren) hur ”Kommemoration är resultatet av socialt engagemang – människor som utvecklar band till andra människor – och formar dessa band till starka, långsiktiga förhållanden med återkommande interaktioner – för att säkra olika nödvändiga resurser från materiella till ideologiska.”

⁴⁰ Conway 2010, 5–8.

⁴¹ Beiner 2006, 257.

⁴² Conway 2010, 6; Beiner 2006, 275.

⁴³ Frykman & Ehn 2007, 9–58; Rodell 2007, 66.

⁴⁴ Aronsson 2007, 280, 288; Beiner 2006, 252–253; Ehn 2007, 346, 360.

⁴⁵ Aronsson 2007, 288; Peltonen 2007, 201; Nielsen 2007, 159; Conway 2010, 5, 7.

⁴⁶ Ehn 2007, 256; Aronsson 2007, 280.

⁴⁷ Berg & Vuolteenaho 2009, 1–14; Se även övriga artiklar i samma antologi.

Huruvida minneskoreograferna lyckas uppnå sina slutmål, vad de än må vara, hänger däremot på hur deras visioner och strategier mottas i praktiken.⁴⁸ Sedan minneskoreograferna offentligt tillkännagivit sina strategier riskerar de således konfrontation från dess motpol, det som Nielsen kallar hågkomstens ”taktiska dimensioner”.⁴⁹ Reaktionen som s.a.s. ”går i otakt” med (d.v.s. avviker från) koreografernas strategier kan ta särskilt uppenbara uttryck sedan minnesarbetets slutmål uppnåtts; realiserade monument eller gatuskyltar kan exempelvis falla i skymundan eller, än mera dramatiskt, vandaliseras av gräsrotsnivån eller avlägsnas av nya myndigheter efter ett regimskifte.⁵⁰ Som kommer demonstreras i kapitel IV.3 kan andra slitningar mellan minneskoreografernas strategi och utomståendes taktiska reaktioner däremot framträda redan under minnesarbetets gång.

3. Tidigare forskning och litteratur

John Graftonaffären har i sig självt blivit föremål för ett antal historiska redogörelser och undersökningar av varierande karaktär. De viktigaste av dessa kan i sin tur grupperas i tre generella historiografiska sammanhang: mellankrigstidens (1918–1939) ”frihetskampslitteratur”, kritisk revidering av denna under efterkrigstiden (d.v.s. de närmaste påföljande decennierna efter 1945) och, slutligen, en provinsialt rotad historietradition. Bland de viktigaste Graftonskildringarna av förstnämnda era hittas i *Routaa ja rautaa II* (1927), den andra titeln i skolmannen Karl Albert Wegelius pentalogi (1926–1933),⁵¹ samt den tredje installationen i tetralogin *Taistelujen kirja* (1936–1941), polismannen Eino Into Parmanens *magnus opus*.⁵² Bägge författare inledde och slutförde sina respektive projekt i en tid då Finlands offentliga minneshistoriska landskap dominerades av det finska inbördeskrigets (1918) borgerliga vinnarsida, de vita, och florerade med antikommunistiskt eller allmänt antisocialistiskt samt ryssfientligt och nationalistiskt argumentation.⁵³ I enlighet med sin samtids historielitterära konventioner sökte således Wegelius och Parmanen bidra till bevästandet av 1918 års krig som ett ”Frihetskrig” mot det finska folkets förtryckare och det föregående

⁴⁸ Aronsson 2007, 280; Beiner 2006, 268.

⁴⁹ Frykman & Ehn 2007, 19; Nielsen 2007, 151–152.

⁵⁰ Connerton 2009, 29–30, 34; Frykman & Ehn 2007, 20–24; Nielsen 2007, 148–150.

⁵¹ Wegelius 1927, 9–63; Se även Estlander 1923 för ett markant och något tidigare publicerat alster som inkluderar en skildring av Graftonaffären.

⁵² Parmanen 1939, 661–790.

⁵³ Se kapitel II.2 och III.3 i denna avhandling.

motståndet mot förryskningen, däribland Graftonaffären, som ingående i frihetskrigets hjältemodiga förhistoria.⁵⁴

Andra världskrigets slut innebar en viktig vändpunkt i denna bemärkelse, då Finlands förändrade sociokulturella och geopolitiska läge småningom möjliggjorde mångsidigare historiska diskurser i offentligheten och yngre historikers uppgörelse med sina nationalistiska föregångare.⁵⁵ Ett av de första efterkrigstida återbesöken till Graftonaffären gjordes av historikern Michael Futrell i *Northern Underground* (1963),⁵⁶ vilken däremot senare kritiserats av kollegan Antti Kujala för att drunkna i detaljnivå och samtidig underbetona vapensmugglingens politiska sammanhang. Kujalas egen artikel från 1980 står således som den viktigaste studien enkom tillägnad Graftonaffären i den kritiska efterkrigstida historieskrivningens anda.⁵⁷ Lärdomshistorikern och pedagogen Håkan Anderssons *Historik över John Grafton affären* från 1965 är också nämnvärd,⁵⁸ medan dagslägets förmodligen mest spridda Graftonskildring, *Grafton-affären* (1993), har författats av journalisten Karl-Gustav Olin.⁵⁹ Olins populärhistoriska verk bygger i viss mån på författarens egen forskning, men erbjuder främst en förtjänstfull summering av den tidigare litteraturen i ämnet. *Grafton-affären* kan däremot svårligen betraktas som en kritisk syntes lika mycket som ett eko av Olins föregångare. Att boken tillägnats ”alla de modiga, förutseende och självuppoffrande män och kvinnor Finlands folk har att tacka för sin dyrköpta frihet” tyder i synnerhet på vissa grundläggande likheter med frihetskampsförfattarnas perspektiv.⁶⁰ Även om Jakobstadsbon Olins verk inte begränsar sig till den egna hembygdens bragder uppvisar det således ett nära släktskap med de samtida provinsiella ättlingarna till frihetskampsförfattarna, exemplifierat av skribenter som historieläraren Nils-Erik Nykvist.⁶¹

Ingen bland denna brokiga skara forskare har tillägnat kultiveringen av Graftonaffärens eftermäle någon systematisk eller ingående studie, även om dithörande fenomen har tangerats eller t.o.m. beskrivits av åtskilliga.⁶² Således påträffar man exempelvis Graftonmonumentet i såväl textuella som fotografiska avbildningar i Parmanens och Olins alster, utan att någotdera

⁵⁴ För en diskussion om frihetskampslitteratur, se Jussila 1979, 256–263.

⁵⁵ Tikka 2018a, 121–123; Tepora 2018b, 304–334; Meinander 2022, 160–163.

⁵⁶ Futrell 1963, 66–84.

⁵⁷ Kujala 1980. Se också Kujala 1989, 294–297.

⁵⁸ Andersson 1965.

⁵⁹ Olin 1993. Den sjätte upplagan från 2011 utgör det senaste nytrycket av Olins Graftonskildring.

⁶⁰ Se dedikationen i Olin 2005 (1993).

⁶¹ Se företalen i Nykvist 1988 och Nykvist 1995; Jfr Westerlund 1993, 171.

⁶² Wegelius 1927, 59, 386; Parmanen 1939, 737, 787–790; Futrell 1963, 79, 82–84; Olin 2005 (1993), 115, 137–138, 140, 149, 177–178, 268–270. Se också Tuomisto 1998, 86.

företar en djuplodande undersökning av monumentets tillkomstprocess och skiftande betydelser.⁶³

Detsamma kan konstateras om tidigare litteratur kring minnesmärkena i gatunamnsformat som behandlas i denna avhandling. Gångna tiders gatuplaner tillägnade *John Grafton* och andra relaterade märkesnamn i Jakobstadsregionen har tillägnats ett visst återkommande journalistiskt intresse, vilket däremot tenderat avgränsas till sakens lokalhistoriska kuriositetsvärde.⁶⁴ Även den faktiska gatunamnsforskningen om Jakobstad, vilken har mönstrats i ett anmärkningsvärt stort antal publikationer,⁶⁵ omnämner i vissa fall de svårfångade John Graftongatuplanerna och går i museichef Pekka Toivanens (1939–2022) fall t.o.m. in på kontexten för deras tillkomst. Men i den mån nämnda undersökningar höjer sig över en deskriptiv nivå faller gatunamnsfrågorna istället, som i Toivanens alster, något i skymundan i bredare historiska sammanhang.⁶⁶ Motsvarande kan konstateras om historikern Lars Westerlunds släkt- och bygdehistoriska panoramaverk från 2024, vars stycken om de relevanta gatunamnsfrågorna kommer den kritiska platsnamnsforskningen nära men endast kortfattat nämner John Graftongatan och dess ”besläktade” gatunamn som en bisats i en bredare kulturhistorisk exposé.⁶⁷

Att tämligen marginella fenomen som Graftonmonumentet och John Graftongatan inte tidigare tillägnats fokuserad forskning är förvisso föga förundransvärt.⁶⁸ En stor del av litteraturen om Graftonaffären härrör, för det första, från tiden innan kollektivminnesstudiernas verkliga genombrott mellan 1980- och 90-talet.⁶⁹ Frihetskampslitteraturen av Wegelius och Parmanens slag utgick i sin tur från samma sorts historiserande viljor och minneshistoriska klimat som de konkreta minnesmärkena själva, och var därmed obenägen att tillägna sådant annat än uppskattande dokumentation. Detsamma kan också konstateras gällande senare tiders lokalhistoriska dokumentation av Graftonaffärens lämningar och eftermälen, vars utgångspunkter i övervägande grad kan placeras någonstans mellan antikvariskt lokalhistoriskt

⁶³ Parmanen 1939, 789; Olin 2005 (1993), 268.

⁶⁴ Se exempelvis ”Häckväxter, djur, kyrkfolk har alla sina egna stadsdelar”, *Jakobstads Tidning*, 10.2.1973; ”Lauri Tiainen – är han en lämplig gatunamngivare?”, *Jakobstads Tidning*, 1.3.1984; ”Vilka är männen bakom våra gatunamn och var håller kvinnorna hus?”, *Jakobstads Tidning*, 11.12.1997; ”Skyddskårschef fick gata”, *Jakobstads Tidning*, 24.2.2008.

⁶⁵ Lindholm 1975, 23–28; Sillman 1986; Kivelä 1991; Toivanen 2002, 49–53; Ekola 2015; Westerlund 2024, 256–268.

⁶⁶ Toivanen 2002, 52–53, 104–116.

⁶⁷ Westerlund 2024, 256–268.

⁶⁸ Med undantag för avhandlingsförfattarens egen kandidatavhandling. Se Finnäs 2022.

⁶⁹ Beiner 2006, 26.

intresse till explicit (lokal)patriotisk självhävdelse.⁷⁰ Kujalas artikel, som eftersträvade en så rigorös skildring av Graftonaffärens politiska bakgrund som möjligt, demonstrerade i sin tur en tolkningstendens i rak motsats till föregående frihetskampsförfattare och lokalhistorikerna; Kujala noterade förvisso uppfattningarna som senare skulle uppblåsa Graftonaffärens eftermäle över dess praktiska inverkan, men avfärdade alla sådana ”uppfunna historielärdomar” rätt och slätt som ”grundlös propaganda”.⁷¹

Flera olika historiebehandlingar har således, formade av varierande historiografiska sammanhang och av sinsemellan motsatta orsaker, förbisett potentialen för ingående analys av Graftonaffärens viktigaste eftermäle: eftermälet i sig självt. Ett unikt undantag är en artikel av arkeologen Timo Ylimaunu från 2019. Med regionen kring Kemi som geografiskt ramverk företar Ylimaunu en kollektivminnesstudie med fokus på Graftonaffärens materiella kultur, i synnerhet två minnesmärken med Graftonkoppling.⁷² Ylimaunus fokusering utelämnar förvisso motsvarande fenomen på andra orter och förbigår därmed också fall av minneshistorisk interaktion och växelverkan mellan Kemi och andra orter.⁷³ Med tanke på dess unika tematik och särskilda intresse för minnesmärkens tillkomsthistoria erbjuder Ylimaunus artikel oavsett en unik referenspunkt för ifrågasvarande avhandling. Genom ett något vidgat perspektiv hittas åtminstone ett ytterligare verk av särskild relevans, nämligen en antologi utgiven av Nylands Nation 2004. Mera specifikt avses här artiklarna där antologins redaktörer Eva Ahl och Michaela Bränn tillsammans med historikerkollegan Marketta Tamminen belyser personkulten kring aktivisten Eugen Schauman.⁷⁴ Artiklarna, som inspirerades av det då instundande 100-årsjubileet av Schaumans attentat på Finlands generalguvernör Nikolaj Bobrikov och påföljande självmord, tar avstamp i den ryska tiden och analyserar bl.a. två minnesmärken som restes till Schaumans ära 1906 och 1910.⁷⁵ Antologin behandlar således minneshistorisk kultivering av t.o.m. större högförrädisk laddning än den kring *John Grafton* före Finlands självständighet.

Genom dess temporala, geografiska och tematiska avgränsningar ansluter sig denna avhandling slutligen till historiska intresseområden av betydligt bredare slag. Genom sin tidsavgränsning

⁷⁰ Se exempelvis Nykvist 1996, 206–211; ”Öppning av Grafton-utställningen i Fagernäs 3.7. 2005 / Larsmo När-TV”, Larsmo När-TV, YouTube.com.

⁷¹ Kujala 1980, 275.

⁷² Ylimaunu 2019, 1–20.

⁷³ Se kapitel IV i denna avhandling.

⁷⁴ Ahl & Bränn 2004, 114–138; Tamminen 2004, 139–146; Ahl 2004, 147–156.

⁷⁵ Ahl & Bränn 2004, 114–138.

ingår min studie i forskningsuppsjöarna kring den ryska integrationspolitikens eller ”förryskningens” tidevarv (generellt ca 1890-tal till Finlands självständighet 1917) och mellankrigstiden (inbördeskrigets slut i maj 1918 till vinterkrigets utbrott i november 1939). Geografiskt sett är denna avhandling lokalhistoriskt fokuserad, även om nationella och i viss mån internationella utblickar eftersträvas. Belysande översikter av Jakobstadsregionens historia har här tillhandahållits genom antologierna *Jakobstads historia IV-V* (2002 och 2015), *Larsmo från istid till nutid* (2006), den lokalhistoriska tidskriften *Pedersöre: tidningen Jakobstads julalbum* (utkommen mellan 1909 och 1993) samt Alf Snellmans studier från 1998 och 2007.⁷⁶

En förtjänstfull syntetisering av forskningen i förryskningsmotståndet erbjuds av Matti Lackmans verk från 2000, medan Minna Maijalas och Reetta Hänninens studier (2017 respektive 2023) fokuserar på motståndets kreativa uttryck, vilka är av särskild relevans för tematiken i denna avhandling. Två specifika förvecklingar med fundamental inverkan på skiftande Graftontolkningar under den inramade tidsperioden var i sin tur 1905 års storstrejk och, som redan framkommit, inbördeskriget 1918. Här har nationellt kontextualiserande antologier och lokalhistoriska fallstudier nyttjats sida vid sida: i storstrejkens fall genom antologin *Kansa kaikkivaltias: Suurlakko Suomessa 1905* (2008) och Oscar Nikulas artikel från 1946,⁷⁷ och för inbördeskriget på motsvarande vis genom antologin *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö* (2018) samt Anna Bondestams och L. Westerlunds studier i Jakobstads krigshändelser (utkomna 1990 respektive 1993).⁷⁸ Sistnämnda antologi går, som dess titel antyder, också till stor utsträckning in på inbördeskrigets eftermäle och dess effekter på de efterföljande decenniernas politiska klimat, vars extrema uttryck har tillägnats vidare djupdykningar i *Svart Gryning: fascismen i Finland 1918-44* (2018) och Johanna Bonäs doktorsavhandling från 2012.⁷⁹ En särskilt relevant fokusering på samma tidsperiod har företagits i Aapo Roselius doktorsavhandling från 2010, i vilken det s.k. vita Finlands minneshistoriska landskap står i centrum.⁸⁰ Mera specifika tematiska inringningar hittas i sin tur i Ville Sarkamos och Ulla-Maija Peltonens artiklar (2018 respektive 2007), vilka behandlar ”vita” respektive ”röda” minnesmärken tillägnade 1918. Sistnämnda artikel ingår för övrigt i

⁷⁶ Toivanen et al. 2002; Andersson et al. 2015; Fellman et al. (red.) 2006; Snellman 1998; Snellman 2007. Se ”Pedersöre 1909–1969”, *Pedersöre: Jakobstads Tidnings jul- och hembygdsblad*, 1969, 26–32 för en artikelförteckning. Notera att samtliga utgåvor av nämnda julalbum har registrerats av Nationalbiblioteket under rubriken *Pedersöre: tidningen Jakobstads julalbum*, även om publikationen i själva verket har utkommit under flera olika namn genom åren, jfr exempelvis Nikula 1946; Lindholm 1975; Mannil 1992; Toivanen 1993.

⁷⁷ Nikula 1946, 34–38.

⁷⁸ Tepora & Roselius (red.) 2018; Bondestam 1990; Westerlund 1993.

⁷⁹ Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018; Bonäs 2012.

⁸⁰ Roselius 2010.

den antologi som tillhandahållit förevarande avhandling dess viktigaste anknytningspunkter till den internationella minnesmärkesforskningen, *Minnesmärken: att tolka det förflutna och besvärja framtiden* (2007).

4. Källor och metod

Peter Aronsson har vidareutvecklat sina tidigare berörda reflektioner med att inringa tre allmänna metodologier inom minnesmärkesforskningen: ”den biografiska metoden”, gestaltungsanalys samt studium av minnesmärken ”som fortlöpande kommunikativ handling.” Ifrågavarande avhandlings grepp sammanfaller närmast med de två förstnämnda. Redan avhandlingens kronologiska struktur, som kartlägger Grafton-minnesmärkets 25-åriga resa från vision till verklighet med ett öga för skiftande ”intentioner, resursmobilisering och intressekamp”, speglar ett biografiskt förhållningssätt i enlighet med Aronssons typologi. Gestaltungsanalysen utmärker främst konstvetenskapliga och konsthistoriska perspektiv på minnesmärken, där estetiska ”formelement, deras ursprung och spel med varandra i formeringen av ett budskap” ställs i centrum. Gestaltungsanalysen är vid första anblick ovidkommande för minnesmärkena i denna avhandling, vilka (i den mån de ens fullbordades) erbjuder föga underlag för estetiska fokuseringar. Aronsson poängterar däremot att gestaltungsanalys av minnesmärken kan ”vidgas till att omfatta rummet och placeringen samt den historiska och diskursiva kontexten”.⁸¹ En breddad gestaltungsanalys kan därmed också beakta de visuella element och tal som uppbyggde Graftonmonumentets invigning, men också monumentprojektets framställning genom textuella och visuella kanaler. I detta avseende klarnar också gestaltungsanalysens nytta visavi Graftonmonumentets föregångare, vilka, slutresultat åsido, påyrkades i pressen eller tillägnades långt framskriden planering. En metodologisk syntes av biografi och gestaltning kan således tillämpas praktiskt för att indela denna avhandlings huvudsakliga källmaterial i tre kategorier.

Den första kategorin källor innefattar internt material, d.v.s. primärkällor härrörande från koreografernas hågkomstarbete. Därtill kommer de externa källorna, vilka belyser diskursen kring minnesarbetet utanför minneskoreografernas slutna kretsar. Kategori tre, de kontextbelysande källorna, illustrerar slutligen minneskoreografins bredare historiska sammanhang. Dessa tre kategorier, vars inbördes gränser stundvis blir diffusa, inrymmer en

⁸¹ Aronsson 2007, 284.

omfångsrik och eklektisk helhet av arkivalier uppbevarade på tre orter,⁸² variationsrika trycksaker, samt visuella och audiella källor i såväl fysiskt påtagligt som digitaliserat format.

Den mest renodlat interna källan för någondera minnesmärken är en samling härrörandes från ”Kommittén för John Grafton minnet” (härefter ”monumentkommittén”),⁸³ vilken bildades på privat initiativ i Jakobstad under vårvintern 1930 med syftet att resa det nämnda Graftonmonumentet.⁸⁴ Samlingen i fråga donerades ursprungligen till stadens arkiv av kommittémedlem Runar Carl Öhman men finns numera bevarad i Jakobstads stadsmuseums arkiv (JMA).⁸⁵ Sammanställd i en kartong inkluderar denna samling ekonomiska räkenskaper, inkomna penninginsamlingslistor och intern korrespondens i varierande format: d.v.s. handlingar ursprungligen enkom avsedda kommittémedlemmarna och i viss mån deras potentiella samarbetspartners. Dessa handlingar lämpar sig mest uppenbart för biografisk analys av monumentprojektets olika faser. Utöver detta bidrar handlingarna till gestaltungsanalys av den argumentation som monumentkommittén nyttjade för att mobilisera understöd för sitt projekt och påverka dess framgångsgrad. Därigenom nås inte enbart insikter i monumentprojektets strategiska dimensioner; monumentkommitténs interna korrespondens och ekonomiska räkenskaper belyser även sådana motgångar som skulle förhindra projektets definitiva avslut i.o.m. monumentets invigning.

Jakobstads gatunamnsfrågor, i vilka Graftonmonumentets föregångare figurerade, var i jämförelse en nominellt offentlig angelägenhet. Gatunamnsfrågor dryftades inom specialtillsatta kommittéer som svarade inför Jakobstads stadsfullmäktige. Gatunamnskommittéernas arbete kan spåras genom kommunalförvaltningens ärendervis organiserade årsböcker, vars tematiska uppdelningar och täckande sakregister därtill är

⁸² Jag vill här rikta ett särskilt tack till arkivföreståndare Jan Ehnvall, fotoamanuens Johanna Enroth och museichef emeritus Guy Björklund på Jakobstads stadsmuseum samt Marlene Byggmästar på Larsmo lokalhistoriska arkiv för deras generösa och återkommande hjälp i sökandet efter källmaterial.

⁸³ Kartongen i fråga går under rubriken ”John Grafton-minnet, räkenskaper för monumentet”, men hänvisas till nedan som ”Grafton minnet”. Kartongen består av fyra huvudsakliga komponenter: lösa handlingar, en bindning rubricerad ”Brev. Insamlingslistor. Räkenskaper” (nedan hänvisad till som samling 1), tre lösa kuvert samt ytterligare en samling inslagen i brunt papper (nedan hänvisad till som samling 2). Till JMA:s Graftonrelaterade handlingar (här hänvisade till som Handlingar rörande John Grafton) hör därtill en samling med anknytning till Graftonaffärens 60-årsjubileum 1965, som firades i Jakobstads reservofficersklubbs regi. Nämnda samling, sammanställd i en mapp, bär rubriken ”John Grafton” men hänvisas nedan till som JR:s Graftonhandlingar.

⁸⁴ Avskrift av brev, monumentkommittén till F. Tiura, 17.3.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁸⁵ *Jakobstads kommunalförvaltning under år 1942* (1943), 140–141; Jakobstads reservofficersklubbs mötesprotokoll 22.6.1965, JR:s Graftonhandlingar. JMA, Jakobstad.

oumbärliga för att kontextualisera gatunamnsärendena i stadsförvaltningens övriga spörsmål.⁸⁶ Varken de kommunala gatunamnsfrågornas eller det privata monumentprojektets kommittéer har däremot efterlämnat handlingar som skulle belysa deras interna arbete i heltäckande detalj.

I kommunalförvaltningens återges de överväganden som gatunamnskommittéerna inlämnade till stadsfullmäktige, vars bifogade mötesprotokoll i sin tur belyser ärendenas vidare behandling och utgång. Mera detaljerade återgivningar av kommunalförvaltningens interna debatter (såsom diskussionsbelysande mötesprotokoll) saknas däremot och är, som N-E Nykvist noterat, inte heller att förväntas av den ryska tidens kommunalhistoriska arkivalier.⁸⁷ Liknande protokoll torde rimligtvis också ha förts inom monumentkommittén under 1930 med tanke på omfånget av deras projekt, men inget i källorna vittnar om sådana dokument eller deras senare öden. Detsamma kan också konstateras gällande John Grafton-gatans återkomst i Jakobstad fem år tidigare, där det plötsligt bristande källunderlaget står i skarp kontrast till kommunalförvaltningens offentlighetsprinciper och därmed föranleder, som vi kommer se, mera ingående problematisering.⁸⁸ Dylika fall, där inte ens djupdykningar i förvaltningens originalhandlingar ger något vidare för handen,⁸⁹ illustrerar behovet att anknyta till annat material utöver kommittéarbetets primärkällor. En förhoppning under forskningsprocessen har därför varit att hitta interna källor av ett mera personligt slag, d.v.s. sådant som skulle belysa minnesarbetet från de involverade individernas synvinklar.

Bland de individuella minneskoreografernas efterlämnade arkivalier har Graftonaktivisten Magnus Hagelstams (1879–1958) personsamling i Svenska litteratursällskapets arkiv visat sig särskilt givande.⁹⁰ Men förutom pådrivare och understödare hör, som redan konstaterats, också tilltänkta mottagare till minnesarbetets formativa aktörer. En röd tråd som förenar den 25-åriga monumentprocessens start- och slutpunkt i denna bemärkelse är urbana koreografers strävan att nå ut till närregionens rurala skärgårdsbefolkning. Därför har också ett särskilt intresse riktats till källor som härrör från Larsmo: platsen för ”John Graftons grav” och dess slutliga ”vård”. Förutom en samling Graftonrelaterade intervjuer med äldre Larsmobor i JMA från 1960-talet bör i synnerhet två samlingar i Larsmo lokalhistoriska arkiv (LLHA) nämnas här:

⁸⁶ Förutom två uppsättningar i Jakobstad, en i JM:s bibliotek och en i stadens arkiv, tillhandahålls pliktexemplar av Jakobstads kommunalförvaltningens årsböcker av Nationalbiblioteket i Helsingfors.

⁸⁷ Nykvist 1988, 196.

⁸⁸ Se kapitel III.3 i denna avhandling.

⁸⁹ Här avses Jakobstads stadsfullmäktiges och Jakobstads drätselkammarers originalhandlingar, vilka förvaras i Jakobstads arkiv, tidigare känt som Jakobstads centralarkiv.

⁹⁰ Hagelstamska arkivet (1779–1987), SLSA 703, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.

lokalhistorikern och amatöretnografen Fredrik Björkskogs (1935–2024) insamlade intervjuer från 1980-talet samt ”Ofärdsåren”, en samling minnesteckningar, berättelser och lokalhistoriska alster av varierande slag med relation till förryskningsmotståndets lokalhistoria.⁹¹ Förhoppningen om samtida eller sentida reflektioner kring kultiveringen av *John Graftons* eftermäle från olika synvinklar har dessvärre inte infriats vid undersökning av någondera samling. Med sina talrika manuskript och övriga skriftliga reflektioner har Hagelstams personarkiv däremot tillåtit närgående analys av en central minneskoreograf samt hans persona och drivkrafter. Källorna med Larsmokoppling har i sin tur synliggjort förhållningssätt till, och hågkomster från, Graftonaffärens dagar som i flera avseenden avvek från det eftermäle som urbanitetens koreografer sökte befästa.⁹² Ställda i jämförelse med varandra hjälper källsamlingarna ovan således att kontextualisera mångfalden och spänningarna i de minneshistoriska diskurser som omgivit och format försöken att skapa ett Grafton-minnesmärke genom tiderna.

Förutom arkivalierna har den viktigaste källan för denna studie utgjorts av populära, d.v.s. till allmänheten riktade trycksaker. Här räknas främst tidskrifter samt dags- och kvällstidningar till nämnda kategori. Majoriteten av detta material har undersökts genom Nationalbibliotekets webbaserade sökfunktion för digitaliserade tryck.⁹³ Undersökningarnas parametrar har resulterat i en sammantagen helhet på ca 820 sökträffar,⁹⁴ vilka har underställts en kombination av kvantitativa och kvalitativa metoder. I denna studie, som med andra utforskningar av minnesmärkesprocesser,⁹⁵ har tidningspressen utgjort ett särskilt centralt material i såväl mångsidighet som omfattning. Avhandlingens geografiska avgränsning har motiverat ett särskilt fokus på Jakobstadsregionens tidningspress mellan 1905 och 1930. Under nämnda kriterier faller endast en ortstidning, som grundades 1898 och hann gå under elva namn innan

⁹¹ Av sekretesskäl och hänsyn till Björkskogs livsverk har enbart samlingarna Krig & elände, Konni Zilliacus och John Grafton, 5.1.1.1.08.21, 5.1.1.1.08.25 och 5.4.1.1.1.4.2 undersökts i hans privata forskararkiv. Av samma orsaker har jag enbart tillämpat en relevant minnesteckning ur Britta och Erik Hannulas forskararkiv. Vid fall av eventuellt känsliga uppgifter i de tillämpade minnesteckningarna har sagesmännens identiteter anonymiserats. Originalen av nämnda intervjuer från 1965 har sedermera försvunnit, men tack vare Guy Björklunds och Jan Ehnvalls insatser hittades en uppsättning senare gjorda kassettkopior av desamma. Det förblir oklart huruvida kopiorna återger samtliga ursprungliga intervjuer i helhet, men de finns i vart fall numera tillgängliga och delvis transkriberade i samlingen JR:s Graftonhandlingar, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁹² Se kapitel III.1 och IV i denna avhandling.

⁹³ Nationalbibliotekets digitaliserade samling trycksaker finns tillgängliga på webbadressen digi.kansalliskirjasto.fi. Digitaliserade finländska tidningar publicerade fram till 1949 är fritt tillgängliga.

⁹⁴ Utöver nämnda helhet har kompletterande undersökningar utförts via Nationalbibliotekets digitala arkiv i sökande efter dödsrunor och övriga relevanta personhistoriska uppgifter.

⁹⁵ Rodell 2007, 86–87, Beiner 2006, 250, 270; Beiner 2018, 14–15.

utgången av 1930.⁹⁶ För att inringa ortstidningens samtliga relevanta titlar har en sökning i Nationalbibliotekets digitaliserade samlingar utförts med Jakobstad som utgivningsort för tidsperioden 08.09.1905 [datumet för *John Graftons* sprängning] –31.12.1930. Delvis för att minimera maskinläsningens felmarginal har enklast möjliga sökord, ”Grafton”, använts för nämnda sökning. Eftersom resulterande 133 sökträffar också har synliggjort bredare minneshistoriska diskurser kring Graftonaffären utöver minnesmärkesplaner har de underställt en särskilt noggrann kvalitativ urvalsprocess. Jakobstads ortstidning har därtill undersökts med sökordet ”gatunamn” för hela åren 1906–1907 och 1925 för att vidare inringa Graftongatans specifika sammanhang. Resultatet därav är 24 ytterligare sökträffar, vilka har kompletterat gatunamnsfrågornas återgivning i kommunalförvaltningens årsböcker. Ytterligare lokalhistoriskt pressmaterial har sökts i ett antal tematiska urklippssamlingar i Brages pressarkiv, vilka har givit särskilt relevanta artiklar och inlägg för kapitel III.1 och 3 i denna avhandling.⁹⁷

Tidningspressen kan däremot inte betraktas som en tendensfri källa; som historikern John Tosh reflekterat återger den tvärtom i regel ”de politiska och sociala synsätt som hade störst inflytande vid den aktuella tidpunkten”.⁹⁸ Så var i mångt och mycket också fallet med Jakobstads ortstidning under tidsperioden som denna avhandling undersöker. Då dominerades Jakobstads Tidnings- och Tryckeri Ab nämligen av det lokala elitskiktet, i synnerhet det industrialiserande Jakobstads uppåtgående fabriksägare, affärsmän, intelligentsia och växande tjänstemannaskikt.⁹⁹ Rösträtt enligt investerat kapital gav tryckeriets aktieägare direkt inflytande på tryckeriets bolagsstämmor, där man bl.a. sammanställde tidningsdirektionerna som i sin tur kunde tillrättavisa eller t.o.m. omstrukturera redaktioner av alltför frispråkigt eller bångstyrigt slag.¹⁰⁰ Den långt ifrån oladdade Graftonaffärens närvaro på ortstidningens spalter måste således betraktas mot dess omgivning i bred politisk bemärkelse. Av direktare relevans

⁹⁶ Snellman 1998, 384; Nämnas bör att även tidningar på andra orter tidvis hållit sig med lokalkorrespondenter och platsredaktörer i Jakobstad. Ett exempel därav var den socialistiska *Vapaa Sana* i Vasa (Salokangas 1988b, 232–233; Bondestam 1990, 75–76). En sökning i *Vapaa Sanas* (inklusive dess temporära namn *Työläinen*) nummer i Nationalbibliotekets digitala samlingar med sökordet ”Grafton” för tidsperioden 8.9.1905–31.12.1930 resulterar i en mindre helhet på 34 sökträffar. Materialet som därigenom framtagits brukas också i viss mån i analysen (se exempelvis sidan 44), men saknar i övrigt relevans och tillägnas därför ingen mera ingående diskussion i brödtexten ovan.

⁹⁷ Samlingarna i fråga var följande. ”Skyddskåren”, ”Folkliv” och ”Diverse” ur Larsmo och Jakobstad i den topografiska samlingen, och därtill ”Kommunalt” ur Jakobstad i förenämnda samling. Brages pressarkivs samlingar förvaltas av Svenska litteratursällskapets arkiv sedan hösten 2024.

⁹⁸ Tosh 2011, 109; Se även Soriano 2025.

⁹⁹ Salokangas 1987, 321; Snellman 1998, 122, 129, 383.

¹⁰⁰ Snellman 1998, 38–39, 40–46, 73–75, 119, 124, 140–141, 147; Snellman 2007, 27–29.

är däremot den lokala elitens roll i förryskningsmotståndet, vilket märktes både i ortstidningens regimkritiska hållning kring sekelskiftet 1900 och den lokala aktivismens sociala sammansättning.¹⁰¹ I Graftonaffärens lokalhistoria påträffas åtskilliga toppnamn, vars politik och offentliga inflytande konvergerade som tydligast i exemplet Magnus Hagelstam, aktivist och ortstidningens chefredaktör 1905–1908. Ortstidningen är således en komplex källa, som i likhet med kommunalförvaltningens årsböcker (om än med betydligt större offentlig genomslagskraft) rör sig mellan det externa och interna visavi avhandlingens forskningsobjekt. En sådan dynamik gäller också Jakobstads ortstidning efter 1918, eftersom även då sittande chefredaktör kom att bli framträdande i den återaktualiserade minneskoreografin.¹⁰²

Avhandlingens geografiska fokus åsido har den nationella offentliga sfären också varit relevant att beakta; dels eftersom varken Graftonaffären eller dess eftermäleskultivering var lokalt isolerade företeelser, dels för att kunna åtkomma mera mångrostade hågkomstdiskurser utanför de lokala minneskoreograferans direkta inflytandesfär. Att underställa den landsomspännande tidningspressen samma undersökningskriterier som ortspressen resulterar däremot i en svåröverskådlig helhet.¹⁰³ Vidare tidsavgränsningar har därför tillämpats för att fokusera det nationella tidningsmaterialet till minnesmärkenas mest relevanta tidsperioder (januari-februari 1907, 30.4 till årsslutet 1910, 23.9 till årsslutet 1925 och hela året 1930),¹⁰⁴ med förhoppningen att också kunna avgöra minnesmärkenas genomslagskraft utanför Jakobstadsregionen. Av resulterande 409 sökträffar i den landsomspännande tidningspressen med sökordet ”Grafton” sammanfaller majoriteten (209) med Graftonmonumentets tillkomst. En övervägande andel av monumentbehandlingen består vidare av repetitiva inslag som kopierades från tidning till tidning, vilka har underställts en kvantitativ genomgångsmetod (med avhandlingens enda graf som resultat) i kombination med ett kvalitativt öga för unika inslag. Populära tryck inbegriper däremot åtskilliga andra genrer utöver dags- och kvällspressen, vilka kan avslöja minneshistoriska gestaltningar och diskurser som annars lätt förbigås.¹⁰⁵ För Graftonaffärens föga utforskade eftermälen har detta motiverat en landsomspännande undersökning av alla

¹⁰¹ Se exempelvis Snellman 1998, 52–54; Kapitel III.1 i denna avhandling.

¹⁰² Se kapitel IV.1 i denna avhandling.

¹⁰³ En sökning på ”Grafton” i landets alla tidningar för tidsperioden 01.01.1905–31.12.1930 resulterar i en helhet på 4581 träffar.

¹⁰⁴ Dessa tidsavgränsningar fastslogs efter undersökning av det lokalhistoriska källmaterial som diskuterades tidigare i kapitlet, vilket utstakade mera specifika tidsramar för potentiell nationell diskurs kring minnesmärkesplanerna åren 1907, 1910 och 1925 (se kapitel III.2 respektive III.3 i denna avhandling). Eftersom projektet bakom Graftonmonumentet inleddes tidigt under 1930 och diskuterades även efter monumentets invigning den 7 september tillägnades pressmaterialet för detta år en heltäckande undersökning.

¹⁰⁵ Beiner 2006, 70; Beiner 2018, 14–15.

Nationalbibliotekets digitaliserade tryck utöver tidningarna med samma kriterier och kvalitativa urvalsmetod som ortspressen.¹⁰⁶ Av resulterande 259 sökträffar leder majoriteten (236) till ett brett urval tidskriftsartiklar med hågkomster, historiska alster och reportage som belyser avhandlingens övergripande tematik och specifika forskningsobjekt. Till de framtagna tryckens mera egenartade Graftoniana hör i sin tur lyrik, skämtteckningar, adressböcker och detaljplanskartor, vilka understryker att konkreta minnesmärken ingalunda är de enda gestaltningar som vapensmugglingens eftermäle tagit genom tiderna.¹⁰⁷

II. Bakgrund

1. Förryskningen och revolutionshösten 1905

Graftonaffärens stora sammanhang var den ryska kejsarregimens envælde, det sociala och politiska missnöje det närde och motståndet med vilket det besvarades kring sekelskiftet 1900. Genom dess två huvudparter, FAMP och SR,¹⁰⁸ exemplifierar Graftonaffären de storslagna planer som kunde smidas i den ryska underjordens överlappningar av alltmera separatistisk randstatsnationalism och socialistiska revolutionsplaner mot den gemensamma förtryckaren.¹⁰⁹ Sådant samarbete intensifierades i sin tur av revolutionsåret 1905, som inleddes med blodigt nedhuggna arbetardemonstrationer i S:t Petersburg, och det alltmera hopplösa Rysk-Japanska kriget.¹¹⁰ *John Grafton* var däremot endast en liten bricka i 1905 års revolutionära spel, vars utgång i en imperieomspännande storstrejk skulle såväl överskugga som bereda marken för vapensmugglingens minneshistoria. Som sådan hör *John Graftons* berättelse på flera plan ihop med politiska makronivåer och händelsehistoriska mikronivåer vars komplexitet omöjligen kan tillägnas uttömmande redogörelse här.¹¹¹

¹⁰⁶ Kategorierna i nämnda sökning inkluderade således ”tidskrifter”, ”böcker”, ”manuskript”, ”kartor”, ”noter”, ”illustrationer” och ”kortregister”. Sökordet som brukades var, såsom med Jakobstads ortstidning, ”Grafton”.

¹⁰⁷ Av dessa framkommer kartorna däremot inte genom sökning i Nationalbibliotekets sökfunktion. Desamma förvaras i Jakobstads stadsmuseums samlingar, som pliktexemplar i Nationalbibliotekets samlingar och hittas (för 1914 års version) därtill som bilaga i Söderhjelm 1974 (1914).

¹⁰⁸ Se kapitel I i denna avhandling.

¹⁰⁹ Kujala 1989, 69–77, 99–127.

¹¹⁰ Kujala 1980, 257–264, 275; Ascher 1988, 43.

¹¹¹ Se exempelvis Jussila 1979; Alapuro 2018; Kujala 1989. Graftonaffärens bakomliggande politiska intriger och åtskilliga vändningar har redogjorts som kärnfullast i Kujala 1980.

Alliansen mellan FAMP och SR kan däremot påpekas ha varit lika kortvarig som ofruktbar. Officiellt var FAMP ingen socialistisk organisation. Detta trots åtskilliga medlemmars övertygelser om de nationella frihets- och sociala emancipationskampernas förenlighet samt partiets samarbete med inhemska socialister.¹¹² Bortsett från en generell hållning av revolutionär, demokratisk patriotism gentemot sina respektive hemland och en terroristisk hållning hade FAMP och SR föga gemensamma grunder för samarbete bortom praktisk opportunist.¹¹³ Graftonaffären föll däremot i slutändan på pragmatiska grunder. SR:s arrangemang för att motta vapenlastens majoritet i S:t Petersburg kreverade i en utbredd arresteringsvåg, varefter aktivisterna egenhändigt skisserade en ny avlastningsrutt: Kemi, Jakobstad (senare ändrat till Larsmo) och den åländska skärgården.¹¹⁴ Fr.o.m. denna vändning var *John Graftons* seglats, avlastningar och eftermäle i ett övervägande aktivistiskt projekt. För aktivisternas merpart var Graftonaffären en insats mot kejsarregimens nationella integrationspolitik, även om ännu några år skulle dröja innan Finlands totala frigörelse blev deras dominerande vision.¹¹⁵ Den aktivistiska upplevelsen av sekelskiftets ”ofärdsår” och kampen mot ”förryskningen” är således mera än ramverket kring deras och senare beundrande generationers minneskoreografi: den utgör själva baskulören med vilken *John Graftons* minneshistoria skulle uppmålas.

Genom integrationspolitiken sökte det ryska imperiet stärka kontrollen över dess periferier och därigenom trygga sin geopolitiska säkerhet. Den ryskcentrerade panslavistiska nationalismens vindar, som mot slutet av 1800-talet blåste allt hårdare i kejsardömets maktcentra, agerade vidare som bidragande ideologisk faktor, eftersom den som sådan var oförenlig med kulturellt säregna randområden inom det ryska imperiet. Bland de regioner som blev föremål för integrationspolitiken återfanns storfurstendömet Finland,¹¹⁶ som hade införlivats i kejsarens rike efter Sveriges nederlag i 1808–09 års krig. Storfurstendömet kom att förbli under kejsarligt beskydd fram tills 1917, en till största delen formativ tidsperiod präglad av exceptionell autonomi, inklusive egen grundlag, eget tull-, post- och (inte minst) militärväsende; m.a.o. exceptionella förutsättningar för såväl ekonomisk utveckling som framväxande kulturell säregenhet. Denna autonomi började granskas och i viss mån avvecklas under Alexander III:s

¹¹² Lackman 2000, 29, 32–33; Wrede 2016 (2009).

¹¹³ Kujala 1989, 69–77, 107–115.

¹¹⁴ Kujala 1980.

¹¹⁵ Lackman 2000, 41, 43.

¹¹⁶ Andra randområden som drabbades av den kejsarliga integrationspolitiken inkluderade östeuropeiska, baltiska och kaukasiska nationella enheter såsom Polen, guvernementet Estland och Georgien. Se Anderson 2006 (1983), 87–88; Lackman 2000, 14; Majjala 2017, 22, 27.

tid, en process som kom att eskalera betydligt under hans son Nikolaj II, Rysslands sista kejsare.¹¹⁷

Vare sig benämnd som integrationspolitik eller förryskning kan perioden för autonomins avvecklande indelas i två huvudsakliga faser: 1899–1905 och 1908–1917, med en kortvarig intervall av friare samhällsförhållanden däremellan. Denna grovt förenklade tidslinje döljer en komplex politisk process, omdebatterad i såväl karaktär som startpunkt.¹¹⁸ Åtminstone två allmänt godtagna vändpunkter kan däremot utpekas: för det första general Nikolaj Ivanovitj Bobrikovs tillträde som storfurstendömet generalguvernör 1898; för det andra utfärdandet av det s.k. februarimanifestet 1899. Manifestet innebar i praktiken att Finlands lantdag förbigicks av kejsaren och hans riksråd gällande juridisk beslutanderätt över ärenden som ansågs vara av vikt för hela det ryska imperiet, med den påföljande nedmonteringen av det finska militärväsendet som mest påfallande uttryck. I april 1903 beviljade kejsaren ytterligare maktbefogenheter till Bobrikov att praktiskt omsätta integrationspolitiken och motarbeta kritiska eller motståndsbenäigna tendenser bland storfurstendömet befolkning.¹¹⁹

Motståndet mot dessa processer var minst lika mångfacetterat, men kan summeras på en motsvarat förenklad tidslinje. Vartefter integrationspolitiken upptrappades delades storfurstendömet politiska opinion i allt tydligare lojalistiska och regimkritiska läger. Anhängare av det förstnämnda, ofta pejorativt benämnda som ”undfallenhetsmän”,¹²⁰ motiverades av fennofil etnonationalism och argumenterade att provokation mot kejsarmakten borde undvikas så länge som integrationspolitiken endast sökte nedmontera grundlagarna från den svenska tiden, konstitutionen.¹²¹ Eftersom den lojalistiska opinionen dominerade det Finska partiet bröt dess regimkritiker ut och formerade en s.k. Ungfinsk variant 1894. Nationalismen inom det Ungfinska partiet var, i motsats till det ”Gammalfinska” föräldrpartiet, av ett liberalt slag som placerade konstitutionens allmänfinländska och samhällsbyggande roll på piedestal. Ståndpunkten möjliggjorde tätt samarbete mellan ”ungfinnarna” och det Svenska Partiet (Svenska folkpartiets, SFP, föregångare), med följderna att svensksinnade intog framträdande roller bland de med konstitutionen som försvarsobjekt och argumentationsgrund.¹²² Det resulterande ”lagliga” motståndets ryggrad utgjordes av

¹¹⁷ Lackman 2000, 13–16; Tyynilä 2009.

¹¹⁸ Se exempelvis Jussila 1979, 30–36.

¹¹⁹ Lackman 2000, 14–16; Polvinen 2009.

¹²⁰ Klinge 2004 (1996), 353–358; Alapuro 2018, 88–89; Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 37–38.

¹²¹ Jussila 1979, 17–21; Klinge 2004 (1996), 352–358; Sainio 2009; Hänninen 2023, 47.

¹²² Jussila 1977, 292–293; Jussila 1979, 15–21.

politisk propagandaverksamhet ämnad att främja kejsarkritisk opinion såväl utomlands som bland storfurstendömet's breda folklager, vilka än viktigare behövde mobiliseras för civil olydnad, exempelvis i form av utbredda värnpliktsstrejker. En annan vanlig synonym för det ”konstitutionella” är det ”passiva motståndet”, vilken kan framstå som missvisande för den ingalunda saktmodiga verksamhet som dessa motståndsmän bedrev, i synnerhet efter ”Kagalens”, deras underjordiska organisatoriska kärntrupps, grundande 1902.¹²³ Den tidiga konstitutionalismen misslyckade oavsett hejda integrationspolitikens framfart, med ytterligare radikalisering bland dess led och utbrytargruppen FAMP:s grundande 1904 som resultat.¹²⁴ Samma utvecklingslinje kan också observeras på ett provinsieellt plan, exempelvis i de aktivistiska filialer som radikaliserade konstitutionella lät grunda i österbottniska kuststäder såsom Jakobstad.¹²⁵

Storstrejken, vilken inträffade senare samma höst som Graftonaffären kräver ytterligare fokusering, eftersom den också medförde grundförutsättningarna att igångsätta processen bakom *John Graftons* minnesmärke. Med början i enstaka ryska arbetarstrejker skulle en politisk massmobilisering av exceptionell geografisk och populär bredd växa fram med explosionsartad spontanitet från slutet av september 1905. Den resulterande storstrejken var så pass omtumlande att Rysslands regim utlovade en konstitutionell omdaning av monarkin redan vid mitten av oktober, vilket däremot inte förhindrade massornas monumentala rörelseenergi.¹²⁶ Då en stödstrejk utropades i storfurstendömet den 30 oktober hade de konstitutionella således goda förutsättningar i kampen för autonomins återställande, vars seger tycktes vunnit sedan storfurstendömet's generalguvernör Ivan Obolenski lät uppläsa det s.k. Novembermanifestet en kort tid därefter. Manifestet upplöste i praktiken förryskningens mest extrema åtgärder och därmed även behovet av konstitutionellt motstånd.¹²⁷ Såsom i det ryska moderlandet skulle storfurstendömet's stödstrejk däremot mobilisera andra starka och allt mera antagonistiska politiska aktörer. Mötena mellan konstitutionalism, aktivism, den organiserade arbetarrörelsens olika faktitioner och den ryska regimen i denna smältdegel skulle dra ut på stödstrejken till den

¹²³ Huxley 1990, 146–151, 162–177, 209–215, 231–240.

¹²⁴ Lackman 2000, 20–31.

¹²⁵ Gummerus 1933, 221.

¹²⁶ Ascher 1988, 211–230.

¹²⁷ Kujala 2016, 25–27, 37–56, 132–144; Tikka 2009, 267.

19 november, med (för storfurstendömet del) Europas dittills radikalaste demokratiska reformer men också avsevärd förbittring i kölvattnet.¹²⁸

I det sistnämnda avses främst de kringgångna kraven på en konstitutionerad nationalförsamling (d.v.s. riksdag) i lantdagens ställe, i vilket många inom den organiserade arbetarrörelsen upplevde sig förrådade av storfurstendömet övre samhällsskikt.¹²⁹ Efter de kejserliga eftergifterna inledde det konstitutionella ledarskapet nämligen samarbete med regimsmakten för att stoppa strejken och bereda väg för ett, för att låna Osmo Jussilas benämning, rysk-konstitutionellt ”politiskt äktenskap”.¹³⁰ Till saken hörde även att åtskilliga aktivister, vars organisation ursprungligen ställde sig bakom kraven på en nationalförsamling, gradvist förlorade tilltron till den inhemska arbetarrörelsen som politisk aktör under strejkens gång.¹³¹ Alla aktivister slog ingalunda helhjärtat följe i återflytten till konstitutionalismen, för vilket det s.k. Voimaförbundet och dess fortsatta arbete för väpnad folkberedskap var ett slående uttryck. Som verksam under det drygt treåriga rysk-konstitutionella äktenskapets tid avgjordes Voimaförbundets öde genom tidens paradoxala kombination av friare samhällsförhållanden, ambitiösa reformsträvanden och allomfattande nedtryckning av politisk radikalism. Den s.k. Peteraffären, ett relativt småskaligt vapensmugglingsförsök till Närpes i juli 1906, var en av de uppdagade kontroverser som slutligen bidrog till Voimaförbundets nedläggning.¹³² Från deras egna synvinklar skulle de insisterande aktivisterna däremot snart få upprättelse, då den konstitutionella perioden under senator Leo Mechelins ledning slutligen kollapsade i sin labilitet under trycket av en återhämtad kejsarmakt.¹³³

Mechelins avsked från senatorsposten sommaren 1908 innebar dödsstöten för konstitutionalismens trovärdighet och signalerade förryskningens återkomst, vilken skulle besvaras med förnyat radikala motståndsstrategier. Många involverade aktörer var härdade motståndsveteraner, men den nya aktivismens karaktäristiska avvek från den tidigare i flera avseenden.¹³⁴ Mest markant var självständighetstankens och den explicita russofobins allt mera ledande inslag, samt den allryska revolutionsfrontens förpassande till förmån för en

¹²⁸ Jussila 1977, 295–296; Tikka 2008, 15–41; Sulkunen 2008, 75–96; Suodenjoki 2008, 101–120; Helen 2009; Kujala 2016, 218–225; Alapuro 2018, 106–117.

¹²⁹ Tikka 2008, 30–33, 40–41; Kujala 2016, 144–189, 224–225.

¹³⁰ Jussila 1979, 74–94.

¹³¹ Andersson 1965, 16; Kujala 1989, 142–145, 148–150; Lackman 2000, 36–45.

¹³² Jussila 1979, 102–105, 110; Nykvist 1988, 77–86; Olin 2005 (1993), 214–223.

¹³³ Jussila 1977, 294–309; Jussila 1979, 65–94; Helen 2009.

¹³⁴ I denna avhandling avser härefter ”aktivist” de som involverade sig i beväpnat förryskningsmotstånd eller aktivt understödde detsamma. Specifikationen ”Graftonaktivist” brukas i sin tur för att särskilja de aktivister som deltog i planeringen eller genomförandet av *John Graftons* seglats eller avlastning.

Tysklandsorientering. Till denna aktivistiska vågs främsta avtryck hör den s.k. jägarrörelsen, som såg frivilliga finländare tilldelas militärutbildning i Tyskland i anledning av dess aktiva världskrigsfront med Ryssland.¹³⁵ På ett minneshistoriskt plan skulle den tyskt orienterade aktivismen tillföra än flera motsägelsefulla associationslager till förryskningsmotståndets alltjämt föränderliga eftermäle. *John Graftons* och *Peters* skara utökade den på ett motsvarande sätt med ett tredje fartyg för vapeninförsl, *s/s Equity*, som mot slutet av 1917 tog an vid Maxmo och Larsmo.¹³⁶

2. Det symboliska förryskningsmotståndet

Ledande auktoriteter i den efterkrigstida historikergenerationen som Matti Klinge och Osmo Jussila argumenterade emot tidigare dominanta förryskningstolkningar, dels eftersom dessa hade tenderat framställa kejsarregimens sekelskiftspolitik framför allt som en kulturkamp. Enligt nämnda historiker var den kulturella förryskningen av storfurstendömet närmast ett behändigt redskap för den ryska regimen, och i sig självt klart underordnad integrationspolitikens geopolitiska målsättningar.¹³⁷ Reetta Hänninen har i sin tur kontrat detta med att poängtera hur kejsarregimens sekelskiftspolitik oavsett *uppfattades* som ett genuint förryskningshot av kulturellt slag bland många av dess motståndare.¹³⁸ Konstitutionalismens motståndskamp utkämpades därför också vittgående längs med en slags ”kulturfront”, med kreativa uttryck som främsta tillhygge. Det kunde vidare sägas att konstitutionalismens kulturella motstånd riktades i två huvudsakliga, men ingalunda separata uttryck: det extroverta, med inledningsvis vädjande och omsider aggressivt protesterande markeringar mot kejsarväldets symboler,¹³⁹ samt den introverta kultiveringen av förryskningsmotståndets ”egna” kanon.

Februarimanifestet 1899 föranledde flera välkända kreativa protestmarkeringar. Här kan exempelvis Jean Sibelius hymn *Finland vaknar* (*Suomi herää*, sedermera känd som *Finlandia*-hymnen), Edvard Istos målning *Anfall* (*Hyökkäys*) och nedläggningen av sorgekransar vid Alexander II:s staty på Helsingfors Senatstorg nämnas. Genom att gestalta politisk protest med

¹³⁵ Lackman 2000, 46–86.

¹³⁶ Lackman 2000, 515–520; Fagerudd et al. 2018 (2017).

¹³⁷ Meinander 2024 (2011).

¹³⁸ Hänninen 2023, 72.

¹³⁹ Hänninen 2023, 62, 73, 138–143.

kejsarens symboler i centrum exemplifierar två sistnämnda fall som tydligast kulturfrontens ”extroverta” uttrycksformer.¹⁴⁰ Att konstitutionella aktörer och sympatisörer sökte popularisera nämnda protestmarkeringar, vare sig genom offentliga musikframträdanden eller billiga småtryck som kunde spridas i massupplagor,¹⁴¹ pekar däremot på det kulturella motståndets ”introverta” dimensioner. Nyckelordet för de konstitutionellas inhemska propagandaverksamhet var folkupplysning; ”Finlands folk” skulle, som Sibelius hymn antydde, ”väckas” till motståndsvillig patriotism. För sådan agitation bland ”de breda lagren”, med deras varierande politiska läskunnighet och kännedom,¹⁴² var sinnligt slående propagandaredskap outhärliga. De konstitutionella insåg massmobiliseringsbehovet senast i.o.m. den s.k. massadressen, som på några veckor sammanställde över en halv miljon underskrifter till en vädjan om februarimanifestets tillbakadragande.¹⁴³ ”Den stora deputationen” på femhundra representanter som sökte överlämna massadressen i mars 1899 nekades förvisso audiens hos kejsaren, men dess öde radikaliserade kulturfrontskämparna och försåg dem med än mera potenta porträtteringar att sprida bland folket under censurmyndigheternas vakande ögon.¹⁴⁴

Däriigenom demonstrerade den konstitutionella kulturfronten en annan av dess grundpelare, nämligen en fortgående kommemoration av motståndets ansamlade märkesmän- och händelser.¹⁴⁵ Motståndpropagandan sträcktes till än mera djuprotade anspelningar på det förflutna än så. Här fann de konstitutionella exempelvis förebilder i Johan Ludvig Runebergs diktverk *Fänrik Ståls sägner* (1848 & 1860),¹⁴⁶ vars skildring av finländare i 1808–09 års krig redan hade inetsats i en hel generation.¹⁴⁷ Genom att förena laddat historiebruk och aktiv kommemoration förmedlade de konstitutionella en kontinuitet från gångna generationer finländares fosterländska uppoffringar till det pågående förryskningsmotståndet och uppmuntrade däriigenom en ömsesidigt inspirerande växelverkan mellan handling och propaganda.¹⁴⁸ Särskilt slående är här den hjältehyllande personkult som började florerera kring

¹⁴⁰ Rönkkö 1990, 103–156; Lackman 2000, 16–17; Maijala 2017, 110–112, 213–214; Hänninen 2023, 146–147.

¹⁴¹ Maijala 2017, 110–112; Hänninen 2023, 96–97, 146–147.

¹⁴² Klinge 2004 (1996), 358–363.

¹⁴³ Maijala 2017, 52, 61–76, 82, 88; Hänninen 2023, 49, 94–97, 162–163.

¹⁴⁴ Nylander 1899; ”J.W. Nylanders bok ’Den stora deputationen’ smugglas från Sverige till Finland via Källviken, Ekenäs”, fotografi ur Västra Nylands museums samlingar, publicerad på Finna.fi; Hänninen 2023, 40–41, 79; Maijala 2017, 71.

¹⁴⁵ Se exempelvis Klinge 2004 (1996), 359; Maijala 2017, 71.

¹⁴⁶ Maijala 2017, 232–233; Hänninen 2023, 90.

¹⁴⁷ Maijala 2017, 109.

¹⁴⁸ Maijala 2017, 113, 163; Hänninen 2023, 51.

aktivisten Eugen Schauman i offentligheten direkt efter hans egenhändiga attentat på generalguvernör Bobrikov den 16 juni 1904 med dödlig utgång för bägge parter.¹⁴⁹

Att även Graftonaffären skulle dokumenteras, förevigas och formas genom offentligt spridda kreativa avbildningar före kejsarregimens kollaps 1917 finner således sin korrekta kontext ovan. På den etablerade kulturfronten gick därtill, som Hänninen påvisat, satir och högstämndhet hand i hand, vilket uttrycktes som tydligast visavi Graftonaffären på den politiska satirtidskriften *Fyrens* blad.¹⁵⁰ Ett relaterat fenomen som Hänninen intresserar sig för är det kommersiella bruket av motståndssymboler, vilket enligt henne var lika utbrett som mångtydigt redan före 1905. När det gäller *John Graftons* avbildning och namn i fikionaliserad skönlitteratur eller på produkter såsom velocipeder och tobaksförpackningar fördunklas de bakomliggande motivationerna således något;¹⁵¹ enligt Hänninen kunde motståndets kommersialisering vara ett sätt att kapitalisera på tidens brännande frågor och uttrycka politiska ståndpunkter samtidigt.¹⁵² Än viktigare för sammanhanget är däremot att motståndssymbolernas spridare i sådana fall var fabrikörer och affärsmän, d.v.s. medlemmar av de ekonomiska mellan- och överskikt som tillsammans med storfurstendömet kulturella och politiska elit var överrepresenterade i konstitutionell opinion och organisation.¹⁵³

I relation till motståndsarbetet var dessa elitors samhällspositioner, med alla medföljande kompetenser och inflytelsesfärer, såväl outhärliga tillgångar som en grundläggande orsak till engagemang. Att låta utforma och (vinstsökande eller ej) distribuera motståndssymboler *en masse* i censurtider krävde m.a.o. både övertygelse, kulturell kompetens och kapital, men var samtidigt en konkret strategi att uppvigla folkets breda lager mot den kejsarpolitik som i främsta rummet berörde storfurstendömet etablerade samhällseliter.¹⁵⁴ Samma mönster skulle nedärvas sedan den aktivistiska radikaleringen väl slagit rot bland konstitutionalismens led. Även FAMP:s kärntrupp utgjordes av starkt övertygade och bildade individer med en förståelse

¹⁴⁹ Ahl & Bränn 2004, 114–134; Tamminen 2004, 139–146; Ahl 2004, 147–156.

¹⁵⁰ En, ”Skepp i natten.”, *Fyren*, 24.2.1906, 6; Sepia, ”Folkets majestät...”, *Fyren*, 14.7.1906, 2; Sepia, ”Sprallegubben och lekdockan eller röda generalen och gröna kapten.”, *Fyren*, 28.7.1906, 2; Sepia, ”I rufningstid.”, *Fyren*, 6.4.1907, 2; ”Hör, hur härligt...”, Lindqvist 1907, 136, 245; se bilaga 2.

¹⁵¹ Salminen 1905; Christianson 1907; ”Velocipeder.”, reklamannons i *Vasabladet*, 1.5.1906; ”Rök John Grafton.”, reklamannons i *Österbottningen*, 5.11.1907; se bilaga 3; För ett särskilt mångtydigt exempel, se Wilsey 2011, 20. En kopia av Wilseys artikel förvaras bland de lösa handlingarna i ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

¹⁵² Hänninen 2023, 131, 146–147.

¹⁵³ Lackman 2000, 32; Maijala 2017, 30–34, 52, 61, 88, 97–100, 190, 242–243; Hänninen 2023, 65–68, 144, 163.

¹⁵⁴ Huxley 1990, 151–52; Högnäs 1995, 115–120; Klinge 2004 (1996), 358–363; Alapuro 2018, 104–105, 110–111; Hänninen 2023, 48, 100–101.

för symboliska abstraktioner och historiserande grepp i en politisk kamp som sammanvävde fosterlandets intressen med den egna samhällsgruppens.¹⁵⁵

3. Mellanrikstiden och frihetskampernas minnen

I mitten av denna avhandlings tidsaxel står 1918 års krig, som bröt ut snabbt efter Finlands självständighetsförklaring den 6 december 1917, som en veritabel vattendelare. Den inte ens fyra månader långa konflikten utkämpades i huvudsak mellan de socialistiska ”röda” och de borgerliga ”vita”. Kriget går ännu idag under många olika namn beroende på betraktarens utgångspunkt och infallsvinkel.¹⁵⁶ I denna avhandling används i första hand dagens mest vedertagna benämning, ”finska inbördeskriget” eller enbart ”inbördeskriget”, för att beskriva konflikten som skördade över 38 000 liv. Med ca 36 000 finländska offer var krigets verkningar påtagliga på bägge dess sidor, men när offerstatistiken jämförs råder ingen tvekan om att den röda förlorarparten led de tyngsta förlusterna, inte minst utanför slagfältet.¹⁵⁷

Inbördeskrigets enda väpnade sammanstötningar i Jakobstad inträffade den 28 januari, då Jakobstads och kringliggande bygders skyddskårer gick in för att avvärja stadens ryska garnison. Åtminstone 20 personer omkom under det intermezzo som den vita lokalhistorien låtit kalla ”Jakobstads befrielse”:¹⁵⁸ två skyddskårister, tre civila och 15 ryska soldater.¹⁵⁹ Utöver dessa omkom ytterligare personer i den vita terror som följde intagningen. Åtminstone 15 personer ur det röda Jakobstads led dödades i de vita övervåldsdåden 1918, av vilka de som arkebuserades invid Strengbergs tobaksfabrik den 2 mars 1918 i synnerhet fastsatts i stadens historia. Arkebuseringen har framstått som särskilt iögonfallande för eftervärlden av flera orsaker, inte minst eftersom avrättningen beslutades i all hast av en improviserad krigsståndsrätt och genomfördes med en synbarligen provokativ råhet. Efter avrättningen lämnades nämligen de dömdas lik för allmän beskådning utanför en av arbetarrörelsernas lokaler före de avlägsnades och begravdes av anhöriga.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Lackman 2000, 28–29, 43–44.

¹⁵⁶ Meinander 2020, 163.

¹⁵⁷ Tikka 2018b, 109–110.

¹⁵⁸ ”Årsminet av Jakobstads befrielse.”, *Pedersöre*, 30.1.1919; Westerlund 1993, 25–29.

¹⁵⁹ ”Årsminet av Jakobstads befrielse.”, *Pedersöre*, 30.1.1919; Westerlund 1993, 25, 35.

¹⁶⁰ Bondestam 1990, 67–69, 77–78; Westerlund 1993, 160–164.

Mellankrigstiden, dessa lite på två decennier mellan inbördeskrigets slut den 15 maj 1918 och vinterkrigets utbrott den 30 november 1939, kan på goda grunder betraktas som ”det vita Finlands tid”.¹⁶¹ Då dominerade den vita vinnarsidans uppfattning att ett ”frihetskrig” hade utkämpats 1918 för att trygga landets självständighet. Frihetskrigstolkningen kan ses som en nationalistisk respons på den upplevda splittringen av Finlands folk; krigets klasskampsdimensioner skyldes över genom berättelsen om nationens frigörelsekamp mot ”yttre” hotbilder. Påföljderna var att medgivningar av splittringar inom folket, historiska eller rådande, blev de vitas yttersta tabu och att röda perspektiv på kriget som proletariats revolutionära emancipationskamp skuffades till samhällets marginaler. Det vita Finlands framtoning byggde således på två grundelement: frihetskrigstolkningens närmast sakrala okränkbarhet och en (borgerligt) partipolitiskt överskridande front mot socialismen, eller i vart fall mot kommunismen.¹⁶²

Frihetskrigstolkningen blev föremål för landsomspännande och mångfacetterad befestelse i offentligheten snabbt efter krigsslutet, bl.a. genom den redan berörda frihetskampslitteraturen, den borgerliga pressen, storslagna jubileumsfiranden, militärparader och, inte minst, resandet av minnesmärken. Under det vita Finlands första ”minnesboom” (som intensivast våren 1919 till 1920-talets mitt) blev sistnämnda fenomen särskilt framträdande, då närapå 400 gravvårdar och monument restes landet runt om för att hylla stupade vita.¹⁶³ Under denna fas återupprättades också skyddskårsväsendet, den vita sidans paramilitära ryggrad under kriget, som en veritabel massrörelse och folklig organisationsbas för den vita minneskoreografin.¹⁶⁴ Den framväxande vita minneskulturen tjänade flera syften samtidigt, men en av dess bärande funktioner var att sammanväva Finlands lokalsamhällen med en nationellt allmängiltig och allestädes närvarande historiesyn.¹⁶⁵ Detta inbegrep ett klart pedagogiskt inslag, vilket i sin tur sammanhänge med det vita Finlands andra grundelement.

Att betrakta socialismen (och än mera kommunismen) som en destruktiv folksjukdom var allmänt gångbart bland de vita. Dock gick åsikterna isär huruvida landets röda hade *förletts*

¹⁶¹ ”Det vita Finland” (*valkoinen Suomi*) myntades som ett heuristiskt begrepp i historikern Juha Siltalas doktorsavhandling från 1985. Se Siltala 2005 (1985), 13–19.

¹⁶² Alapuro 1994, 228–229, 290–291; Peltonen 2007, 193–195; Roselius 2010, 10–14, 32–47, 243–244, 246–247; Roselius 2018, 257–269; Alapuro 2018, 179–197.

¹⁶³ Roselius 2018, 269; Sarkamo 2018, 155–159.

¹⁶⁴ På drygt sex månader fr.o.m. vintern 1918–1919 anslöt sig över 100 000 män till de återupprättade skyddskåreerna landet runt om. Se Alapuro 2018, 185–189; Roselius 2010, 108–121; Roselius 2018, 262–263; Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 81.

¹⁶⁵ Roselius 2010, 37–88, 115–140; Roselius 2018, 263–269.

(alternativ bokstavligen ”infekterats”) av, eller medvetet *hängivit* sig till en falsk och antinationell ideologi. Frågan var följaktligen huruvida de röda skulle integreras i det vita Finland eller slutligt bortrensas.¹⁶⁶ Den första vita minnesboomen präglades av bågge förhållningssätt och gråzonerna däremellan: dess hegemoniska strävanden innebar att inbördeskriget fortsattes längs minneshistoriska frontlinjer, men utgjorde samtidigt försök till folkfostran med historiska förebilder. Med dess betoning på krigsminnen genomsyrades denna fostran av militaristiska budskap, som uppmanade till självständighetens fortsatta försvar.¹⁶⁷ Detta grepp framträdde allt starkare vartefter avståndet från 1918 ökade, och gick då hand i hand med alltmera teleologiska tendenser i krigets uttolkning.

Med tidens gång började vita minneskoreografer framställa 1918 som kulmen på en avsevärt längre nationell frihetskamp, vars ”förhistoria” i extremfall spårades som en röd tråd ända in i forntidens dunkel.¹⁶⁸ Tankegången reflekterades också i litteraturen,¹⁶⁹ men än mera relevant i ett påfallande antal minnesmärken som småningom började resas till klubbekrigets (1596–1597), hakkapeliters, stora ofredens (1700–1721) offers och finska krigets (1808–1809) ära runtom i landet. För landsorternas minneskoreografer blev sådana minnesmärken en eftersträvansvärd markering utöver hjältestoder till stupade vita, eftersom de sammantaget demonstrerade djupet av kampens och uppoffringarnas rötter i hembygdens jord.¹⁷⁰ Att således ”vitmåla” det avlägsna förflutna bidrog också till att skifta frihetstolkningens politiska tyngdpunkt. Snarare än ”rödingen”, denna finländare ideologiskt *smittad* utifrån, blev de vitas främsta historiska motpart en mera entydigt förtryckande ”yttre fiende”, i synnerhet ”ryssen” i rollen som det finska folkets urgamla ärkefiende.¹⁷¹

Allt detta hade även, som vi kommer bli varse, en grundläggande inverkan på hur aktivismens historia omtolkades i Finlands offentlighet efter 1918. Kommemorationen av Graftonaffären

¹⁶⁶ Alapuro 1994, 228–232, 276, 281, 228–232, 307–308, 311–312; Högnäs 1995, 141–181; Roselius 2010, 10, 28–31; Roselius 2018, 257–262; Tepora 2018b, 304–308; Alapuro 2018, 179–189.

¹⁶⁷ Roselius 2010, 244–246; Roselius 2018, 259–264; Sarkamo 2018, 153–166.

¹⁶⁸ Fewster 2006, 338–353; Roselius 2010, 140–161.

¹⁶⁹ För Graftonaffären i sådana framställningar, se exempelvis Estlander 1923; Gummerus 1925; H. Ignatius, ”Itsenäisyyspyrkimykset Japanin sodan aikana.”, *Hakkapeliitta*, 24.12.1926; Wegelius 1927; Parmanen 1939; För exempel på hur Graftonaffären vävdes samman med narrativ om finska frihetstankar med knypunkter på åtminstone medeltidsdjup, se E. Kariletto, ”Piirteitä Suomen itsenäisyysaatteen historiallisesta kehityksestä”, *Pohjan mies: Oulun suojeluskuntapiirin äänenkannattaja*, 1.12.1924; A. Hammarström, ”Från oppositionens utmarker”, *Finsk tidskrift*, 1.9.1925; A. Frilander, ”Suomen itsenäisyys – Vuosisatain unelma.”, *Kuormarenki: Raahen suojeluskuntapiirin lehti*, 1.12.1929, 265; Karimo 1932; För en nitisk inventering av publikationer inom frihetskampslitteraturen, se Olsoni & Terä 1942.

¹⁷⁰ Roselius 2010, 9–11, 27–31, 89–108; Roselius 2018, 259–273; Sarkamo 2018, 154, 155–162.

¹⁷¹ Roselius 2018, 272.

under mellankrigstiden kan m.a.o. inte förstås utan hänvisning till det vita Finland samt diskurserna kring ”frihetskrigets” karaktär, ursprung och betydelse. När dessa minneshistoriska kontexter ställs i fokus väljer jag, i likhet med Aapo Roselius, att heuristiskt bruka frihetskrigsbegreppet för att fånga och analysera mellankrigstidens vita synvinklar.¹⁷²

III. ”John Graftons stad”

1. ”Sista akten”

Så löd rubriken som chefredaktör Magnus Hagelstam lät publicera onsdagen den 29 november 1905 i Jakobstads ortstidning.¹⁷³ Inslaget följde direkt på förstasidans reportage från en auktion föregående lördag, då Jakobstads tullkammare framställde *John Graftons* vrak, eller snarare dess bärgningsrätt, för budgivning.¹⁷⁴ För redaktören och hans landsmän runtom storfurstendömet hade den gångna hösten varit bland de mest omtumlande i mannaminne. På knappa tre månader hann det dramatiska smugglingsförsöket väcka sensation runtom och långt utanför det ryska kejsardömet,¹⁷⁵ endast för att snart överskuggas av de segrar och motsättningar som storstrejken medförde. ”Sista akten” speglade dessa realiteter, men förebådade samtidigt att (för att låna en kontemporär beskrivning) ”spökskeppet Graftons” hemsökelse var långt ifrån över för Jakobstadsregionens del.¹⁷⁶ Det var nämligen i detta inslag som ett minnesmärke till Graftonaffären skulle påyrkas offentligt för första gången.

Auktionen den 25 november 1905 var ett led i ett utdraget drama, där lokala och regionala myndigheter agerade tillsammans med ett kompani ryska soldater för att minimera vapensmugglingens genomslagskraft och framgångslöst uppdaga de skyldiga. Med påtaglig nervositet följde lokala aktivister statsmaktens omfattande förhör och letande efter vapen runtom i bygden.¹⁷⁷ Hagelstam, som medverkat i ångarens mottagande och beslutstagningen om dess sprängning, var troligtvis aktivisten som följde denna process allra närmast. Knappt en vecka efter *John Graftons* sprängning reste han nämligen upp till Larsmo för att som reporter

¹⁷² Roselius 2010, 17.

¹⁷³ ”Sista akten.”, *Jakobstad*, 29.11.1905; För inslaget i dess helhet, se bilaga 4.

¹⁷⁴ ”Jakobstad.”, *Jakobstad*, 29.11.1905.

¹⁷⁵ Olin 2005 (1993), 154–166.

¹⁷⁶ ”Spökskeppet Grafton” myntades” i grannstaden Nykarleby's ortstidning mindre än en månad efter ”Sista akten”. Se ”Om grandet i min broders öga.”, *Österbottniska Posten*, 22.12.1905.

¹⁷⁷ Hohenthal 1925, 61.

följa med Vasa läns guvernör Theodor Knipovitsch efterforskningar bland lokalbefolkningen. Kort därefter hann Hagelstam ännu involvera sig i radikala men orealiserade planer att med våld återta beslagtagna krigsmateriel från soldatbevakade förråd.¹⁷⁸ ”Sista akten” publicerades alltså av en synnerligen engagerad aktivist som i desperation slutligen åtog sig smuglingsaffärens räddning på minneskoreografisk väg. Resultatet skulle lyfta Graftonaffärens ”hjältar” till skyarna, men också rikta förräderianklagelser mot landsmän i närregionen. ”Sista akten” signalerade på detta vis den långa monumentproecessens startpunkt, men också början på en latent historiografisk tvistefråga som kan anas kring Graftonmonumentets tillkomst 1930 och bortom.¹⁷⁹ Ortstidningens polemik och dess föranledande realiteter framkommer längre ner, men minnesmärkesvisionens gestaltning motiverar inledningsvis en personhistorisk framställning av tidningens chefredaktör.

Som nyutexaminerad magister flyttade den Helsingeborna Hagelstam 1903 för att tillträda som lektor i modersmål vid Jakobstads kommunala realläroverk.¹⁸⁰ Fram tills återflytten söderut 1909 kom han därutöver att figurera som en högst synlig och påstridig personlighet, som energiskt engagerade sig i stadsoffentlighetens sociala, kulturella och politiska liv. Vad gäller Hagelstams relevans för denna studie bör två sidor av hans persona betonas. Hagelstam var för det första en historiker, vars fascination för det förflutna och dess roll i hans samtid bl.a. manifesterades i engagemang för Jakobstads historisk-etnografiska museums (nuvarande Jakobstads stadsmuseum) grundande 1904.¹⁸¹ Under sin livstid satte Hagelstam sina reflexioner om allt från förhistoria till modern litteraturhistoria till pappers i en ansenlig och till stor del publicerad skriftlig produktion.¹⁸² Bland dessa alster återfinns också åtskilliga samtida och senare tillkomna skildringar av förryskningsperioderna, vilka satte sin varaktiga prägel på dess författare.¹⁸³

¹⁷⁸ M. Hagelstam, ”Några hågkomster från John Grafton-äventyret”, *Pedersöre: tidningen Jakobstads julnummer*, 1937, 26–28.

¹⁷⁹ Se kapitel IV.2 och 3 samt VI i denna avhandling.

¹⁸⁰ Snellman 1998, 59, 76, 384; Andersson 1984, 23–24.

¹⁸¹ ”Självbiografiska anteckningar av Magnus Hagelstam”, 17.3.1952, mapp 15, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors; Valtiala 2011.

¹⁸² Se Hagelstams skriftliga produktion som listad i Valtiala 2011; Se också exempelvis mapp 18, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors.

¹⁸³ Se exempelvis ”Om revolutionen”, 24.3.1917; ”Alexander II:s tid”, s. a.; ”Författningskampens tid”, s. a., samling 4 [icke-namngiven]; M. Hagelstam, ”Några hågkomster från John Grafton-äventyret”, *Pedersöre: tidningen Jakobstads julnummer*, 1937; ”Skyddskårister, och vänner av skyddskåren!”, s. a.; ”20/9 1957 I”; ”Runebergsdagen 1953”; ”I Esbo, självständighetsdagsfest 6/12 57”, samling 5 [icke-namngiven], mapp 18, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors.

För det andra var den unge Hagelstam, som åtskilliga andra överklassungdomar av hans generation,¹⁸⁴ en övertygad och passionerad fosterlandsvän med storfurstendömet som främsta hjärtefråga. Samtidigt exemplifierade Hagelstam den intelligentsia som också värnade för arbetarbefolkningens sociala emancipation, vilket för honom belystes av samma ledstjärna som den fosterländska rättsskampen: folkbildning i 1700-talets upplysningsanda.¹⁸⁵ Med belästhed, kunskapsörst och påverkningsvilja som grund återfanns således Hagelstam kring sekelskiftet 18–1900 i rollen som förryskningsmotståndare och socialliberal arbetarrättighetsförespråkare.¹⁸⁶ I egenskap av publicist och talare byggde Hagelstam ofta sina politiska argument på historisk grund och försvarade sina övertygelser med en retorisk kvickhet som skiftade från mild ironi till polemisk hätskhet, vilket också gjorde honom till något av en splittrande figur i lokalsamhället.¹⁸⁷ Chefredaktören Hagelstam hade m.a.o. lätt till den sorts orädda åsiktsyttringar och historiserande grepp som framkom redan av ”Sista aktens” inledande strofer:

”John Grafton”. Hvilka minnen skall ej detta namn uppväcka hos det nuvarande släktet i dess ålders höst, hvilken hänförelse skall ej din saga, då den engång skrives, värka hos kommande tiders ungdom. Den mystiska ångare, som skulle medföra medlen till fosterlandets befrielse och dess besättning, denna handfulla hjältar, som våga lif och ära för friheten, skola egnas ett stort blad i fäderneslandets historia.¹⁸⁸

Detta var däremot inte första gången som det Hagelstamska *Jakobstad* påyrkade bevaring av *John Graftons* arv. Knappt en månad tidigare, den 14 oktober, lät Hagelstam nämligen trycka en vision om Graftonvraket, dessa ”ömkliga kvarlevor af det fartyg, som hela Europa nu i veckotal talat om”, som en knytpunkt för hågkomst ännu ett sekel framöver ”om det blott får ligga i fred där det ligger.” Kontexten var då ett kort reportage om stora mängder

¹⁸⁴ För insikter i Hagelstams sociala bakgrund, se ”Självbiografiska anteckningar av Magnus Hagelstam”, 17.3.1952, mapp 15, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors; Fotografi på kulturtidskriften *Euterpes* medlemmar, Daniel Nyblin 1900, Historiska bildsamlingen HK19641218:124, Museiverket, publicerad på Finna.fi; Valtiala 2011.

¹⁸⁵ ”(Litteraturhistoria) Sjuttonhundratalet”, *s.a.*, samling 2; ”Kulturhistorisk orientering”, *s.a.*; ”Föredrag på folkfest i Porkala den 16 juli 1911”; ”Tal på svenska dagen 6/XI 1908”; ”Tal vid folkskoledir. middag för lärarpersonalen vid slutet av vårt 1908 i anledn. av folkskolans 35 åriga tillvaro”, samling 4 [icke-namngiven]; ”Runebergsdagen 1953”, samling 5 [icke-namngiven], mapp 18, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors; Jfr kapitel II.2 i denna avhandling; Majjala 2017, 82–100, 167–174; Strömberg 2024, 10–33.

¹⁸⁶ Nylands Nations medlemmar fotograferade under insamlingsarbetet till 1899 års massadress, K. E. Ståhlberg 1899, Historiska bildsamlingen HK19500927:5, Museiverket, publicerad på Finna.fi; ”Självbiografiska anteckningar av Magnus Hagelstam”, 17.3.1952, mapp 15, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors; Bondestam 1964, 16, 22, 36–37; Bondestam 1978, 99; Snellman 1998, 76 Valtiala 2011.

¹⁸⁷ Snellman 1998, 71–73; Se påföljande underkapitel i denna avhandling.

¹⁸⁸ ”Sista akten.”, *Jakobstad*, 29.11.1905.

smugglingsgods som beslagtogs och bortförts från regionen, ett slutligt nederlag för aktivisterna som motiverade appellerande till Jakobstads museum, för vilka vrakets fredande i *Jakobstads* mening ”vore allt en värdefull akquisition.”¹⁸⁹ Inslaget förebådade således det kommemorerande budskap som ”Sista akten” skulle tillspetsa ytterligare. Ortstidningen, vilken den 14 oktober porträtterat ett *John Grafton* som självmant ”sprängde sig i luften” övergick vid slutet av november till att hylla agensen hos vapensmugglingens ”handfulla hjältar, som våga lif och ära för friheten”, ett halvdant anonymiserat självförhållande vilket samtidigt demonstrerade den självsäkerhet som aktivisternas positioner i lokalsamhället medförde.

Den elitdominerade sociala sammansättningen i Jakobstads och Karlebys FAMP-filialer följde i stort sett organisationens landsomspännande mönster, och exemplifierades av den regionala kärntruppen bakom *John Graftons* mottagande.¹⁹⁰ Från Jakobstad deltog då flera av stadens mest välbeställda eller annars framträdande män, bl.a. en läkare, en konstruktör, två studenter, stadens f.d. poliskommissarie, två magistrar, två affärsmän, en disponent, en kontorist och två framträdande industrialister, av vilka den ena dessutom var bankdirektör och stadens f.d. lantdagsrepresentant i borgarståndet.¹⁹¹ Flera av dessa män skulle hinna befästa sina samhällspositioner med än mera bemyndigande karriärsbanor. Carl Mauritz Hohenthal avancerade exempelvis 1908 från läkare till stadsläkare och Halvar Backlund 1918 från kontorist till bankföreståndare. Magister Artur Eklund skulle i sin tur etablera sig som en nationellt framträdande opinionsbildare, medan lantdagsmannen, bankdirektören och industrialisten Richard Mauritz Labbart var i full färd att trygga sitt eftermäle som ”en av Jakobstads främsta och inflytelserikaste borgare.”¹⁹² Sinsemellan besatte Jakobstads aktivister

¹⁸⁹ ”John Grafton.”, *Folket, ortstidning för Jakobstad och omnejd*, 14.10.1905.

¹⁹⁰ Se kapitel II.2 i denna avhandling.

¹⁹¹ Personerna bakom nämnda beteckningar var som följer: läkaren Carl Mauritz Hohenthal, konstruktören Karl Johan Brännäs, studenterna Wilhelm Höglund och Walter Kecklund, f.d. poliskommissarie Gustaf Adolf Ramstedt, magistrar Magnus Hagelstam och Artur Eklund, affärsmännen Hugo Ahlbäck och Sigurd Backlund, disponenten Robert Labbart, kontoristen Halvar Backlund samt industrialisterna Richard Mauritz Labbart och Birger Serlachius, av vilka den förstnämnda tidigare agerat lantdagsrepresentant. Se påföljande fotnot samt ”Dödsfall.”, dödsruna över Robert Labbart, *Pedersöre*, 12.3.1919; ”Sigurd Backlund 50 år.”, *Jakobstads Tidning*, 23.5.1936; ”Dödsfall”, dödsruna över K. J. Brännäs, *Jakobstads Tidning*, 16.1.1954. Det bör framhållas att listningen ovan ingalunda är komplett, utan snarare utgör majoriteten av de Jakobstadsaktivister som spelade en särskilt aktiv roll under Graftonaffären. Till övriga involverade Jakobstadsbor kan förvisso också tre industriarbetare räknas, men urvalet personer ovan kan oavsett tas som representativt för den generella sociala sammansättningen i Jakobstads aktivistiska kretsar kring 1905. Se Olin 2005 (1993), 124–172 för en mera uttömmande listning av involverade Jakobstadsbor.

¹⁹² ”Kommunaltaxeringen i Jakobstad för år 1910.”, *Jakobstad*, 1.2.1911; ”Richard Mauritz Labbart.”, dödsruna i *Pedersöre*, 26.4.1928; ”Halvar Backlund”, dödsruna i *Jakobstad*, 10.10.1925; Parmanen 1939, 731–755; ”G. A. Ramstedt död.”, *Jakobstads Tidning*, 30.9.1943; Söderhjelm 1974 (1914), 450; Westerlund 1993, 24; Snellman 2007, 69–70; Meinander 2009.

också framträdande positioner inom lokalsamhällets kulturliv och flera föreningar, vilka de tidvis också nyttjade som mobiliseringsbas för motståndsarbetet.¹⁹³ Än mera avgörande för sammanhanget var de direkta band som gick från kapitalinnehav och samhällsposition till politiskt inflytande i den ryska tidens Jakobstad. Ett uttryck för denna politiska ekonomi var, som redan framkommit, direktionen för stadens enda nominella ortstidning.¹⁹⁴ Men samma grundprincip gällde även Jakobstads kommunalval, i vilka landsomspännande förordningar tilldelade röstetal enligt skatteöre fram till slutet av 1918.¹⁹⁵ Det dröjde förvisso till 1909 innan Jakobstads stadsfullmäktiges ordförandeplats tillträdde av en aktivist, C. M. Hohenthal, men många av hans kamrater satt med som fullmäktigeledamöter långt före och efteråt.¹⁹⁶ Den aktivistiska opinionen hade således markanta företrädare i Jakobstads oligarkiska maktstrukturer,¹⁹⁷ men utövade ingalunda total hegemoni över det tidiga 1900-talets lokala elitskikt.

En personlighet bland Jakobstads grädda som inte sällade sig till aktivisternas led var tullförvaltare Fredrik Vilhelm Englund (1859–1939).¹⁹⁸ Som Håkan Andersson påvisat försattes Englund tvärtom i påtaglig oro av *John Graftons* vrak, för vilket han begärde förstärkt militärbevakning och senare även bärgnings- samt auktioneringstillstånd av storfurstendömetts tullstyrelse.¹⁹⁹ De lokala Graftonaktivisterna identiteter förefaller ha varit en påfallande illa dold hemlighet, men huruvida Englund hyste några misstankar mot sina involverade kollegor i stadsfullmäktige och tidningsdirektionen förblir oklart.²⁰⁰ Oavsett nyttjade även Englund sitt inflytande under Graftonaffärens efterspel, bl.a. genom tidningsannonser som uppmanade överlämning av smuglingsgods till myndigheterna.²⁰¹ Mellan Hagelstam högstämda inlägg och Englunds annonser uttryckte tidningens sidor således spänningar inom den lokala eliten

¹⁹³ Historik (1938), kartong 4, Frivilliga brandkåren i Jakobstads samlingar, JMA, Jakobstad.; Björklund 1990, 18–20.

¹⁹⁴ Se sidorna 18–19 i denna avhandling.

¹⁹⁵ Hoffman 2015, 520–529, 561; Alapuro 2018, 143, 188.

¹⁹⁶ Söderhjelm 1974 (1914), 380–384; ”Tolv män i Jakobstads ledning- först den trettonde är kvinna”, *Jakobstads Tidning*, 11.12.1997; Hoffman 2015, 491–495, 517–521, 543–545.

¹⁹⁷ Jfr Westerlund 1993, 23–24; Snellman 1998, 17, 125; Snellman 2007, 16–17, 35.

¹⁹⁸ För Englunds ungefär samtida materiella tillgångar, se ”Kommunaltaxeringen i Jakobstad för år 1910.”, *Jakobstad*, 1.2.1911; Se även ”F. V. Englund död.”, *Jakobstads Tidning*, 12.1.1939.

¹⁹⁹ Andersson 1965, 14.

²⁰⁰ Englund hade vid utgången av 1905 suttit som fullmäktigeledamot i Jakobstad sedan 1896. Se ”F. V. Englund död.”, *Jakobstads Tidning*, 12.1.1939; För Englunds roller inom ortstidningens direktion och styrelse, se Snellman 1998, 383; För uppgifter om den allmänna vetskapen kring Graftonaktivisternas verkliga identiteter under den ryska tiden, se Hohenthal 1925, 61; M. Hagelstam, ”Några hägkomster från John Grafton-äventyret”, *Pedersöre: tidningen Jakobstads julnummer*, 1937, 26–28.

²⁰¹ ”Kungörelse.”, *Folket, ortstidning för Jakobstad och omnäjd*, 23.9.1905.

över *John Grafton*, där den förstnämnda påyrkade hågkomst och den andra sökte eliminera smuglingsaffärens fortsatta närvaro i närregionen.

I ”Sista akten” framställdes auktionen den 25 november följaktligen som en arena där nämnda minneskonflikt (*mnemonic battle*) kristalliserades längs antikejsrerligt fosterländska och regimtjänande skiljelinjer, med resulterande seger för förstnämnda läger.²⁰² Industrialisten Birger Serlachius, som själv återfanns bland de involverade vapensmugglarna,²⁰³ lyckades nämligen ropa in vraket för en uppseendeväckande spottstyver på 30 mark. Som Olin konkluderat verkar Serlachius de facto ha agerat direkt på FAMP:s vägnar, till vilka vinsten senare tilldelades när vrakets bärgningsrätt vidare såldes till ansenlig vinst.²⁰⁴ ”Kronan har ej kunnat ockra på frihetssakens medel, John Grafton har kostat för mycket för att ånyo uppskattas i penningar” förkunnade således Hagelstam och lät avsluta sitt segervarv med den centrala ödesfrågan för denna avhandling: ”Skall ej Finlands folk resa en vård på John Graftons graf?”²⁰⁵

Radikaliseringen i Hagelstams minneskoreografi måste i sin tur förstås mot bakgrund av storstrejken, i vars lokala utspel (31 oktober – 8 november) Hagelstam själv spelade en högst synlig organiserande och agiterande roll.²⁰⁶ Att uttrycka och diskutera strejkens omvälvande stämningar möjliggjordes i sin tur av förryskningens temporära nederlag i.o.m. novembermanifestets utfärdande. Inför ett lamslaget censurmaskineri behövde den uppviglade Hagelstam inte längre spara med sitt explicit separatistiska och hyllande patos. Samtidigt gick flera stilistiska grundelement, främst *John Graftons* personifiering, vidare från den museala bevaringsstanken den 14 oktober. Vidareutvecklingen av vraket som ”kvarlevor” till en ”grav” värdig en respektingivande vård tjänade flera funktioner samtidigt; ännu efter storstrejken möjliggjorde den en viss anonymisering av de involverade, men anspelade samtidigt på mystiken kring smuglingen och framställde dess utgång som något ärevärdigt, som *John Graftons* närmast sakrala *dödsoffer*.

²⁰² För nämnda begrepp, se Zerubavel 2003, 2, 99.

²⁰³ Hohenthal 1925, 61.

²⁰⁴ Olin 2005 (1993), 202–203. Graftonvrakets senare öden faller förvisso utanför ramen för denna avhandling. I förbigående kan dock noteras att vraket delvis bärgades under den ryska tiden. Vrakets ännu kvarliggande delar torde i huvudsak utgöras av *John Graftons* skrov. Se ”Den i luften sprängda ångaren.”, *Folket, ortstidning för Jakobstad och omnejd*, 16.9.1905; ”Återstoden av John Graftons last skall sänkas i havet.”, *Jakobstad*, 10.10.1908; K. Soikkeli, ”Suomen itsenäisyyden historian ääri viivoja.”, *Hakkapeliitta*, 17.7.1926, 14; Futrell 1963, 79; Undervattensfotografi av John Graftons vrak, Jouni Mustonen 2020, Havsarkeologiska bildsamlingen, Arkeologiska bildsamlingen, AKMA202112:4, Museiverket, publicerad på Finna.fi.

²⁰⁵ ”Sista akten.”, *Jakobstad*, 29.11.1905.

²⁰⁶ ”Demonstrationen.”, *Jakobstad*, 11.11.1905; Nikula 1946, 34–38; Se påföljande underkapitel för vidare diskussion om Hagelstams roll under storstrejken.

Som ett arv från den konstitutionella kulturfronten och ett uttryck för Hagelstams kultiverade bakgrund var ett teatraliskt grepp inte honom enkom förunnat. Liknande högstämda anspelningar påträffas också i andra Graftonavbildningar från den ryska tiden,²⁰⁷ såsom i *Fyrens* lyrik 1907: ”Kring hjältens änne strålar brandröd än en gloria, en gloria, som aldrig skåda skall sin afton, en gloria af tvänne fria ord: John Grafton.”²⁰⁸ Det unika i Hagelstams dirigentskap var däremot dess ackompanjerande undertoner av förbittring. Smugglingen var, trots allt, ett fiasko och Graftons ”kvarlevor” således också ”en vård över grusade förhoppningar” vilka ”drömmer om den sommar som aldrig kom.”²⁰⁹ Att försöka tillföra heroisk glans till ett totalt misslyckande led alltså från början av skuldbeläggnings problem, vars lösning krävde utpekandet av lämpliga syndabocker. ”Sista aktens” protagonister ställdes således mot en klar antagonist i den ”finska staten” som ”inte förstår sig på relikor” och därför dansade efter ”kronans” pipa i kväsandet av frihetskampens äreminne. Resultatet var en nidbild av finländska ämbetsmän med upplevt skeva lojaliteter, d.v.s. en föga subtil karikatyr av Englund et co. Hagelstams förbittring gick däremot djupare än så och utgick i själva verket ur samma fenomen som också föranledde tullförvaltarens ovan nämnda oro: den synbarligen utbredda plundringen av *John Graftons* vrak.

Grundstötnings- och sprängningsplatsen i Larsmos yttre havsband gjorde sensationen kring *John Grafton* särskilt påtaglig i den rurala skärgårdsbygden. Den livsnödvändiga tillgången till båtar medförde vidare konkreta möjligheter för skärgårdsborna att undersöka explosionernas ursprungsplats, var de påträffade rikliga mängder av *John Graftons* schweiziska Vetterligevär flytandes på vattenytan. Följden var en vrakplundring med deltagare från hela Karleby-Jakobstadsaxeln, inklusive åtskilliga stadsbor. I källorna framstår däremot Larsmobor, föga förvånande med tanke på vrakets plats, som särskilt flitiga vapenfiskare. Enligt vittnesmål och senare reminiscenser fortsatte plundringen i årtal efteråt, men var särskilt intensiv under sprängningens närmaste efterföljande veckor. Plundringens omfattning kan omöjligen uppskattas i siffror, men allmogens vida kända handel med gevär samt ”ämbarvisa” mängder

²⁰⁷ Se kapitel II.2 i denna avhandling; För andra högstämda anspelningar på John Grafton från den ryska tiden, se Wahlroos 2011, 135; Fotograferat exemplar av Voimaförbundets minnesmedalj, numismatiska samlingen, RK65029:2, Finlands Nationalmuseum, publicerad på Finna.fi; För ett exempel på övrig dödssymbolik visavi *John Grafton*, se avhandlingens pæmbild.

²⁰⁸ Sepia, ”Folkets majestät...”, *Fyren*, 14.7.1906, 2.

²⁰⁹ ”John Grafton.”, *Folket, ortstidning för Jakobstad och omnäjd*, 14.10.1905; ”Sista akten.”, *Jakobstad*, 29.11.1905.

ammunition ger en viss fingervisning.²¹⁰ Den svarta vapenhandeln bedrevs med iögonfallande öppenhet, och nådde t.o.m. Jakobstads och Karlebys torg. Att Englund upplevde en ”hotande hållning” i denna ”massornas” vapenspridning är således förståeligt, i synnerhet sedan köbildningen av intresserade vapenköpare utanför tullkammaren började uppgå till, om man vill tro Englund själv, tusen personer. Vapenhandeln skedde så också ohjälpligen framför ögonen på aktivisterna, vilka själva endast lyckats rädda en bråkdel av sin last.²¹¹ ”Kronans” finländska medlöpare fick följaktligen sällskap som antagonister i Hagelstams moraliserande diskurs, vars personifierande dödssymbolik i praktiken stämplade ”ryska soldaters och snikna fiskares [vrak]plundring” som ett *gravskändande*. Frihetskampens helgd ställdes m.a.o. i kontrast till de breda folklagens egenlystigt vinstsökande, profana handlingsmönster. Det historiografiska stridsäpplet som antyddes ovan berör alltså skärgårdsbornas historiska roll i Graftonaffären, en tvistefråga som kräver ytterligare contextualisering.

I de historiska alstren och hågkomsterna om Graftonaffärens regionala betydelse kan, i grova drag, två motsatta tolkningsmallar utstakas; den som framhåller den tidiga 1900-talsaktivismens klena förankring utanför urbanitetens samhällseliter, och den som antar eller rentav insisterar på att Jakobstad-Karlebyaxelns allmoge spelade en övervägande införstådd och fosterländskt aktiv roll i 1905 års vapensmuggling. Förstnämnda ståndpunkt har företrätts av varierande uttolkare,²¹² medan den sistnämnda onekligen framstår som starkast i lokalt eller regionalt rotade skildringar från Jakobstadsregionen.²¹³ Utanför, eller snarare mellan dessa två mallar anas också medlande eller kringgående tendenser som, medvetet eller ej, undviker explicita ställningstaganden i frågan.²¹⁴ Förstnämnda tolkningsmodell finner genklang i den utbredda

²¹⁰ ”Den hemlighetsfulla vagnen från Bennäs.”, *Jakobstad*, 6.2.1907; K. H. Kronqvist, ”Några minnen från Pörtom 1917–1918.”, *Skyddskåristen*, 9.6.1923; ”Historien om John Grafton.”, *Wasa-Posten*, 8.8.1925; ”Festtal hållet av Herman Fagerudd den 5 sept 1965”, 6.8.4., kartong I, Ofärdsåren, LLHA, Larsmo; Intervju med Edvard Andersson, kopior av Jakobstads reservofficersklubbs inspelade intervjuer från 1965, JR:s Graftonhandlingar, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; ”Minne av John Grafton sprängningen.”, 5.1.3.1.5.1, Erik och Britta Hannulas forskararkiv, LLHA, Larsmo; Intervju med Larsmobo, 7.1.1980, 5.1.1.1.8.6, Krig & elände, Fredrik Björkskogs forskararkiv, LLHA, Larsmo; Nykvist 1988, 89–90; Olin 2005 (1993), 154–155, 224–226.

²¹¹ Jfr sidan 45 i denna avhandling; Se även Andersson 1965, 14–15; Sandström 1975, 10; Kujala 1980, 273; För ett slående exempel på hur öppet vapenhandeln förekom under Graftonaffärens påföljande år, se handlanden Alfred Hedmans annonser i *Wasa-Posten*, 29.1.1907.

²¹² Se exempelvis Sandström 1975, 10; Klinge 2004 (1996), 410.

²¹³ Se sidorna 40–41 i denna avhandling; För exempel på sådan historisk argumentation utanför Jakobstadsregionen, se A. Hammarström, ”Från oppositionens utmarker”, *Finsk tidskrift*, 1.9.1925, 173.

²¹⁴ E. Kariletto, ”Piirteitä Suomen itsenäisyysaateen historiallisesta kehityksestä”, *Pohjan mies: Oulun suojeluskuntapiirin äänenkannattaja*, 1.12.1924, 75; ”John Grafton’ episoden. 20 år i går sedan ångaren sprängdes i luften.”, *Pedersöre*, 9.9.1925; Nykvist 1995, 206–209; Jfr också exempelvis Olin 2005 (1993), 158 med M.

pragmatism som demonstrerades gentemot *John Graftons* vrak och vapen, vilka utöver handel brukades i jakt eller isärtogs för skrotmetallens skull.²¹⁵ Frågan är däremot huruvida sådan praxis bland allmogen demonstrerar omedvetenhet eller likgiltighet inför *John Graftons* ursprung och syfte. Deltagande värnpliktsstrejkerna påvisade förvisso en viss beredskap till förryskningsmotstånd på orter såsom Larsmo redan före Graftonaffären, vilket vidare demonstrerades under storstrejken kort därefter. På uppmaning av aktivister från Jakobstad gick då lokala bönder in för att avväpna de ryska gendarmer som bevakade Graftonvraket och beslagtagna skjutvapen. Kort därefter krävde bönderna också en lokal polismans avsked, uttryckligen av den orsak att han ”aktivt deltagit i förryskningsarbetet”.²¹⁶ Dessa förvecklingar demonstrerar klart kampvilja och aktivistiska kontaktnätverk i skärgårdsbygden av den typ som antytts av andra, mera apokryfiska källor.²¹⁷

Ryktesspridningen kring *John Graftons* ursprung som färdades till städerna med landsbygdens torghandlare antyder däremot att aktivistisk införståddhet var långt från allmän bland skärgårdsborna.²¹⁸ Att inte ens Emil Wikström, en särskilt framstående aktivist i Larsmo,²¹⁹ synbarligen underrättades om *John Graftons* ankomst styrker vidare att ”egentlig aktivistisk organisation” ännu låg åratals i framtiden för Larsmos del, för att citera den lokala skyddskårchefen Karl G. Anderssons skyddskårshistorik från 1928.²²⁰ I den rurala grannkommunen Kronoby, varifrån ett helt båtlag ska ha närvarat vid Graftons ankomst,²²¹

Hagelstam, ”Några hågkomster från John Grafton-äventyret”, *Pedersöre: tidningen Jakobstads julnummer*, 1937, 28.

²¹⁵ För bruk i jakt, se ”Vargen förvandlades till – lo!”, *Finska kennelklubbens Tidskrift*, 1.4.1907; ”Ett hemvändande sälbåtslag”, *Österbottningen*, 31.5.1910; ”Graftongevären spöka ännu”, *Hangö*, 29.2.1912; Nyström 2000, 178; För bruk av Graftongevär som skrotmetall, se Toivanen 1998, 17, 20; ”John Grafton seminarium, Fredrik Björkskog berättar 8.9.2005 / Larsmo När-TV”, Larsmo När-TV, YouTube.com.

²¹⁶ ”Larsmo.”, *Jakobstad*, 15.11.1905; ”Polisfrågan.”, *Jakobstad*, 24.1.1906; ”Anklagelserna mot polisen Björn”, *Jakobstad*, 7.2.1906; För mera allmän information om Larsmobors deltagande i förryskningsmotståndet, se K. G. Andersson, Larsmo skyddskårs historik, 27.4.1928, Ua 2., ”Larsmo skyddskår, Lotta Swärd, Vapenbrödraforeningen”, LLHA, Larsmo; Wikström 1957; Nykvist 1979, 268; Karlsson 2006b, 151–152; Fagerudd et al. 2018 (2017), 13–14.

²¹⁷ ”Historien om John Grafton. Ett tjugouårsminne.”, *Wasa-Posten*, 8.8.1925; Pace ”John Grafton seminarium, Fredrik Björkskog berättar 8.9.2005 / Larsmo När-TV”, Larsmo När-TV, YouTube.com; ”En hågkomst från sprängningen av John Grafton.”, 5.1.1.1.8.6., Krig & elände, Fredrik Björkskogs forskararkiv, LLHA, Larsmo.

²¹⁸ ”Den i luften sprängda ångaren.”, *Folket, ortstidning för Jakobstad och omnäjd*, 16.9.1905; ”En hågkomst från sprängningen av John Grafton”, 5.1.1.1.8, Krig & elände, Fredrik Björkskogs forskararkiv, LLHA, Larsmo.

²¹⁹ Wikström 1957; Karlsson 2006b, 152–153, 156–160; Fagerudd et al. 2018 (2017), 32.

²²⁰ K. G. Andersson, Larsmo skyddskårs historik, 27.4.1928, Ua 2., ”Larsmo skyddskår, Lotta Swärd, Vapenbrödraforeningen”, LLHA, Larsmo.

²²¹ Kronobybor nämns, till skillnad från Larsmobor, som aktivistiskt deltagande vapensmugglare i samtliga publicerade minnesskildringar från Jakobstads Graftonaktivister. Se A. Eklund, ”Grafton-minnen”, *Svenska tidningens julblad*, 1920; Hohenthal 1925; ”Grafton minnen.”, *Pedersöre*, 6.9.1930; M. Hagelstam, ”Några hågkomster från John Grafton-äventyret”, *Pedersöre: tidningen Jakobstads julnummer*, 1937.

verkar aktivismen ha rotat sig betydligt snabbare. Vad denna kontrast berodde på är oklart, men enligt en vapenfiskare från Larsmo ska ryssfientligheten ha varit mera påtaglig i det tidiga 1900-talets Kronoby.²²² Mycket talar alltså för att relationerna till ryska soldater var mera komplicerade i Larsmo. Därifrån finner man, å ena sidan, irriterade tidningsinsändare som krävde ersättning för soldaternas resurskrävande närvaro.²²³ Å andra sidan odlades också vänskapligare relationer mellan enskilda lokalinvånare och soldater, vilka t.o.m. deltog i den svarta vapenhandeln eller mutades för att ignorera den.²²⁴ Möjligtvis var det sådana arrangemang som kom till Hagelstams kännedom och föranledde hans direkta likställande av ”ryska soldater och snikna fiskare” i nedrighet.²²⁵ I trakterna kring Jakobstad förekom dessutom angiveri, precis som i Kemiregionen. Ett fall i Larsmo, där en lokal man under förhör ska ha försökt ange R. M. Labbart, pekar vidare på att införståddhet inte alltid medförde lojalitet när det kom till aktivistiska göromål.²²⁶ Angiverierna på John Graftons avlastningsorter var de facto tillräckligt utbredda för att återopas i generalguvernör Ivan Obolenskis propaganda, som i oktober 1905 sökte offentligt ifrågasätta aktivismens folkliga understöd med uttalandet att ”suomalaiset kalastajathan owat itse tehneet ilmiantoja”.²²⁷

Både Hagelstam och Obolenski uppmålade alltså, om än med polära utgångspunkter, likartade uppfattningar om kustbefolkningens ”fiskare”. Samtidigt är benämningen en ambivalent stereotypisering som ger föga grund för vittgående utsagor om skärgårdsbefolkningen engagemang i vapensmugglingen; ”fiskare” nämns också i andra källor, men då som aktivisternas trogna bundsförvanter, eller åtminstone diskreta medhjälpare.²²⁸ Detta styrker däremot inte skildringarna som hävdar att ett större antal, eller t.o.m. hela båtlag Larsmobor

²²² Intervju med Edvard Andersson, kopior av Jakobstads reservofficersklubbs inspelade intervjuer från 1965, JR:s Graftonhandlingar, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad

²²³ ”Hwar dröjer betalningen?”, *Vasabladet*, 17.2.1906.

²²⁴ För relationerna mellan ortsbor och ryska soldater, se Appel et al. 1992, 41–44; Karlsson 2006b, 155; Intervju med Edvard Andersson, kopior av Jakobstads reservofficersklubbs inspelade intervjuer från 1965, JR:s Graftonhandlingar, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; Jfr Westerlund 1993, 8–10, 126–132; För soldaters roll i vapenhandeln, se ”Målet om vapenbeslaget”, *Jakobstad*, 17.11.1906; Hohenthal 1925, 61; Sandström 1975, 10; ”Många äventyr kring Grafton-gevären”, *Österbottningen*, 22.2.1976.

²²⁵ ”Sista akten.”, *Jakobstad*, 29.11.1905; Jfr. Sandström 1975, 10.

²²⁶ Hohenthal 1925, 61; För angiverifall i Kemiregionen, se Wegelius 1927, 37–38, 59–60.

²²⁷ Obolenski citerad i Ylimaunu 2019, 14–16; För citatets ursprungskälla, se ”Kenraalikuwernoöri Obolenskin ajatuksia Suomesta.”, *Perä-Pohjolainen*, 10.10.1905.

²²⁸ Uppgifter lämnade av Holger Häggman, ”Tillägg till minnesanteckningar”, ”Material till text om John Grafton och ryska tiden till boken ’Så levde man i Larsmo förr.’”, samling 25, kartong II, Ofärdsåren, LLHA, Larsmo; ”Grafton minnen.”, *Pedersöre*, 6.9.1930; Olin 2005 (1993), 138.

skulle ha slutit upp vid *John Graftons* ankringsplats på närmast totalt införstådda villkor.²²⁹ Sådana påstående finner sin tydligaste förankring i Artur Eklunds minnesskildring från 1920, vars publicering motiverade en annan aktivistveteran till polemisk motkommentar: ”Larsmoborna uteblevo [vid *John Graftons* avlastning] av orsak, att de om ångarens ankomst [till Orrskär] icke underrättats.”²³⁰ Alla entydiga påståenden om skärgårdsbornas ”verkliga roll” i Graftonaffären riskerar således att generalisera en bred, heterogen befolkningsgrupp och förenkla dess roll i ett händelseförlopp som saknar villkorslöst tillförlitliga primärkällor.²³¹

Som sådan måste även Hagelstams tolkning från novemberslutet 1905 betraktas kritiskt. ”Sista akten” var knappast representativ för attityderna bland Jakobstads samtliga aktivister, och avslöjar betydligt mera om upphovsmannen själv än något annat. Hagelstam må ha sett sig själv som en folkets kämpe, men samtidigt präglades och begränsades hans förståelse för Jakobstadsregionen av hans egna socioekonomiska och geografiska bakgrund. När lekmännens handlingsmönster gick emot hans höga förväntningar hade han således svårt att se annat än uttryck för deras brister, i detta fall på fosterländskhet.²³² ”Sista akten” var på detta sätt ett textuellt rapp på missriktade landsmäns fingrar, och Hagelstams retoriskt efterfrågade ”vård på *John Graftons* grav” utstakade i sin tur vägen till självrannsakelse och förbättring för ”Finlands folk”: reflekterande hyllning och internaliserande av frihetskämparnas exempel. Det vore lätt att avfärda uppmaningen som förhastade ord, nedtecknade av en förbittrad aktivist i ett hänryckt ögonblick. Som de efterföljande åren skulle utvisa fann minnesmärkesvisionen däremot en konkret grogrund i den ryska tidens Jakobstad. Den sista akten blev snarare prologen i en lokal Graftonpjäs, i vilken Hagelstams roll var långt från utspelad.

²²⁹ ”Henrik Finnäs 80 år”, *Jakobstads Tidning*, 15.4.1943; ”Dödsfall”, *Jakobstads Tidning*, 12.8.1943; ”70 år sedan S/S Equity lossade sin vapenlast vid Tolvmansgrundet”, *Österbottningen*, 5.11.1987; *Pace* Björklund 1990, 20; *Pace* G. Karlsson, ”Larsmo i centrum för storpolitiskt spel”, [1996], 6.5.4., samling 25, kartong I, Ofärdsåren, LLHA, Larsmo; *Pace* ”John Grafton seminarium, Fredrik Björkskog berättar 8.9.2005 / Larsmo När-TV”, Larsmo När-TV, YouTube.com; *Pace* Fagerudd et al. 2018 (2017), 102–105.

²³⁰ A. Eklund, ”Grafton-minnen”, *Svenska tidningens julblad*, 1920; ”Grafton minnen. Ur Svenska Tidningens Julblad.”, *Pedersöre*, 12.1.1921; ”Grafton minnen. Tillägg och rättelser.”, *Pedersöre*, 5.3.1921.

²³¹ De involverades hågkomster präglades, för det första, av minnesluckor, vare sig medvetet erkända (se A. Eklund, ”Grafton-minnen”, *Svenska tidningens julblad*, 1920, 9) eller ej (se M. Hagelstam, ”Några hågkomster från *John Grafton*-äventyret”, *Pedersöre: tidningen Jakobstads julnummer*, 1937, 28) när de väl nedtecknades åtskilliga decennier i efterhand. Detaljhågkomst, och i synnerhet utpekande av andra involverade aktivister i efterhand underlättades inte heller av hemlighetsmakeriet och tystnadskulturen som var grundförutsättningar för den aktivistiska verksamheten. Se exempelvis Gummerus 1933, 222.

²³² Detta skulle inte vara sista gången Hagelstams pedagogiska böjelser tog paternalistiska uttryck visavi de breda folklagren före hans bortflytt från Jakobstad 1909. Jfr exempelvis Andersson 2015, 58.

Bild 1: Denna bild togs enligt uppgift av Graftonaktivisten Hugo Ahlbäck och härrör troligtvis från de närmaste dagarna efter John Graftons sprängning då vraket, enligt tullförvaltare Englund, var "omsvärmat" av fiskebåtar från närregionen.²³³ Jakobstads stadsmuseums fotografiska arkiv.

2. John Graftons gata

"Sista aktens" vågade vision sammanhängde med förryskningens nederlag senhösten 1905, och dess praktiska omsättning möjliggjordes på motsvarande sätt av de friare samhällsförhållanden som därefter rådde i storfurstendömet intill sommaren 1908. Nämnda politiska tövädersperiod var långt från stabil, men innebar oavsett att de gångna årens motståndskamp kunde hedras utan större risker. Ett särskilt slående exempel därav är den vård som restes på Eugen Schaumans ursprungliga grav i Helsingfors 1906.²³⁴ John Graftons eftermäle skulle i jämförelse tillägnas betydligt ödmjukare kommemorativa planer, vilka möjliggjordes av Jakobstads kraftiga tillväxt och medföljande behov av nya gatunamn. För att tillgodose sådana tillsatte stadsfullmäktige en gatunamnskommitté i november 1906, vars olika förslag behandlades i åtskilliga rundor och noggrant rapporterades i ortstidningen inpå följande år.²³⁵ Ett särskilt viktigt datum för

²³³ "John Graftons vrak", kopia av fotografi, JR:s Graftonhandlingar, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; Andersson 1965, 14.

²³⁴ Ahl & Bränn 2004, 118–130.

²³⁵ "Nya gatunamn.", *Jakobstad*, 10.11.1906; "Stadsfullmäktige", *Jakobstad*, 14.11.1906; "Till frågan om nya gatunamn.", *Jakobstad*, 17.11.1906; "Stadsfullmäktige.", *Jakobstad*, 3.1.1907; "Gatunamnen.", *Jakobstad*, 16.1.1907; "Stadsfullmäktige.", *Jakobstad*, 23.1.1907; "Gatunamnen.", *Jakobstad*, 30.1.1907; ""Huru bärsärkar tuktas i frihetens land".", *Jakobstad*, 6.2.1907; "Stadsfullmäktige.", *Jakobstad*, 16.2.1907; Toivanen 2002, 52–53.

sammanhanget var den 14 februari 1907. Då fastställde stadsfullmäktige John Graftongatan bland ett 80-tal andra gatunamn på kommitténs förslag. Idéer för en sådan gata hade däremot framkastats redan tidigare, och då t.o.m. föranlett åtskilliga omnämningar på notisnivå i den landsomspännande pressen.²³⁶ Ett annat viktigt forum för Graftongatan att spela minnesredskap var tre detaljplansillustrationer för Jakobstad, två ritade av Jakobstadsbon Bertel Jung (1907 och 1914) och en av Harald Andersin (1927), av vilka 1914 års version också kopierades i anmärkningsvärda upplagor.²³⁷

Graftongatan var, som detaljplansillustrationerna visar, tänkt att ingå i en helt ny stadsdel som också skulle bli Jakobstads nordligaste. Världsekonomin konjunkturscyklar före och efter första världskriget förhindrade däremot den nya stadsdelens och därmed även Graftongatans avancemang från tryck till byggd verklighet.²³⁸ Jakobstads industriella tillväxt hann dock erbjuda ett annat tillfälle för Graftongatuidén, som 1910 återbrukades vid namngivningen av en hållplats för arbetartågen till sågverken norr om staden. I källorna framträder denna ”John Graftons haltpunkt”, ”Graftonplattformen”, eller (som platsen kort och gott också kallades) ”John Grafton” som en gängse platsnamnsbenämning tills 1930-talets början.²³⁹ Men som ett urbant minnesmärke var den långt avlägsen visionen från 1905 av en vördnadsbjudande vård. Platsnamnet verkar, för det första, inte ha tillägnats någon skylt, utan traderades muntligt ”man och man emellan” och blev, för det andra, främst en ekonomisk knypunkt samt en ökänt

²³⁶ *Jakobstads kommunalförvaltning år 1907* (1908), 1–5. Graftongatans godkännande fick t.o.m. en tidningsskribent i Vasa att efterfråga ett motsvarande minnesmärke till vapensmugglingsaffären med *m/s Peter* 1906. Se Pikku uutisia.”, *Pohjan Poika*, 21.1.1907; För andra exempel på landsomspännande notiser om Graftongatan, se ”Pikku uutisia.”, *Helsingin Sanomat*, 2.2.1907; ”Muualta kotimaasta.”, *Suur-Savo*, 4.2.1907; ”John Grafton kaduksi”, *Tornion Lehti* 6.2.1907; För några motsvarande exempel om den senare Graftonplattformen, se ”Dagens eko.”, *Nya Pressen*, 7.5.1910; ”Till minne av John Grafton.”, *Åbo Underrättelser*, 7.5.1910; ”Till minne av John Grafton.”, *Hangö*, 10.5.1910.

²³⁷ Se utvikbar kopia av detaljplanen i Söderhjelm 1914 mellan sidorna 448 och 449; I JMA:s samlingar hittas ett antal kopior av Jungs detaljplaner vars upphängningsanordningar och slitna skick vittnar om flitig och exponerad användning; För mera ingående biografisk information om Jung, se Arpalahti et al. 1989, 102–103.

²³⁸ Toivanen 2002, 40–41. John Graftongatan figurerade åtminstone en gång till i kommunalförvaltningens interna diskussioner under den ryska tiden, då postmästare Lilja framkastade att ”Den tidigare till Bangårdsgatan benämnda föreslås till ”John Grafton gatan” och nuvarande gatan med detta namn till Skatändan.”. Se ”De nya gatunamnen.”, *Jakobstad*, 28.9.1907. Förslaget torde slutligen ha förpassats, med tanke på att John Graftongatan återfinns på dess ursprungliga tilltänkta plats i Jungs uppdaterade detaljplan från 1914. Vissa källor insinuerar förvisso Graftongatans temporära [möjligen inofficiella] existens under tiden mellan Jungs två detaljplaner. Se exempelvis ”Avstigningsplattform”, *Jakobstad*, 30.4.1910; Söderhjelm 1974 (1914), 468. Det källmaterial som har undersökts för denna avhandling har däremot inte erbjudit något underlag för vidare diskussion gällande nämnda eventualitet.

²³⁹ ”Avstigningsplattform”, *Jakobstad*, 30.4.1910; ”Tidtabell för tågen Jakobstad-Alholmen fr.o.m. 1 Maj 1910.”, *Jakobstad* 30.4.1910; För senare hänvisningar till platsnamnet, se exempelvis ”Några episoder från tiden för frihetskrigets utbrott.”, *Pedersöre*, 28.1.1928; ”Prima torr ved hos Jakobstads Virkes- & Veförsäljning.”, annons i *Pedersöre*, 6.3.1930.

olycks- och brottsdrabbad plats.²⁴⁰ Att ta detta som indikativt för stadsbornas taktiska förhållande till kommunalförvaltningens strategiska prioritering av ”plats- eller gatunamn, som bland folkets breda lager, vunnit burskap” vore givetvis förhastat.²⁴¹ Samtidigt var haltpunkten onekligen en plats där stadsborna, för att tala med N-K. Nielsen, förde ett ”avslappnat [eller snarare informellt] umgänge” med minnet av smugglingsaffären.²⁴² Grafton-minnesmärkets stadshistoriska episod kunde på dessa grunder lätt förbigås. Men bakom Graftongatufrågans blygsamma resultat döljs än mera iögonfallande minneshistoriska processer. Precis som ”Sista aktens” gravvård formades även Graftongatan av såväl sociala som historiografiska spänningar, i detta fall mellan Jakobstads borgerlighet och den växande urbana arbetarklassen. Av förekommen anledning fick nämnda klassrelationer särskild laddning efter inbördeskriget 1918, vars effekter på *John Graftons* minneshistoria diskuteras vidare fr.o.m. påföljande underkapitel. Fokuspunkten för ifrågavarande underkapitel är däremot John Graftongatans inträde på 1907 års detaljplan, samt dess bakomliggande process och formativa kontexter.

Gatunamnsfrågan inleddes i maj 1906 då stadsfullmäktige anmodade drätselkammaren, kommunalförvaltningens främsta beredande organ, att framta nya gatunamnsförslag. Drätselkammaren vidarebefordrade i sin tur ärendet till Emil Lilja, som i egenskap av postmästare skulle tillföra synpunkter på frågan långt efteråt.²⁴³ Lite på två decennier senare engagerade Lilja sig också i Graftonmonumentets tillkomst, där han tillsammans med Aino Berger (stadsfullmäktigeledamot 1906–07) stod för en direkt koppling till den ryska tidens kommemorationsförsök.²⁴⁴ John Graftongatan kan däremot tillskrivas varken Berger eller Lilja,

²⁴⁰ För uppgift om platsnamnets trädning i folkmun, se ”Jakobstads historia.”, *Jakobstad*, 4.11.1914; För ekonomisk och kommersiell verksamhet vid och kring haltpunkten, se exempelvis *Adressbok för Jakobstad: kommunala, handels-, industri- och yrkesupplysningar med adresser* (1912); ”Virke”, annons i *Jakobstad*, 26.11.1913; ”Pietarsaari.”, *Vapaa Sana*, 12.5.1916; ”Auktion.”, notis i *Pedersöre*, 7.4.1923; ”Plats för svingård.”, *Pedersöre*, 15.3.1928; ”Gräsväxtauktion”, notis i *Pedersöre*, 20.7.1929; ”Prima torr ved hos Jakobstads Virkes- & Vedförsäljning.” annons i *Pedersöre*, 6.3.1930; För olyckor vid och runt haltpunkten, se exempelvis ”Åter en tågöverkörning på Alholmsbanan, denna gång med dödlig utgång.”, *Pedersöre*, 4.10.1922; ”Brandkåren utkallades”, *Pedersöre*, 27.8.1924; För kriminalitet och oroligheter vid och runt haltpunkten, se exempelvis ”Pietarsaari ja ympäristö.”, *Vapaa Sana*, 8.8.1910; ”Pietarsaari ja ympäristö.”, *Vapaa Sana*, 14.7.1911; ”Raiskausyristystö?”, *Vapaa Sana*, 13.11.1911; ”Ofog.”, *Jakobstad*, 20.7.1912; ”Pietarsaari.”, *Vapaa Sana*, 31.7.1912; ”Stöldsmål.”, *Jakobstad*, 10.9.1913; ”Fräcka tjuvar.”, *Pedersöre*, 3.10.1925.

²⁴¹ ”Stades principer”, allegat från Englund på gatunamnskommitténs vägnar till stadsfullmäktige 19.1.1907, Ca: 5 Protokoll med allegat 1907, Stadsfullmäktiges protokoll med allegat 1907–1909, Jakobstads arkiv, Jakobstad; ”Gatunamnen.”, *Jakobstad*, 30.1.1907.

²⁴² Se kapitel I.3 i denna avhandling; Nielsen 2007, 157.

²⁴³ ”Den nya gatunamnen.”, *Jakobstad*, 28.9.1907; Toivanen 2002, 52–53; För drätselkammarens funktioner inom kommunalförvaltningen, se Hoffman 2015, 497–500;

²⁴⁴ *Jakobstads kommunalförvaltning år 1906* (1907), 1; *Jakobstads kommunalförvaltning år 1907* (1908), 2; Se kapitel IV.1 i denna avhandling.

av vilka sistnämndes gatunamnförslag tilldelades stadsfullmäktige i november 1906. I samband med denna första behandlingsrunda tillsattes också den tidigare nämnda gatunamnskommittén med rektor Allan Calonius och bankdirektör Victor Nyman som ordinarie medlemmar samt tullförvaltare Englund som ordförande. Stadsfullmäktige anmodade därefter tremannakommittén att utvärdera Liljas gatunamn och erhålla vidare förslag av historikern Alma Söderhjelm (1870–1949), en lokalhistorisk auktoritet i anledning av sitt då pågående stadshistorikprojekt på fullmäktiges beställning.²⁴⁵

Söderhjelmns resulterande utlåtande på sex sidor presenterades av tremannakommittén den 27 december 1906, varpå stadsfullmäktige bordlade gatunamnsfrågan inför årsskiftet. När gatunamnen återupptogs för behandling den 19 januari 1907 ansågs ytterligare en behandlingsrunda på sin plats, för vilket fullmäktige förstärkte Englunds kommitté med skolföreståndare Petter Stade samt R. M. Labbart och M. Hagelstam.²⁴⁶ Tillträdet av de två sistnämnda torde ha motiverats med hänvisning till deras lokalhistoriska engagemang.²⁴⁷ Samtidigt gav de onekligen ideologisk förstärkning till den erfarne och aktivistsympatiserande förryskningsmotståndaren Söderhjelm.²⁴⁸ Detta skifte i gatunamnsfrågans politiska styrkeförhållande bör beaktas eftersom det var Söderhjelmns betänkande som officiellt framkastade John Graftongatan.²⁴⁹ Källorna belyser dessvärre inte hur arbetet fortskred mellan den förstärkta kommitténs två aktivister och deras tidigare motståndare Englund. Stämningen inom kommittén torde däremot ha varit spänd, i synnerhet som Hagelstams alias ”Tjix.” i en spefull tidningskommentar hade efterlyst ett ”Graftontorg för [den illegala] gevärshandeln” av Englunds ursprungliga tremannakommitté redan i november 1906.²⁵⁰ Även kommitténs andra aktivist Labbart hade ett intresse för att bevara Graftonaffärens eftermäle. Detta uttrycktes som

²⁴⁵ För Liljas gatunamnlista, se ”Nya gatunamn.”, *Jakobstad*, 10.11.1906; Söderhjelmns nämnda forskningsprojekt resulterade i en trilogi om Jakobstads historia, vars respektive delar utkom 1907, 1909 och 1914.

²⁴⁶ *Jakobstads kommunalförvaltning år 1906* (1907), 35–40; *Jakobstads kommunalförvaltning år 1907* (1908), 1–5.

²⁴⁷ Hagelstams engagemang för Jakobstads stadsmuseums sak framkom i föregående kapitel, medan Labbart i sin tur tog initiativet till statyn av Finlands nationalskald som restes 1904 i Jakobstads nuvarande Runebergspark. Se ”Richard Mauritz Labbart.”, dödsruna i *Pedersöre*, 26.4.1928.

²⁴⁸ Under den första förryskningsperioden agerade Söderhjelm bl.a. som propagandasmugglare och ingick i Kagalens kvinnoorganisation. Hennes regelrätt aktivistiska vändning inträffade däremot i samband med hennes engagemang för jägarrörelsen under den andra förryskningsperioden. Se Engman 2007; Maijala 2017, 248, 254, 336.

²⁴⁹ Söderhjelmns betänkande återges i *Jakobstads kommunalförvaltning 1906* (1907), 37–40 och har bifogats som bilaga 7 i denna avhandling; För Söderhjelmns brev i original, se Ca: 4 Protokoll med allegat 1904–06, Stadsfullmäktiges protokoll med allegat 1904–1906, Jakobstads arkiv, Jakobstad.

²⁵⁰ ”Till frågan om nya gatunamn.”, *Jakobstad*, 17.11.1906; Se Snellman 1998, 74, där ”Tjix.” utpekats som Hagelstam själv.

tydligast genom en av *John Graftons* skeppsbåtar, som Labbart donerade till stadsmuseet för att utställas till allmänhetens beskådning så tidigt som 1913.²⁵¹ Anmärkningsvärt är också att Labbart satt som en av fyra aktivister bland fullmäktiges 15 ledamöter 1907, av vilka aktivisten K. L. Candolin dessutom innehade årets viceordförandepost.²⁵² Frågan är därmed huruvida Graftongatans godkännande den 14 februari 1907 byggde på en samkoordinerad aktion aktivisterna emellan. Dylika arrangemang förfaller troliga åtminstone mellan kusinerna Söderhjelm och Hagelstam, särskilt eftersom det Hagelstamska *Jakobstad* låtit fråga ”Hvarför [...] intetdera af de nu föreliggande [gatunamns]förslagen upptagit en John Graftongata?” endast två dagar innan redaktörens inträde i kommittén.²⁵³ Klara svar på koordinationsfrågan faller däremot, precis som i belysningen av det interna kommittéarbetet, på brister i källmaterialet.²⁵⁴ Att den förstärkta gatunamnskommittén kvarhöll Graftongatan, en minneskoreografisk seger för aktivisterna, som Labbarts och Hagelstams direkta förtjänst är däremot tämligen säkra antaganden.

Som historikern Ewa Ochman noterar är ”det offentliga utrymmets symboliska omskapelse” genom instiftandet av nya gatunamn och avlägsnandet av gamla minnesmärken av central vikt då nya maktrelationer ska befästas efter politiskt omvälvande tider.²⁵⁵ De lokala förryskningsmotståndare som sett ryska gatuskyltar rivas ner under storstrejken kunde således glädjas inför löftet om en uppputsad stadsbild, vars gatunamn skulle återropa gångna års motståndskamp på bägge inhemska språk.²⁵⁶ Aktivisterna kunde däremot inte företa ett totalt utbyte av förlegade regimsymboler; med deras seger på minnets arena följde tvärtom betydande kompromisser. Söderhjelm utlåtande kritiserade nämligen också vissa tidigare föreslagna och redan befintliga gatunamn i Jakobstads stadsbild. I dessa uppputsningsförslag var Söderhjelm måltavlor betydligt klarare än hennes kringgående argumentation: med ”visserligen historiska”

²⁵¹ ”Från Österbotten. Jakobstad.”, *Jakobstad*, 29.11.1905; ”Skeppsbåten”, Koncept och uppgifter från John Grafton-utställningen 2005, 6.8.4., kartong II, Ofärdsåren, LLHA, Larsmo; ”Jakobstad med omnejd.”, *Jakobstad*, 24.5.1913.

²⁵² *Jakobstads kommunalförvaltning år 1907* (1908), 1–2. De två andra aktivisterna i fråga var C. M. Hohenthal och B. Selachius.

²⁵³ ”Gatunamnen.”, *Jakobstad*, 16.1.1907; För Hagelstams och Söderhjelm släktskap, se Söderhjelm 1931, 313–314.

²⁵⁴ Några konkreta belägg för samkoordinering har inte påträffats, inte ens i Hagelstams och Söderhjelm personliga korrespondens. Se A. Söderhjelm till M. Hagelstam 1908 och 1939, Mapp 6, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapet arkiv, Helsingfors. I Åbo Akademis bibliotek, som omhänderhar Söderhjelm omfattande arkivalier, återfinns korrespondens mellan Hagelstam och Söderhjelm från åren 1908 till 1945, vilken inte genomgått för denna studie.

²⁵⁵ Ochman 2024, 69.

²⁵⁶ ”De nya gatuskyltarna.”, *Jakobstad*, 18.12.1907; Snellman 2007, 17.

men ”meningslösa” gatunamn avsåg hon samtliga som påminde om det ryska kejsarväldet, vilka enligt henne inte var ”fullt harmoniska med den gamla svenska stämning som legat öfver staden” och därmed icke-önskvärda. Varken den förstärkta gatunamnskommittén eller stadsfullmäktige hörsammade däremot dessa ändringsförslag, vilket framgår av gatunamnsfrågans avgörande behandling i februari 1907.²⁵⁷

Resultatet var en stadsplan där Graftonminnet föreställdes samexistera med gator och torg uppkallade efter kejsare Alexander II (1818–1881), allmänt hågkommen i storfurstendömet som ”den gode kejsaren”, hans gemål Maria Alexandrovna (1824–1880) samt generalmajor Jakov Petrovitj Kulnev (1764–1812). Kulneffsgatans acceptans föranledde knappast några större dilemman med tanke på generalmajorens kända förkärlek för Jakobstad och sympatiska förevigande i Runebergs fosterländska diktning.²⁵⁸ Att samtidigt kommemorera den revolutionära vapensmugglingen och Alexander II, som själv omkom i ett revolutionärt attentat,²⁵⁹ var en desto större paradox och troligen en kompromiss inom den förstärkta gatunamnskommittén. Samtidigt är ”medlaren”, som Conway poängterar, en av minneskoreografens centrala samhällsroller. Vem än bland gatunamnsfrågans aktörer som avfärdade Söderhjelmns radikalare tankegångar medlade på detta vis mellan lokalsamhällets kommemorativa praxis och det rysk-konstitutionella äktenskapets politiska strategi att undvika onödiga sammanstötningar med kejsarmakten.²⁶⁰ Sådana förhandlingar kan också anas i den förstärkta gatunamnskommitténs förpassande av Eugen Schaumansgatan, ursprungligen Liljas förslag, som lokalhistoriskt irrelevant,²⁶¹ något som knappast harmoniserade med kommitténs och fullmäktiges aktivister.²⁶² Precis som ortstidningens sidor under Graftonaffärens efterspel speglade Jakobstads detaljplan från 1907 således motstridiga politiska tendenser, vars möten

²⁵⁷ *Jakobstads kommunalförvaltning år 1907* (1908), 1–5; För Söderhjelmns argumentation, se bilaga 7.

²⁵⁸ Syrjö 2008; Lindholm 1975, 23–28; För en diskussion kring Runebergs dikt ”Kulneff” och en återgivning av densamma, se Wrede 1988, 126–133. För de godkända kejsarliga gatunamnen, se bilaga 6; För senare omtolkningar av Mariagatan, se ”Vilka är männen bakom gatorna och var håller kvinnorna hus?”, *Jakobstads Tidning*, 11.12.1997; Syrjö 2008. Samtliga tre kejsarliga platsnamn har bevarats i Jakobstads stadsbild till våra dagar.

²⁵⁹ Klinge 2009.

²⁶⁰ Se kapitel I.2 och II.1 i denna avhandling.

²⁶¹ ”Gatunamnen.”, *Jakobstad*, 30.1.1907; ”Ytterligare gatunamn.”, allegat från Englund på gatunamnskommitténs vägnar till Jakobstads stadsfullmäktige 14.2.1907, Ca: 5 Protokoll med allegat 1907, Stadsfullmäktiges protokoll med allegat 1907–1909, Jakobstads arkiv, Jakobstad.

²⁶² Notera exempelvis att åtminstone K. L. Candolin och M. Hagelstam i tiderna stått i nära personlig förbindelse med E. Schauman. Se Nylands Nations medlemmar fotograferade under insamlingsarbetet till 1899 års massadress, K. E. Ståhlberg 1899, Historiska bildsamlingen HK19500927:5, Museiverket, publicerad på Finna.fi; R. T., ”När det fosterländska arbetet krävde orädda män.”, *Frontmannen: bilaga till tidningen ”Rintamamies”*, 16.12.1938, 5.

utspelades inom den lokala eliten. Detsamma kan också observeras med ytterligare ett laddat gatunamnsförslag, vars avfärdande däremot reflekterade sociala spänningar av ett annat slag.

”Kunde ingen gata få namn efter de senaste politiska händelserna. Jag föreslår t.ex. Novembergatan e. Storstrejksgatan (e. Strejksgatan), John Grafton-gatan eller ngt sådant.” Så löd den centrala formuleringen i Söderhjelm’s utlåtande. Det väsentliga för henne var alltså inte att kommemorera Graftonaffären i sig självt, utan snarare dess större sammanhang i revolutionshösten 1905. Eftersom hon själv sett nära släktingar landsförvisas och den egna karriären hämmas under förryskningen hade Söderhjelm flera överlappande skäl att nominera ett minnesmärke till förvecklingarna som fört kejsarautokratin på knä. Söderhjelm’s utlåtande höll sig däremot till strikt taget historiografiska resonemang, i de revolutionära gatunamnens fall att ”Det tillhör [...] hvarje tid att bilda namn hvilka från att först vara aktuella mycket snart skola bli historiska.”²⁶³ Historiografi är däremot ingen apolitisk aktivitet,²⁶⁴ vilket i Söderhjelm’s fall kan anas som ett samband mellan hennes konstitutionella hållning och särskilda expertis i den franska revolutionens kulturhistoria. I detta företrädde Söderhjelm de åtskilliga bildade förryskningsmotståndare som hörde slagorden ”Frihet, jämlikhet, broderskap” ljuda i konstitutionalismens och aktivismens upplysta kamp mot enväldet.²⁶⁵

I gatunamnsfrågan hade Söderhjelm åtminstone en likasinnad i Hagelstam. Även han skulle senare minnas den ”glada kulturoptimismen” efter förryskningens första tillbakagång, då han vikt sina energier till storfurstendömet’s ”allt ännu brännande konstitutionsfråga” i ”decideradt frisinnad demokratisk” anda.²⁶⁶ I jämförelse med Söderhjelm hyste Hagelstam därtill mera explicit beundran för den franska revolutionen, som i hans tycke framfött ”Människan som fullmyndig medlem av mänskligheten.”²⁶⁷ Söderhjelm’s vilja att kommemorera den egna närhistoriens revolutionära segrar fann då sannolikt förståelse och medhåll i gatunamnskommitténs kanske påstridigaste medlem. Anmärkningsvärt nog valde kommittén oavsett att förpassa Strejksgatan, som skulle ha förevigat revolutionshöstens mest avgörande händelse. Gatunamnskommitténs policy att ”ej inblanda politiska händelser” ger här föga

²⁶³ Bilaga 7; För Söderhjelm’s erfarenheter av förryskningen och storstrejken, se Söderhjelm 1931, 342–344, 347; Engman 1989, 286; Engman 2007.

²⁶⁴ Hobsbawm 1989, 349.

²⁶⁵ Engman 1989, 285–297; Jfr Maijala 2017, 167–174.

²⁶⁶ För M. Hagelstam’s återblickar på ”den glada kulturoptimismen”, se ”20/9 1957 I”, M. Hagelstam’s reminiscenser, samling 5, mapp 18, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors; Jfr ”Prenumerationsanmälan.”, *Jakobstad*, 30.12.1905.

²⁶⁷ För M. Hagelstam’s roll under storstrejken, se Nikula 1946, 37; Snellman 1998, 66; För M. Hagelstam’s reflektioner kring den franska revolutionen, se ”Skyddskårister, och vänner av skyddskåren!”, manuskript till tal, s.a., samling 5, Mapp 18, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors.

förklaring till valet att oavsett prioriterade den långt från apolitiska Graftongatan.²⁶⁸ En mera övertygande förklaring måste därför sökas i storstrejkens mångtydiga eftermäle och de djupare sociala spänningar det genomsyrades av.

Sekelskiftets Jakobstad befann sig i en omvälvande process som från 1800-talets mitt skulle förvandla den till en av Finlands mest industrialiserade städer vid 1920-talets början. Som för resten av den industrialiserande världen följde markanta sociala omstruktureringar. Stadens största demografiska omvälvning kanaliserades av industrins arbetskraftsbehov, som inledningsvis tillgodosågs genom inflyttning från närregionens svenskspråkiga landsbygd. Med tiden ökade däremot antalet finskspråkiga arbetssökande, med påföljden att Jakobstad blev allt mera tvåspråkigt samtidigt som dess befolkning tredubblades mellan 1890 och 1910.²⁶⁹ Jakobstads industrialisering följde globala mönster även på det politiska planet, med ökande samhällsklyftor och sociala spänningar till följd av en befolkning som växte i otakt med staden och dess välfärd. Missnöjet mildrades inte heller av den redan nämnda kommunallag som höll industriarbetarnas representation i stadsförvaltningen minimal fram tills 1920-talet.²⁷⁰ Detaljplanen som arkitekten B. Jung ritade 1907 på stadsfullmäktiges beställning speglade således den politiska klassens strävan att tillgodose industristadens behov, men också en filantropi som ingalunda eftersträvade klassamhällets avveckling; den för vårt ämne viktiga sjunde stadsdelen var, som Pekka Toivanen observerat, enkom tänkt att husera arbetarbefolkningen och samtidigt koncentrera den möjligast långt bort från stadens välbärgade sydliga stadsdelar.²⁷¹

Bland Jakobstads ledande gestalter fanns däremot de som sympatiserade med och engagerade sig för arbetarklassens sak på ett mera personligt plan. I den förstärkta gatunamnskommittén återfanns två av dem, Calonius och Hagelstam, vilka bägge hade varit involverade i den svenskspråkiga av Jakobstads arbetarföreningar.²⁷² När Jakobstads anslutning till storstrejken utropades den 31 oktober 1905 var Hagelstam således en av de förenande länkarna mellan massmobiliseringens två kärnfrågor: förryskningsmotståndet och den sociala emancipationen. Strejkens utspel i Jakobstad följde däremot liknande mönster som i resten av storfurstendömet.

²⁶⁸ ”Gatunamnen.”, *Jakobstad*, 30.1.1907; ”Stades principer”, allegat från Englund på gatunamnskommitténs vägnar till stadsfullmäktige 19.1.1907, Ca: 5 Protokoll med allegat 1907, Stadsfullmäktiges protokoll med allegat 1907–1909, Jakobstads arkiv, Jakobstad.

²⁶⁹ Bondestam 1978, 13–45, 49–67; Westerlund 1993, 1–2; Snellman 1998, 37–44; Toivanen 2002, 38–39; Finnäs 2002, 158–163, 172–176; Hoffman 2002, 311–318.

²⁷⁰ Bondestam 1964, 16; Hoffman 2015, 558–561; Alapuro 2018, 115–116, 141, 143.

²⁷¹ Toivanen 2002, 38–41; Jfr Snellman 1998, 69; Hoffman 2015, 519–520.

²⁷² Bondestam 1964, 11–13, 36–37; Snellman 1998, 60.

Det som synbarligen inleddes i politiskt gränsöverträdande och patriotiskt samförstånd rann slutligen ut i sanden sedan nyheten om Novembermanifestet nådde staden och lokala konstitutionella röster höjdes för strejkens avblåsande. Resultatet var ett drama inom stadens temporära strejkstyrelse som utspelades längs språkliga skiljelinjer men på mera vittgående politiska grunder. Avblåsningsförslaget fick nämligen den betydligt radikalare finskspråkiga arbetarföreningens representanter att rikta förräderianklagelser och repressalievot mot den svenskspråkiga strejkgruppering som också Hagelstam ingick i.²⁷³

En prevalent historiografisk tendens på den finsk-ryska gränsens bägge sidor har varit närmast teleologiska paralleldragningar från de politiska sprickorna i storstrejkens utspel till klyftorna som obevekligt breddades 1917–1918. Sådana uppfattningar om 1905 som den ryska revolutionens och det finska inbördeskrigets inledande akt har sedermera ifrågasatts eller nyanserats av åtskilliga historiker, men storstrejkens splittrande effekter var oavsett en högst påtaglig upplevelse för dess samtida betraktare.²⁷⁴ I Jakobstad ledde den finskspråkiga deputationens anklagelser till förbittrade gensvar från den svenskspråkiga grupperingen, med den påföljd att strejken drog ut till den 8 november, d.v.s. närapå två dagar längre än den finländska stödstrejkens officiella slutdatum.²⁷⁵ De närmaste påföljande åren såg ökad distansering mellan proletära och borgerliga grupperingar i Jakobstads civilsamhälle, vilket också kan observeras i Hagelstams personliga bana. När Jakobstads svenskspråkiga arbetarförening anslöt sig till Finlands socialdemokratiska parti mot slutet av 1905, och därmed antog en uttryckligt socialistisk linje, ansåg Hagelstam sig ”oförmögen att fortsätta” på den ordförandepost han besuttit i föreningen sedan föregående år.²⁷⁶ Som för många andra aktivister besudlades alltså Hagelstams idealiserade folkbild av en arbetarrörelse som synbarligen prioriterade egna klassintressen över en enad fosterländsk front.²⁷⁷ I november 1905 bildade

²⁷³ Nikula 1946, 34–38; Bondestam 1964, 25–33.

²⁷⁴ Se exempelvis *Pedersöre*, ”Ett politiskt tjugouårsminne.”, 3.11.1925; För teleologins ifrågasättande och nyansering, se exempelvis Jussila 1977, 306–309; Ascher 1988, 1–7, 341–342; Alapuro 1994, 299–302; Tikka 2009, 266–269; För splittringarna i Jakobstad efter storstrejken, se Westerlund 1993, 93–94; Hoffman 2015, 611.

²⁷⁵ Nikula 1946, 34–38; Bondestam 1964, 25–33.

²⁷⁶ ”Självb biografiska anteckningar av Magnus Hagelstam”, 17.3.1952, mapp 15, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors; Bondestam 1964, 177.

²⁷⁷ Se exempelvis ”Runebergsdagen 1953.”, manuskript, samling 5, mapp 18, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors; Jfr Högnäs 113–149.

han och lokala aktivistkamrater istället en ”konstitutionell klubb”, föregångaren till SFP:s Jakobstadsavdelning som grundades påföljande år.²⁷⁸

Strejkgatana var således ett lättare förslag för Söderhjelms att framkasta som utomstående än för gatunamnskommittén att understöda på plats och ställe. Ur industrialisten Labbarts perspektiv torde ett sådant minnesmärke enbart ha riskerat uppvigla arbetarbefolkningens upproriskhet, i synnerhet såvida Strejkgatan tävlade om placeringen som slutligen tillföll Graftongatan. För Hagelstam torde strejkens kommemoration i arbetarstadsdelen snarare ha varit olämplig p.g.a. dess *splittrande* potential. Trots revolutionshöstens politiska sammandrabbningar fortsatte Hagelstam nämligen agera enveten brobyggare mellan borgare och proletärer samt konstitutionella och socialister, om än med påtagligare skepsis och stingslighet än tidigare. Brobyggaren Hagelstam lät lufta sina politiska övertåg genom en återblick på det gångna året, publicerad i *Jakobstad* januari 1906. I återblicken erkändes utmaningarna som strejken barlagt, samtidigt som ”den fredliga revolutionen” inringades som dess viktigaste arv.²⁷⁹

Under nämnda paroll insisterade Hagelstam på behovet att ställa ”oskrymtad och fördomsfri demokrati i vår inre politik” i växelverkan med ”järnhård fasthet mot den yttre fienden.” Att han överhuvudtaget tillskrev denna strategi ”revolutionens” allt mera omstridda stämpel speglar dels en tvekan att överge den radikala fosterlandskampen, men främst fortsatta försök att konsolidera utåtriktad revolutionär retorik med reformistisk praktik inom storfurstendömet gränser.²⁸⁰ Åtskilliga personer inom den lokala eliten, däribland Labbart, hann följaktligen ifrågasätta Hagelstams verkliga politiska sympatier före hans bortflytt från Jakobstad 1909.²⁸¹ Med tanke på vart ”den fredliga revolutionen” sedan ledde Hagelstam skulle anklagelserna framstå som förhastade; 1918 ställde han sig resolut på inbördeskrigets vita sida, avfärdade den bolsjevistiska ”världsrevolutionen” och utpekade skyddskårsväsendet som det franska

²⁷⁸ ”Konstitutionell klubb”, *Jakobstad*, 15.11.1905; Snellman 2007, 12–14; För nationella utblickar på aktivisternas splittring med den finländska arbetarrörelsen, se exempelvis Andersson 1965, 16; Kujala 1989, 142–145, 148–150; Lackman 2000, 36–45.

²⁷⁹ För M. Hagelstams fortsatta intresse för arbetarfrågor och politiskt brobygge, se Snellman 1998, 67, 69–73, 75; Snellman 2007, 19–20; Andersson 2015, 58; För M. Hagelstams reflektioner kring revolutionsbegreppet, se ”1905.”, *Jakobstad*, 10.1.1906; Jfr ”Tal vid studentkandidaternas dimission 12.5.1907”, samling 3, mapp 17; ”Tal på svenska dagen”, 6.11.1908, samling 4, mapp 18, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapet arkiv, Helsingfors.

²⁸⁰ För diskurser kring revolutionsbegreppet och dess konnotationer i storfurstendömet Finland efter storstrejken, se Lackman 2000, 38–39; Alapuro 2003, 533–544.

²⁸¹ Snellman 1998, 67–68, 73.

revolutionsarvets rättmätiga fackelbärare.²⁸² Den revolutionära eventualitet som Hagelstam övervägt 1906 var m.a.o. Finlands fortsatta frigörelsekamp mot kejsarväldet, vilket ställde höga krav på fosterländsk enighet och nödvändiggjorde åtgärdandet av hotande socioekonomiska klyftor. Hagelstams strategi för att uppnå frihet, jämlikhet och broderskap var däremot aldrig den socialistiska klasskamp som hotade rikta det finländska proletariatet mot storfurstendömet ”egna” borgerskap.

Föga kan slutligen sägas med säkerhet om gatunamnskommitténs val att kommemorera *John Grafton* över storstrejken. Hittills framförda analys låter däremot förstå att Graftonaffären konnotationer var varken entydiga eller beständiga, och därmed lämpade för flera syften samtidigt. Enighetsvurmande aktivister kunde exempelvis minnas vapensmugglingen som ett revolutionärt sammanförande projekt i vilket socialistiska arbetare och borgerliga aktivister samarbetat mot enväldet. Att Jakobstads involverade undvek arrestering gav dem oavsett möjligheten att styra upp ett ärevördigt minne av Graftonaffären, men förstärkte också det hölje av mystik som lät kommemorationen påyrkas bakom en apolitisk fasad. Vapensmugglingens seger i gatunamnsfrågan över den ”politiska” storstrejken och E. Schaumans ”lokalhistoriskt irrelevanta” dåd demonstrerade således aktivisternas förmåga att få minneskoreografin att passera som deras närmast antikvariskt lokalhistoriskt engagemang.

Men varför blev *John Graftons* eftermäle en så pass tidig och tydlig hjärtefråga i just Jakobstad? Som historikern Peter Burke allmängiltigt reflekterat tenderar hågkomst vara som starkast bland historiens ”förlorare”, eftersom de konstant tvingas grubbla över misslyckanden och orättvisor.²⁸³ Det Hagelstamska *Jakobstad* försökte som bekant utpeka gemene mans förrädiska egennyttan som Graftonaffärens största tragedi. Men faktum kvarstod att ångarens inlotsning och demolering hade legat på de regionala aktivisternas ansvar.²⁸⁴ Kan detta förklara angelägenheten i att framhäva vapensmugglingen som den bragd och stolthetsfråga den *borde* ha varit? Oavsett skulle den framställas som sådan genom aktivisternas koreografi, för vilket de utnyttjade allt tillgängligt inflytande som lokalsamhällets eliter. Resultatet var en lokal Graftonkult alltmera avlägsen den internationella och revolutionära praktik som i tiderna fört

²⁸² Självbiografiska anteckningar av Magnus Hagelstam (handskriven version), samling 2, mapp 15; ”Skyddskårister, och vänner av skyddskåren!”, manuskript till tal, s.a., samling 5, mapp 18; Jfr ”Om revolutionen.”, 24.3.1917, samling 4, mapp 18, Hagelstamska arkivet (1779–1987), Svenska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors. Liknande ideologiska utvecklingslinjer kan också observeras hos andra bland M. Hagelstams motståndskamrater. Se exempelvis ”Halvar Backlund”, dödsruna i *Jakobstad*, 10.10.1925; Lindblad 2013, 98, 103; Strömberg 2024, 16, 19–34, 112–158; Jfr Söderhjelm 1931, 429; Engman 1989, 292.

²⁸³ Burke citerad i Beiner 2006, 304.

²⁸⁴ Olin 2005 (1993), 121–152.

dess hyllningsobjekt till närregionens stränder. Kärnan i denna minneshistoriska utveckling och dess inneboende ironi skulle, återigen, exemplifieras som pikantast av Hagelstam. Under sin avskedsfest på Jakobstads stadshotell i maj 1909 lät han nämligen avsluta sitt tacktal inför den församlade societeten genom att utbringa en skål ”För John Graftons stad”!²⁸⁵

Bild 2: En gädda bland mörtar? John Grafton gatan längst i norr på Jungs stadsplan från 1907 fann sig till rätta i ett havsromantiskt grannskap men bar på politiskt laddade budskap under ytan. Den mörka klammern till höger har tillagts för att markera den något senare John Graftonplattformens sannolika läge.²⁸⁶ Foto: Jakobstads stadsmuseums fotografiska arkiv. Bilden är beskärd. Se bilaga 6 för oklippt version.

²⁸⁵ ”Till avskedskollation.”, *Jakobstad*, 22.5.1909; M. Hagelstams ovannämnda devis kom också att återbrukas åtminstone en gång i fosterländska agitationssyften. Se ”Helsingfors-brev. VI.”, *Jakobstad*, 30.3.1912.

²⁸⁶ Se ”Auktion.”, notis i *Pedersöre*, 9.8.1927; Toivanen 2002, 41.

3. Graftonminnet i vita erfarenhetsrum

Föga anade någon av oss, att då 20: årsminnet av denna expedition kunde firas, Finland redan i 7 år varit ett fritt land. Ännu mindre att denna frihet skulle vinnas i blodig strid mot genom klasskampen vilseförda skaror av egna landsmän!

C. M. Hohenthal, "Ett tjuguarminne", *Valan: Publikation utgiven av Vasa Nation*, 1925, s. 58.

Citatet ovan härrör från en av minnesskildringarna som Graftonaktivister började publicera fr.o.m. 1920-talet.²⁸⁷ Som sådan belyser den flera viktiga sidor av vapensmugglingens minneshistoria efter inbördeskriget. Hohenthal, som burit ett stort ansvar vid *John Graftons* inlotsning i Larsmo, var ytterligare en bland Graftonaffärens brokiga skara som slutligen frånsade sig allt revolutionärt samarbete med socialister under åren som ledde upp till 1918. Som veteran av den vita fronten hörde Hohenthal till de som därefter förunnades möjligheten att uttrycka sina perspektiv i mellankrigstidens offentlighet.²⁸⁸ Citatet illustrerar vidare *hur* de vita Graftonaktivisterna uttryckligen blickade tillbaka på sitt tidigare motståndsenagemang genom frihetskrigets prisma. Nämnade fenomen kan förstås genom Reinhard Kosellecks "erfarenhetsrum", vilket enligt Henrik Meinanders summering avser att "Vår gestaltning av nuet och det förflutna är summan av våra erfarenheter och förändras således i takt med nya händelser."²⁸⁹ Det *vita* erfarenhetsrummet delades ingalunda av alla Graftonaktivister, vilket vi återkommer till i avhandlingens sista analyskapitel. Allra viktigaste i detta skede ger Hohenthals reflektioner däremot inblickar i de minneshistoriska trender som såg frihetskrigets "förhistoria" spåras allt längre bakåt i tiden vartefter avståndet till 1918 växte.²⁹⁰ Urklippet nedan, taget från arkitekten Harald Andersins detaljplansillustration för Jakobstad (1927), ger ytterligare en konkret illustration av samma fenomen.

²⁸⁷ Se exempelvis A. Eklund, "Grafton-minnen", *Svenska tidningens julblad*, 1920; Hohenthal 1925; M. Hagelstam, "Några hågkomster från John Grafton-äventyret", *Pedersöre: tidningen Jakobstads julnummer*, 1937.

²⁸⁸ Hohenthal 1928.

²⁸⁹ Meinander 2020, 45.

²⁹⁰ Se kapitel I.3 i denna avhandling.

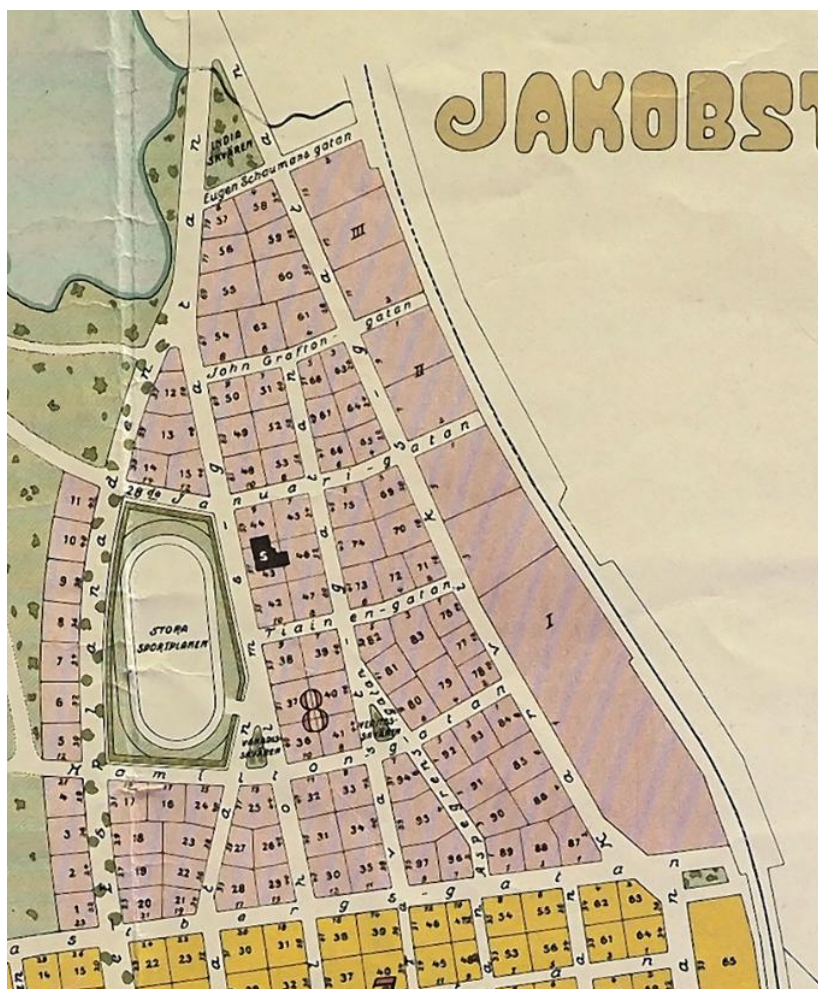

Bild 3: Jakobstads offentliga, vita (erfarenhets)rum som gestaltat på Harald Andersins detaljplansritning från 1927. Bilden är beskärdd. Se bilaga 8 för en oklippt version.

Efter de turbulenta världskrigstiderna saktade Jakobstads industrialisering temporärt in,²⁹¹ vilket såg ut att bereda möjlighet för arbetarklassens eftersläntrande välfärd att komma i kapp tillväxten. En avgörande lösning på stadens varaktiga sociala problem ansågs fortsättningsvis ligga i Jungs arbetarstadsdelsplan, vilken skogsindustriföretaget Wilhelm Schoumans Ab uppdrog arkitekten Harald Andersin att vidareutveckla 1916. Andersins första skisser för den (i det skedet) åttonde stadsdelens ”arbetarkoloni” demonstrerade en trädgårdsstadsvision i modern och social anda, men avfärdades på oklara grunder av uppdragsgivaren redan 1917. Stadsdelen i norr fortsatte därefter vara föremål för andra planer av varierande ambitionsgrad,²⁹² som exempelvis såg planerna för John Graftongatan återbrukas tillsammans med den

²⁹¹ Hoffman 2002, 318–322; För en bredare utblick på det första världskrigets sociala och ekonomiska inverknings på storfurstendömet, se Alapuro 2018, 172.

²⁹² Toivanen 1993, 8–13.

tidigare avfärdade Eugen Schaumans gatan. Den stadsdelshelhet som föreställdes på Andersins detaljplansillustration förblev däremot en önskedröm, även om vissa av dess element förverkligades eller tillämpades annanstans. Ett exempel är Andersins ritningar för arbetarbostäder i sen jugendstil, vilka brukades på 20-talet för fyra trähus vid Jakobsgatans norra ända. Närheten till Graftonplattformen gav snart nämnda trähus den gängse benämningen ”Graftongårdarna”,²⁹³ vilket exemplifierar den ”folkliga” praxis som upprätthöll minnet av vapensmugglingen parallellt med koreografernas betydligt mera politiska strävanden. Bland Eugen Schaumans- och John Graftongatans grannskap på urklippet ovan hittas nämligen tre symboler för det vita Jakobstad: den 28 januari, datumet för ”Jakobstads befrielse” från dess ryska garnison 1918, samt de framträdande vita officerarna Lauri Tiainen och Adolf Hamilton. Resultatet var en toponym kronologi, som med startpunkt i den åttendes stadsdelens nordligaste gatunamn tänktes löpa från Schaumans fosterländska offer till den lokala frihetskampens märkesmän- och gärningar. För många av arbetarna som tänktes husera i stadsdelen torde dessa gatunamn, speciellt de tre sydligaste, snarast ha tjänat som påminnelser om de rödas nederlag och terrorn som följde. Som med dess tidigare motpart kräver även 20-talets gatunamnsfråga ytterligare djupdykningar i process, aktörskap och intention för att förstå Graftonminnets nya sammanhang.

I mars 1925 efterlyste Jakobstads stadsfullmäktige en ny kommitté med ”...uppdrag att utfinna namn å gatorna i de nyplanerade VI och VIII stadsdelarna samt att tillika revidera gatunamnen i de andra stadsdelarna i de fall, där sådant skulle befinnas nödigt.” Fullmäktige tillsatte därefter en sådan ”gatunomineringskommitté” den 8 april, vilken inkom med sitt betänkande den 23 september samma år efter resultatlösa försök att samla namnförslag från allmänheten. Gatunamnen som stadsfullmäktige godkände med några mindre ändringar den 25 september torde således härröra helt från kommitténs egna överväganden.²⁹⁴ Därefter skulle Jakobstads utveckling föranleda föga mobilisering kring gatunamnsfrågor innan 1950-talet.²⁹⁵ När 20-talets gatunomineringskommitté jämförs med dess föregångare 1906–07 framkommer flera betydande likheter, inte minst vad gäller social sammansättning. I bägge fall uppbyggdes

²⁹³ Toivanen 2002, 41, 105.

²⁹⁴ ”Inkorporeringen utredes. Staden erlägger 75 proc. av gatubefästningskostnaderna.”, *Pedersöre*, 7.3.1925; ”Stadsfullmäktiges sammanträde i går.”, *Pedersöre*, 9.4.1925; ”Nya gatunamn efterlysas.”, *Pedersöre*, 16.5.1925; ”Nya gatunamn och ändring av en del gamla.”, *Pedersöre*, 23.9.1925.

²⁹⁵ *Staden Jakobstads kommunalberättelse för år 1950* (1951), 248. Nämnda faktum kontrollerades genom sakregistren i Jakobstads kommunalförvaltnings årsberättelser. Slutsatsen om gatunamnsfrågans avsaktande efter 1925 understöds även av det knapphändiga material som resulterar vid sökning på digi.kansalliskirjasto.fi med sökordet ”gatunamn” i Jakobstads press för de närmaste decennierna efter 1925.

kommittéerna av ledande personligheter bland Jakobstads sociala mellan- och överskikt. Gatunomineringskommittén bestod av de tidigare nämnda E. Lilja och K. L. Candolin, ingenjör Hjalmar Björkman, skolmännen Fredrik Karl Lindholm och Olli Vilhelm Ruikka samt Alarik Ahlström,²⁹⁶ Jakobstads verkställande direktör och chef för stadens byggnadskontor.²⁹⁷ Sammantaget hade kommittémedlemmarna mångårig erfarenhet av kommunalförvaltningens praxis och en bred erfarenhetsgrund för att beakta gatunamnen som både praktiska objekt och historiografiska markörer.²⁹⁸ I sistnämnda avseende utgjorde Lilja själva gatunamnshistoriens främsta expert, vars sakkunskap kompletterades med historiografisk sakkunskap av Ahlström och Björkman, bägge eminenta lokalhistoriker, samt stadsmuseets långvarige intendent Lindholm.²⁹⁹ Kommitténs expertis förklarar däremot inte själva kontentan i deras gatunamnsförslag, vilken snarare bör betraktas mot bakgrund av medlemmarnas politiska engagemang. I kommittén satt åtminstone tre aktiva skyddskårister och två veteraner av förryskningsmotståndet,³⁰⁰ vilket kom till uttryck i bägge huvudsakliga stadsdelar de uppdrogs behandla.

Som med Graftongatan i den åttonde blev även den sjätte stadsdelens tidigare gatunamnsplaner föremål för historiografisk utbrodering. Ur *Fänrik Ståls sägner* hämtade gatunomineringskommittén nämligen soldaterna Munter och Dufva, marketenterskan Lotta Svärd samt officerarna Adlercreutz, Döbeln och Sandels som namngivare för Kulneffsgatans nya grannar.³⁰¹ På detta sätt byggde kommittén vidare på den lokala personkulten kring ”Jakobstadssonen” Runeberg, men anknöt samtidigt till de ackumulerade associationerna kring hans diktverk. *Fänrik Ståls sägner* hade, som redan framkommit, tjänat som en central

²⁹⁶ *Stadsfullmäktiges i Jakobstad föredragningslistor och tryckta handlingar jämte redogörelse för drätselkammarens verksamhet 1925.* (1926), 23; ”Stadsfullmäktiges sammanträde i går.”, *Pedersöre*, 9.4.1925. Av kommittémedlemmarna tillsattes Ahlström på fullmäktiges direkta anmodan.

²⁹⁷ Hoffman 2015, 507–509.

²⁹⁸ Se Söderström (red.) 1930, 10, 47–48, 77, 338; ”Emil Lilja”, dödsruna i *Pedersöre*, 26.6.1930.

²⁹⁹ ”Fredrik Lindholm död.”, *Jakobstads Tidning*, 4.3.1952; För exempel på Björkmans och Ahlströms lokalhistoriska produktion, se artikelförteckning i *Pedersöre: tidningen Jakobstads julalbum*, 1969, 19 samt Björkman 1918, 1921 & 1924.

³⁰⁰ Skyddskåristerna i fråga var K. L. Candolin, E. Lilja och F. Lindholm, av vilka den förstnämnde och A. Ahlström var gatunamnskommitténs två motståndsveteraner. Se ”Jakobstads skyddskår.”, *Pedersöre*, 16.10.1918; ”Emil Lilja”, dödsruna i *Pedersöre*, 26.6.1930; ”K. L. Candolin 70 år.”, *Skyddskåristen*, 1.9.1935; ”Fredrik Lindholm död.”, *Jakobstads Tidning*, 4.3.1952; Hoffman 2015, 507–509; Tabell 1 i denna avhandling.

³⁰¹ ”Nya gatunamn efterlysas.”, *Pedersöre*, 16.5.1925; ”Nya gatunamn och ändring av en del gamla.”, *Pedersöre*, 23.9.1925; Se den sjätte stadsdelens övre del till höger på Andersins detaljplansillustration, bilaga 8. Munter-, Lotta Svärd- och Sven Dufva-gatorna på Andersins plan löper horisontellt från norr till söder, medan Kulneffs-, Adlercreutz-, Döbelns- och Sandels-gatorna löper vertikalt i från väst till öst. Med undantag för Sandelsgatan hittas samtliga nämnda gatunamn ännu i dagens Jakobstad. Se ”Vilka är männen bakom gatorna och var håller kvinnorna hus?”, *Jakobstads Tidning*, 11.12.1997; ”Runebergs hjälte fick en gata”, *Jakobstads Tidning*, 19.2.2007.

inspirationskälla bland förryskningens finländska motståndare.³⁰² Nationalskaldens skildringar av fosterländsk plikt känsla fick ytterligare laddade associationslager genom krigshändelserna 1918, varpå Runebergs auktoritativa skildringar kom att tillämpas systematiskt i mellankrigstidens skolundervisning och den landsomspännande skyddskårsrörelsens historiebruk.³⁰³

På detta sätt förenades de nyplanerade stadsdelarna av en krigisk framtoning som dessutom förmedlade ett samband mellan 1808–09 års krig, förryskningsmotståndet och frihetskriget. Kittet i denna förlängda kronologi var den fosterländska kamphistorien, men än viktigare den vagt ryska hotbild som kunde uttolkas i samtliga nämnda konflikter. I likhet med den ryska tidens motsvarighet uppvisade även 20-talets detaljplan följaktligen en mångtydig historisk almanacka; i samma gatubild som hyllade befrielsen från det ryska oket (28 januari) kvarhöll man en rysk officerare och t.o.m. namn från den Romanovska kejsarätten,³⁰⁴ den uttryckliga måltavlan för Graftonaffärens *allryskt rotade* och *antikejserliga* revolutionskamp. Orsakerna kunde delvis varit praktiska (problematiken i att ersätta redan etablerade platsnamn) eller principiella (Runebergs tongivande porträttering av Jakobstadsvännen Kulnev). Men detaljplanens gatunamnshelhet uttryckte också motsägelsefullheterna bakom det vita Finlands enighetsfasad. Redan under inbördeskriget förekom ömsesidig misstro mellan de vitas ledande grupperingar, slitningar som efteråt spillde över i olikartade framställningar av frihetskampens historiska karaktär och förlopp.³⁰⁵ Alla försök att strömlinjeforma det mångfacetterade ”frihetskriget” skulle därför stöta på oundvikliga tolkningsproblem, i synnerhet när kriget knöts till ännu djupare historiska avlagringar som på Jakobstads detaljplan.

Att sådana försök trots allt gjordes kan förstås genom Meinanders tidigare nämnda summering, enligt vilket ”erfarenhetsrum” ständigt röjer ”nya perspektiv på framtiden, eller för att tala med Koselleck, *förväntningshorisonter* [avhandlingsförfattarens kursivering].”³⁰⁶ De vitas lärdomar från 1918 røjde på detta sätt skrämmande framtidsvisioner om ett fortsatt splittrat Finland, vars proaktiva motverkan hölls gemensamt av de vita trots övriga inbördes meningsskiljaktigheter.³⁰⁷ Gatunomineringskommitténs metod för att stärka fosterländskhet i

³⁰² Se kapitel II.2 i denna avhandling.

³⁰³ Wrede 1988, 13–14; Roselius 2008, 85–108.

³⁰⁴ Se bilaga 8, där de idag ännu existerande Alexanderstorget och Mariagatan framkommer.

³⁰⁵ Se exempelvis Westerlund 1993, 60–62; Roselius 2018, 274–278.

³⁰⁶ Meinander 2020, 45; För ytterligare en förtjänstfull förklaring av Kosellecks begreppspar, se Aronsson 2004, 70–72.

³⁰⁷ Alapuro 2018, 185–189.

vit mening var den historiskt-pedagogiska, vars applicering kan jämföras med etnologerna Ehn och Frykmans reflektioner om Centraleuropas städer kring sekelskiftet 1900. Som med minnesmärkena i dessa städer kan även gatunamnen på Jakobstads detaljplan från 1927 ses som ”ett av många sätt varigenom [...] det nya borgerliga samhället” sökte ”domesticera de farliga klasserna”, d.v.s. leda dem att ”anpassa sitt sätt [...] till en välkammad borgerlig ordning”.³⁰⁸ Mellanrikstidens borgerliga ordning såg sin främsta hotbild i landets östliga granne, mest akut i den bolsjevistiska skrud som befarades underblåsa klasskampens split finländare emellan.³⁰⁹ Realpolitiska målsättningar, i detta fall folkfostran med möjligast potenta medel, var således överordnad historiografisk koherens i den vita minneskoreografin, i synnerhet när målgruppen var samhällsskikten som demonstrerat sin opålitlighet under frihetskriget.³¹⁰ Gatunamnen i detaljplanens sjätte och åttonde stadsdelar, bägge tänkta att tillgodose den växande stadsbefolkningen,³¹¹ motiverades sålunda med likartade budskap och tilltänkta mottagare.

Så långt följde gatunomineringskommitténs landsomspännande mönster i sin minnespolitik, vars applicering fick en mera lokal karaktär i den åttonde stadsdelen. Till dess förevisade hjältenamn valdes som sagt kaptan Hamilton (1882–1919) och jägarlöjtnant Lauri Tiainen (1890–1958), två märkesmän ”i anslutning till rikets, enkannerligen stadens, nyaste historia.”³¹² Som officerare och historiska figurer hade de två mycket gemensamt. Tiainen ledde de vita styrkornas intagning av Jakobstad den 28 januari medan Hamilton ansvarade för den påföljande artilleriskolan, en kortlivad men omhuldad ögonsten för stadens vita.³¹³ Nämda gatunamn var endast ett uttryck bland flera för det lokala borgerskapets tacksamhetsskuld till de två officerarna. Tiainens och Hamiltons framträdande personkulturer var däremot iögonfallande på flera plan, inte minst som de ingalunda var de enda hjältefigurerna i Jakobstads färska krigsupplevelser.³¹⁴ Tiainengatan är särskilt anmärkningsvärd, eftersom gatunomineringskommittén där klart frångick sin föregångares princip ”att ej uppkalla gator efter nu levande personer”.³¹⁵ Möjliga orsaker kan sökas i en annan av mellanrikstidens

³⁰⁸ Frykman & Ehn 2007, 29–32.

³⁰⁹ Alapuro 2018, 116, 153, 155–156, 181–182, 187; Högnäs.1995, 135.

³¹⁰ Jfr exempelvis Bondestam 1990, 50; Högnäs 1995, 125–140, 165–181.

³¹¹ För vidare information om den sjätte stadsdelen, som i stort sett motsvarar dagens ”Londonstan”, också känd enbart som ”London” samt delar av Sikören och Östermalm, se Toivanen 2002, 42–45, 97–98.

³¹² ”Nya gatunamn och ändring av en del gamla.”, *Pedersöre*, 23.9.1925.

³¹³ *Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975* (1975), 669; Bondestam; Westerlund 1993, 18–22.

³¹⁴ Anmärkningsvärt i detta avseende är att kommittén inte nominerade något motsvarande gatunamn efter Lauri Malmberg, jägarkaptan och kommandör i Jakobstad under vårvinter 1918 samt sedermera försvarsminister och befälhavare över skyddskårerna. Se Westerlund 1993, 144–149; Uola 2011.

³¹⁵ ”Gatunamnen.”, *Jakobstad*, 30.1.1907.

brännande dagspolitiska frågor, de s.k. ”språkstriderna” i spänningsfältet mellan Finlands två nationalspråk.³¹⁶

Sydsavolaxaren Tiainen hade sina rötter långt borta från Jakobstad och var dessutom, till skillnad från den rikssvenske greven Hamilton, fullständigt finskspråkig.³¹⁷ I kontrast bestod gatunomineringskommittén absoluta majoritet av SFP-dignitärer, vars väljarkår (som återkommande framgick av ortstidningen) såg sig hotade av såväl socialismens som finskhetens framväxt.³¹⁸ Som idéhistorikern Sten Högnäs visat i *Kustens och skogarnas folk* (1995) hade den nationella diskursens språkkulturella frågor redan länge tenderat glida in på andra politiska spörsmål när deras samband ytterligare tillspetsades efter 1905 och 1918. Svenskspråkiga ideologer av Artur Eklunds slag var därför snara att se socialismens farliga kollektivism som förenlig med atavistiska grunddrag i finnarnas lynne eller ras, vilka i sin tur kontrasterades till svenskarnas högre stående egenskaper.³¹⁹ Eklunds uppfattningar vann också genklang bland det närapå uteslutande svenskspråkiga borgerskapet i hemstaden Jakobstad, där socialistisk radikalism sedan storstrejkens dagar varit starkt förknippad med just finsktalande arbetare.³²⁰ Sådana tankegångar skytmade exempelvis i germanisten Ahlströms antisocialistiska agitation, vilken inför förfinskningshotet varvades med förmaningar mot ”[språk]blandade äktenskap”. På SFP:s partidag 1919 fordrade Ahlström t.o.m. begränsning av de österbottniska kuststädernas industri till skalor som kunde tillfredsställas med svenskspråkig arbetskraft,³²¹ vilket torde ha fått medhåll bland Jakobstads svensktalande överskikt, även om stadens industrialister måtte ha insett det orealistiska i sådana strategier.

Jakobstads svensktalande överskikt oroades alltså över sin särställning i flera avseenden. Samtidigt utgick hotbilderna ur samma arbetskraftsinvandring som möjliggjort stadens industrialisering, med alla dess nyöppnade karriärbanor och möjligheter till kapitalansamling. All finskhet var inte heller nödvändigtvis lika hotande som dess proletariserade form i all dess

³¹⁶ Engman 2016, 342–404.

³¹⁷ *Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975* (1975), 669.

³¹⁸ ”Kommunal valstatistik för Jakobstad. Vår ställning allvarligt hotad.”, *Pedersöre*, 3.12.1925; Kapitel IV i denna avhandling.

³¹⁹ Högnäs 1995, 7–14, 51–92, 125–182, 201–208; För Eklunds ideologiska orientering och utsagor i synnerhet, se Högnäs 1995, 66–69, 98; Meinander 2009; Nygård 2011, 184–207; Lindblad 2013, 98, 103.

³²⁰ För radikalismen inom den finskspråkiga arbetarrörelsen i Jakobstad, se Bondestam 1978, 97–, 101–105; Bondestam 1990, 8–13, 85–86; Hoffman 2015, 560–561; För uppgifter om det nästan uteslutande svenskspråkiga borgerskapet i mellankrigstidens Jakobstad, se Hoffman 2015, 553–558, 568–569.

³²¹ von Bonsdorff 1984, 82; För en återgivning av en liknande åsiktsyttring i Jakobstads mellankrigstida offentlighet, se Snellman 2007, 51; För Ahlströms antisocialistiska propagandainsatser, se Snellman 2007, 35; För inblickar i Ahlströms germanistiska hållning, se kapitel IV.3 i denna avhandling.

påstådda mottaglighet för socialistisk radikalism. Denna uppfattning tillspetsades ytterligare eftersom socialisterna i Jakobstad tillgrip sina egna språkpolitiska argument för att förklara det disproportionella antalet finnar bland den vita terrorns offer under vårvintern 1918.³²² Klass överordnades således språk i den lokala elitens kortsiktiga hegemonisträvanden; finskheten kunde tolereras såvida den stod på borgerlig värdegrund. Så mycket demonstrerades också av gatunomineringskommitténs sammansättning, vars enda finskspråkiga medlem Olli Ruikka företrädde Jakobstads tills vidare marginella finskspråkiga *borgerlighet*.³²³ Mot denna bakgrund kan Tiainens uppmärksammande i ortstidningen och hans hedersroll på Jakobstads vita minnesfester ses som markerande inviter till integration, eller åtminstone samexistens över språkgränserna.³²⁴

Samtidigt utstakade den finske hjältens exempel klara acceptansvillkor, vilket blir särskilt påtagligt i.o.m. Tiainengatans placering i just den stadsdel som bevisligen planerades för en övervägande finstalande demografi.³²⁵ Som även Westerlund konkluderat upplyftes Tiainens ”vithet” här som ett föredömligt exempel för Jakobstads finskspråkiga arbetare att internalisera.³²⁶ Gatan söder om Tiainens är desto svårare att förstå från dylika integrationsperspektiv. Senare forskning har nyanserat nätverken bakom Jakobstads vita terror, men Hamilton cementerade i vart fall ett särskilt omtvistat eftermäle när den ökända Strengbergssarkebuseringen utfärdades med hans namnteckning.³²⁷ Jakobstads röda skulle knappast ha mottagit Tiainengatan med någon värme, men i Hamiltongatan torde de ha sett en symbolisk våldshandling från borgerskapets sida. Kommunalvalsreformerna som slutligen trädde i kraft efter inbördeskriget innebar vidare socialisternas inträde på kommunalförvaltningens arena:³²⁸ en plattform där de både identifierade och attackerade den vita minneskoreografin och dess band till lokalsamhällets övre skikt.

³²² Bondestam 1990, 84–86; Westerlund 1993, 119, 158.

³²³ ”Kuolleita.”, *Uusi Suomi*, 26.10.1972; Snellman 2007, 43, 45; Hoffman 2015, 526, 528, 568–569.

³²⁴ För uppmärksammande av Tiainen i Jakobstads offentlighet, se exempelvis ”Jakobstads skyddskårs tioårsjubileum.”, *Pedersöre*, 22.10.1927; ”Programmet för festligheterna instund. lördag.”, *Pedersöre*, 26.1.1928; ”När Jakobstad befriades.”, *Pedersöre*, 28.1.1928; ”Högtidligt i går firades befrielsens 20-årsminne.”, *Jakobstads Tidning*, 29.1.1938; ”50-åring.”, *Jakobstads Tidning*, 15.2.1940.

³²⁵ En av de få planer för den åttonde stadsdelen som förverkligades var en skolbyggnad (Ristikari skolbyggnad, numera övergiven), ritad av arkitekten Albert Nyberg och invigd som finskspråkig folkskola år 1928. Se ”Stadens nya finska folkskola invigd.”, *Pedersöre*, 8.9.1928; Toivanen 1993, 11; Toivanen 2002, 107; Andersson 2015, 24–30, 52–56.

³²⁶ *Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975* (1975), 669; Westerlund 2024, 264–265.

³²⁷ Westerlund 1993, 139–149, 164–168; Hoffman 2015, 618–619.

³²⁸ Hoffman 2015, 520–529, 561; Alapuro 2018, 143, 188; Peltonen 2007, 177; För socialisternas återinträde i den parlamentariska rikspolitiken efter inbördeskriget, se Roselius 2018, 260–261.

I likhet med sina kamrater runtom landet började Jakobstads vita iståndsätta sin historietolkning i offentligheten direkt sen de fått övertaget. Medan stadens röda begravde sina egna i tysthet förärades de stupade vita en hjältegrav redan före krigsslutet.³²⁹ Året därpå berikades hjältegravens med en minnesstod av skulptören Ville Vallgren, vars invigning stadsfullmäktige uppvaktade *in corpore* genom ledamöter Ahlström och Candolin. Detta gjordes inte utan protester från fullmäktiges socialistiska företrädare,³³⁰ vilket etablerade ett mönster som skulle upprepas under påföljande decennier. Så gott som årligen motsatte socialisterna sig kommunalt understöd av vita organisationer och minnesfester, tidvis med konkret resultat men också med borgerskapets oförstående förbittring som återkommande utgång.³³¹

Gatunamnsfrågan 1925 var alltså upplagd för politiska sammandrabbningar, vilka däremot uteblev totalt. Av den åttonde stadsdelens gatunamn förverkligades slutligen endbart 28-januarigatan, som senare omdöptes till Tiainengatan på 1940 eller 50-talet.³³² Inte ens detta (för övrigt ännu existerande) gatunamn föranledde någon debatt före 1980-talet, vilket delvis torde bero på gatans undanskymda läge.³³³ 20-talets uteblivna gatunamnskontrovers kan vägas mot tre möjliga förklaringar. Mellankrigstidens såg, för det första, en allt skarpare splittring mellan socialdemokrater och kommunister såväl internationellt som lokalt.³³⁴ Kunde gatunomineringskommitténs förslag då ha godkänts av en socialdemokratisk-borgerlig koalition mot kommunisterna? Sådana allianser skulle visa sig fullt möjliga under kommande

³²⁹ För de rödas kommemoration av sina döda i Jakobstad, se exempelvis ”Pietarsaaren työläiset juhlineet kaatuneitten toveriensa muistoa”, *Työn ääni*, 5.3.1928; ”Pietarsaaren työläiset kunnoittaneet v. 1918 tovereiden muistoa”, *Työn ääni*, 4.3.1929, via Westerlund 1993, 111; För den vita hjältegravens, se ”Begravning.”, *Pedersöre*, 24.4.1918; För en motsvarande jämförelse av vit kontra röd kommemoration av krigsoffer på ett landsomspännande plan, se Peltonen 2007, 169–201.

³³⁰ ”Stadsfullmäktige”, *Pedersöre*, 3.12.1919.

³³¹ Se exempelvis ”Stadsfullmäktige”, *Pedersöre*, 31.12.1919; ”Stadsfullmäktige.”, *Pedersöre*, 23.6.1923; ”Stadsfullmäktige; ”Stadsfullmäktige”, *Pedersöre*, 16.1.1924; ”Stadsfullmäktiges sammanträde.”, *Pedersöre*, 24.5.1924; ”Stadens budget för 1928 blev i går fastställd.”, *Pedersöre*, 22.12.1927; ”Stadsfullmäktige sammanträdde till årets första möte.”, *Pedersöre*, 14.1.1928; ”Stadens fäder.”, *Pedersöre*, 26.4.1928; ”Fädrens julsits.”, *Pedersöre*, 24.12.1928; ”Stadens budget för nästa år har fastställts.”, *Pedersöre*, 19.12.1929; ”Behandlingen av budgeten i stadsfullm.”, *Pedersöre*, 24.12.1930; ”Stadsfullmäktige avhöllo sitt sista sammanträde för året senaste torsdag afton.”, *Pedersöre-Jakobstads Tidning*, 17.12.1933; ”Stfm. fastställde budgeten för år 1934 i går kväll.”, *Pedersöre-Jakobstads Tidning*, 18.12.1933

³³² M. Isomaa & H. Finne till gatunamnskommittén, 31.7.1957, Gatunamnskommitténs handlingar 1952–1970, Jakobstads stadsmuseums arkiv, Jakobstad; Motion rörande ändring av gatunamn 20.2.1984, Föredragningslistor 301-435 1989, Stadsstyrelsen i Jakobstads handlingar, Jakobstads arkiv, Jakobstad; Jfr ”Häckväxter, djur, kyrkfolk har alla sina egna stadsdelar”, *Jakobstads Tidning*, 10.2.1973; Lindholm 1975, 29; Westerlund 2024, 264.

³³³ Lindholm 1975, 29; Motion rörande ändring av gatunamn 20.2.1984, Föredragningslistor 301-435 1989, Stadsstyrelsen i Jakobstads handlingar, Jakobstads arkiv, Jakobstad; ”Lauri Tiainen – är han en lämplig gatunamngivare?”, *Jakobstads Tidning*, 1.3.1984.

³³⁴ Hoffman 2015, 560–566; Saarela 2018, 281–286.

år men förefaller osannolika i minnespolitiska frågor, i vilka stadens röda fortsättningsvis uppvisade en enad front.³³⁵ Lika osannolikt är då att gatunamnsförslagen skulle ha tillåtits passera utan utmaningar inom stadsfullmäktige.³³⁶ En tredje möjlighet är därför att gatunomineringskommittén medvetet frånhöll socialisterna detaljerade uppgifter om sina förslag för att undvika mothugg, ett tjänstebrott som skulle ha krävt avsevärd koordination och konsensus de införstådda emellan. Denna teori har också framförts av Westerlund och får ytterligare stöd av ett iögonfallande bristande källmaterial i jämförelse med den ryska tidens gatunamnsfrågor; de enda källorna som vittnar om gatunamnsplanerna för den åttonde stadsdelen är detaljplansillustrationen från 1927 som överlevt i ett fåtal exemplar.³³⁷ Gatunamnskommitténs ”saknade” handlingar skulle då i själva verket ha undansopats för att undvika senare avslöjanden,³³⁸ ett i sådant fall framgångsrikt tillvägagångssätt. Nämnade brister i källorna omöjliggör nämligen någon vattentät uttolkning av frågans verkliga förhållanden.

Krigshändelserna 1918 och dess påföljande, mångtydiga samhällsklimat förändrade Graftonaffärens tolkningsramar i grunden. Centralt är också att vapensmugglingens eftermäle började kultiveras av en ny generation minneskoreografer. Denna benämning ska inte tolkas i bokstavlig mening, utan snarare vad gäller koreografernas band till den hågkomna händelsen. Närpå två decennier tidigare hade Graftongatan dryftats under åtskilliga involverade aktivisters medverkan; den enda Graftonveteran som kan knytas till gatunamnsfrågan 1925 var

³³⁵ För ett exempel på socialdemokratiskt-borgerligt samarbete i Jakobstads kommunalpolitik, se ”Medlemmar i kom. styrelser och nämnder. Front mot kommunismen.”, *Pedersöre*, 19.12.1929; För vidare exempel på konflikter mellan stadens borgerliga och socialistiska grupperingar över inbördeskrigets eftermäle, se ”Avtäckning av hjältegravens minnesvård.”, *Pedersöre*, 3.12.1919; ”Nästa års budget fastställd.”, *Pedersöre*, 24.12.1924; ”Stfm. ställa sig i spetsen för tio-årsminnets firande. Vänstern protesterar.”, *Pedersöre*, 14.1.1928; Jfr Saarela 2018, 290–292, 303.

³³⁶ Notera exempelvis att den socialdemokratiska riksdagsmannen Otto Elfving (1874–1944), en i synnerhet stridslysten motståndare till den vita minneskoreografin, satt som en av 9 ”röda” fullmäktigeledamöter 1925. Se ”Resultaten av kommunalvalen sista torsdags.”, *Pedersöre*, 6.12.1924; *Stadsfullmäktiges i Jakobstad föredragningslistor och tryckta handlingar jämte redogörelse för drätselkammarens verksamhet 1925*. (1926), 1; Hoffman 2015, 561.

³³⁷ För kontraster i källmaterialsomfånget mellan mellankrigstidens och den ryska tidens gatunamnsfrågor, jfr exempelvis Westerlund 2024, 263–264 med sidorna 42–43 i denna avhandling; Jfr också *Stadsfullmäktiges i Jakobstad föredragningslistor och tryckta handlingar jämte redogörelse för drätselkammarens verksamhet 1925*. (1926), 51–52 med *Jakobstads kommunalförvaltning år 1907* (1908), 1–5; ”Nya gatunamn och ändring av en del gamla.”, *Pedersöre*, 23.9.1925 med sidorna 42–43 i denna avhandling. Notera i synnerhet den dalande detaljnivån i årsböckernas och lokalpressens uppföljning i gatunamnsfrågorna sedan den ryska tiden. De gatunamn som fastställdes för den åttonde stadsdelen 1925 beskriver bägge källor endast i ambivalenta ordalag som ”...namn i anslutning till rikets, enkannerligen stadens, nyaste historia.”

³³⁸ Citerad beskrivning har hämtats direkt från stadsfullmäktiges originalhandlingar, där gatunomineringskommitténs samtliga handlingar noteras ”saknas!” med en handskriven anteckning. Se Protokoll från stadsfullmäktiges möte den 25 september 1925, Ca: 22 Protokoll med allegat 1925, Stadsfullmäktiges protokoll med allegat 1924–1926, Jakobstads arkiv, Jakobstad.

däremot R. M. Labbart, stadsfullmäktiges dåvarande ordförande.³³⁹ Vari ligger då relevansen för slutsatserna i detta underkapitel? Inte nog med att *John Graftons* minnesmärke återigen uteblev: i gatunomineringskommitténs vision framstår ju Graftongatan närmast en gammal idé, avdammad för dess värde som utgångspunkt och rekvisita i minnespolitik av betydligt större laddning. Sådana invändningar vore befogade om gatunamnsfrågan 1925 hade varit den långa minnesmärkesprocessens sista skede. Som redan etablerats var detta däremot inte fallet. Graftongatans revidering bidrog snarare till processens återupplivande och övergång till mera ambitiösa former. Minnesmärket skulle inom kort flyttas ut från ”John Graftons stad” och dess kommemorativa smågruppsnivå under monumentala former.

IV. John Graftonmonumentet

I denna avhandlings långa monumentprocess utgör dess ”slutpunkt”, som sagt, en unik länk i flera avseenden. Det projekt som genomfördes 1930 särskiljs från de tidigare minnesmärkesplanerna genom dess omfattning och, inte minst, ambitionens uppfyllande i monumentet på Orrskär. Initiativet till Graftonmonumentet och en medföljande minnesinsamling togs i Jakobstad under vårvintern, mera specifikt den 15 mars 1930.³⁴⁰ Liksom dess föregångare hade den resulterande monumentkommittén fortsatt starka band till Jakobstads ekonomiska, politiska och kulturella liv, men organiserades denna gång utanför kommunalförvaltningens ramverk. Monumentkommittén stod alltså på privat grund och riktade nu sina krafter till en, enligt Conways kategorisering, institutionell hågkomstnivå.³⁴¹ Genom industrimannen Gustaf Fogelholm (1864–1940) utökades kommitténs led med åtskilliga personer av nationell prominens. Den slutliga 18-mannakommittén sökte därtill tidigt etablera sin närvaro i landets offentlighet.³⁴² Monumentprojektets olika faser började tillkännagivas den landsomspännande pressen under våren,³⁴³ och snart därpå företog kommittén ett omfattande

³³⁹ *Stadsfullmäktiges i Jakobstad föredragningslistor och tryckta handlingar jämte redogörelse för drätselkammarens verksamhet 1925.* (1926), 1.

³⁴⁰ E. Sillman till F. Tiura, kopia av brev, 17.3.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

³⁴¹ Se sidan 8 i denna avhandling.

³⁴² G. Fogelholm till monumentkommittén, 8.4.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

³⁴³ Notiser om projektets inledande började figurera i den landsomspännande pressen fr.o.m. april. Se exempelvis ”Arpajais- ja rahankeräysluvat.”, *Iltalehti*, 10.4.1930.

försök till finansiering genom att distribuera ett 300-tal listor för penninginsamling till betrodda personer runtom i landet.³⁴⁴

Monumentprojektets ambitionsnivå krävde avsevärd dedikation och måtte ha byggt på stabila bevekelsegrunder. Flera orsaker bakom initiativet är särskilt uppenbara, och kan därmed utpekas direkt. Projektet torde, för det första, ha inbegripit en personlig dimension för många av dess ledande aktörer. Detta gällde i synnerhet kommitténs Jakobstadsbor, vilka nyligen sett ett par av sina mest markanta Graftonveteraner gå ur tiden; det ”minneshistoriska fönstret” höll, i Forsbergsk mening, alltså på att stängas. År 1927 avled Artur Eklund i ett plötsligt sjukdomsanfall,³⁴⁵ vars omskakande effekt motiverade omfattande hyllningar av hans livsverk.³⁴⁶ Kommemorationen av Eklund aktualiserade också, vilket framkommer senare, vissa element som skulle bära över till det senare monumentprojektet, mera specifikt Eklunds skildring av Graftonaffären. För den nya generationen minneskoreografer uppmärksammade frånfallet framför allt hyllningen av aktivisterna som en tidspressad angelägenhet, vilket accentuerades ytterligare av R. M. Labbarts förtidiga bortgång 1928.³⁴⁷

Trettioalets inledning innebar, för det andra, Graftonaffärens silverjubileum, vilket bl.a. uppmärksammades på annat håll genom Carl von Haartmans fiktionaliserade filmatisering av vapensmugglingen *I gryningen (Kajastus)*.³⁴⁸ Graftonaffärens jubileum hade firats redan tidigare, mest markant i samband med smugglingens *vicennium* 1925 som uppmärksammades med festligheter i regi av Kemiregionens Graftonveteraner, det s.k. ”Möylykompaniet” (*Möylyn komppania*). Enligt Herman Gummerus skisserade Kemiregionens koreografer redan då planer för ytterligare jubileumsfiranden 1930, inklusive insamling av minnen från Graftonaffären.³⁴⁹ Initiativets genomförande kan därmed också ses som ett motdrag för Jakobstads

³⁴⁴ Se komplett listförteckning, samling 1, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad, vilken uppger 338 recipienter.

³⁴⁵ Meinander 2009.

³⁴⁶ ”Artur Eklund”, dödsruna i *Pedersöre*, 20.8.1927; ”Artur Eklunds eftermäle.”, *Pedersöre*, 23.8.1927; ”Artur Eklunds begravning.”, *Pedersöre*, 25.8.1927; ”Artur Eklund. In memoriam.”, *Pedersöre*, 25.8.1927; ”Många sympatibevis i anledning av Artur Eklunds bortgång”, *Pedersöre*, 27.8.1927; ”Artur Eklunds minne.”, *Pedersöre*, 13.9.1927; ”Idrottskrönika.”, *Pedersöre*, 24.11.1917; ”Vasa Nation reser vården å Artur Eklunds grav.”, *Pedersöre*, 17.7.1928; Snellman 2007, 70.

³⁴⁷ ”Richard Mauritz Labbart.”, dödsruna i *Pedersöre*, 26.4.1928; ”Tre begravningar.”, *Pedersöre*, 28.4.1928; ”In memoriam.”, *Pedersöre*, 3.5.1928; ”Ingen barnskyddsinspektör, fri lokal åt den blivande samskolan o.s.v.”, *Pedersöre*, 26.5.1928.

³⁴⁸ von Haartman, *I gryningen (Kajastus)*, 1930. Stumfilm tillgänglig på webbsidan Elonet.fi.

³⁴⁹ ”Eräs 20-vuotismuisto.”, *Rovaniemi*, 1.9.1925; ”Eräs 20-vuotismuisto.”, *Helsingin Sanomat*, 5.9.1925; Gummerus 1925, 133–134; För mera information om Möylykompaniet och minneskoreografin i Kemiregionen, se Ylimaunu 2019.

minneskoreografer att hävda vapensmugglingen unika band till deras egna hembygd; detta i synnerhet som Möylykompaniet då också hunnit tillägnas ”ett underbart monument” genom den andra delen (1927) av K. A. Wegelius pentalogi *Routaa ja rautaa*.³⁵⁰

Framför allt var 1930 däremot den finländska fascismens, mera specifikt den s.k. Lapporörelsens år.³⁵¹ Uppkommen året innan ur utomparlamentariska åtgärder mot kommunister i Sydösterbotten profilerade Lapporörelsen sig snabbt som det vita Finlands kärntrupp, vilken inte skydde våldshandlingar för att slutföra frihetskrigets antisocialistiska kamp. I kontrast till 1932 års Mäntsäläuppror, Lapporörelsens kupp försök som neutraliserades av statsmakten och föranledde rörelsens kriminalisering, lyste sommaren 1930 som kulmen på dess inflytande. Med en kraftig borgerlig understödsbas demonstrerade rörelsen då sin makt genom det 12 000 man starka ”bondetåget” till Helsingfors som framgångsrikt krävde total kriminalisering av kommunistisk verksamhet i landet.³⁵² Graftonmonumentet pådrevs sålunda under ett politiskt tumultartat år, vars uttryck skulle överskugga och influera projektet.

Monumentkommitténs nominella målsättning var att lyfta fram Graftonaffärens ”behjärtade män”, vilka ”länge nog varit dolda bakom det okändas slöja”.³⁵³ Men under monumentets tillkomstprocess sammantvinnades dess synbarligen enkla syfte med ytterligare budskap, konnotationer och följaktligen lika många orsaker till analytisk betraktelse. I detta huvudkapitel företas en sådan analys av det mångtydiga Graftonmonumentet enligt följande uppställning. Analysens två sista underkapitel utgår från Nielsens redan diskuterade typologi, och inringar därigenom Graftonmonumentets strategiska (kapitel IV.2) och taktiska (kapitel IV.3) aspekter. En sådan analys kräver däremot en grundligare förståelse av själva monumentprojektet och dess aktörer, nedan beskrivet som projektets ”anatom”.

³⁵⁰ Wegelius 1927; Notera formuleringen i följande reklamannons, enligt vilken ”Rehtori Wegelius on suurisuuntaisella teossarjallaan pystyttänyt ihanan muistomerkin niille nuorille sankareille, jotka taistellen ja uskoen raudalla raivasivat maasta roudan”, ”Historiallisen lukemisen ystäville: Routaa ja Rautaa”, *Historiallinen aikakauskirja*, 1.1.1927.

³⁵¹ Det bör uppmärksammas att karaktäriseringen av Lapporörelsen som fascistisk har varit föremål för mångårig och återkommande historiografisk debatt. Se exempelvis Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 15–20. Denna avhandling följer långtgående linjen som företräts av Risto Alapuro och andra forskare som karaktäriserat Lapporörelsen som fascistisk utan att nödvändigtvis förneka rörelsens särdrag (såsom en utpräglad ekonomisk konservatism) i jämförelse med dess kontinentala förebilder, främst Benito Mussolinis diktatur i Italien. Se Alapuro 2018, 189–197.

³⁵² Alapuro 2018, 189–197; Sulamaa 2011; Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 141–164, 173–181.

³⁵³ ”Insamlingen till minne av John Grafton.”, *Pedersöre*, 3.5.1930.

1. Koreografins anatomi

Nedan följande tabell illustrerar monumentprojektets slutliga 18-mannakommitté, i den ordning dess sammansättning samt medföljande programförklaring och donationsuppmaningar kungjordes offentligheten fr.o.m. maj 1930.³⁵⁴

Tabell 1: Monumentkommitténs medlemmar

Kommittémedlem	Yrkesroll/ samhällelig position	Befattningar och titlar i urval (-1930)	Ideologisk/politisk erfarenhet och orientering
Alarik Ahlström (1882–1961)	Ingenjör Kommunal tjänsteman Politiker Lokalhistoriker	Jakobstads stadsdirektör fr.o.m. 1931, dessförinnan stadens verkställande direktör (fr.o.m. 1919) Ordförande för SFP:s Jakobstadsavdelning (1919–1925) och SFP:s norra krets i Österbotten (1925-) Elektor (presidentvalen 1925 och 1931)	Passivt motstånd Antisocialist
Aino Berger (1865–1955)	Ingenjör Lantmätare	Stadsjusterare (1919–1949)	
Karl Lennart Candolin (1865–1955)	Apotekare	Ordförande för Jakobstads kommunalfullmäktige 1918 och sedan 1928	Aktivistveteran (organiserade vapensmugglingar- och övningar före Graftonaffären) Skyddskårist Svenska folkpartiet
Arthur Castrén (1886–1946)	Politiker Senator	Uleåborgs borgmästare (1896 – 1908) Riksdagsledamot (1909–1914)	Passivt motstånd Antisocialist

³⁵⁴ ”Insamlingen till minne av John Grafton.”, *Pedersöre*, 3.5.1930; ”John Grafton’ muisto.”, *Keskipohjanmaa* 10.6.1930.

		<p>Senator (1917–1918)</p> <p>Helsingfors stadsdirektör (1922–1930)</p>	
Kaarlo Castrén (1860–1938)	<p>Politiker</p> <p>Jurist</p> <p>Ekonom</p>	<p>Direktionsmedlem i Kansallis-Osake-Pankki (1898 - 1904 & 1916 – 1922)</p> <p>Finansminister (1918–1919)</p> <p>Statsminister (1919)</p>	<p>Passivt motstånd</p> <p>Framstegspartist</p> <p>Lappostödare</p>
Julius Eriksson (1884–1961)	Tidningsman	<p>Chefredaktör för Jakobstads ortstidning (1918–1954)</p> <p>Ordförande för SFP:s Jakobstadsavdelning (1925-)</p>	<p>Svenska folkpartiet</p> <p>Kritisk till Lapporörelsen</p>
Felix Ervast (1880–1931)	<p>Affärsman</p> <p>Bankdirektör</p>	<p>Avsevärd affärsmannakarriär, bl.a. som Vd. för A. B. Eliel Ervast O. Y. (1913–1919)</p> <p>Föreståndare för Helsingfors aktiebanks Jakobstadsfilial (1919-)</p> <p>Dansk (1920) och svensk konsul (1922) i Jakobstad</p>	<p>Aktivistveteran (medverkade i vapeninförelsen med <i>Equity</i> 1917)</p> <p>Deltog i Jakobstads intagning 28.1.1918</p> <p>Skyddskårist</p> <p>Svenska folkpartiet</p>
Gustaf Fogelholm (1864–1940)	<p>Industrialist</p> <p>Affärsman</p>	<p>Mångårig karriär som verkställande direktör, bl.a. på Nokia Ab (1895–1918)</p> <p>Löjtnant</p>	<p>Skyddskårist</p> <p>Svenska folkpartiet</p>
Hannes Ignatius (1871–1941)	<p>Militär</p> <p>Krigshistoriker</p>	Generallöjtnant (1928)	<p>Kagalist</p> <p>Framträdande vit officer 1918</p> <p>Lappostödare</p>
Emil Lilja (1864–1930)	Postmästare	<p>Jakobstads postförvaltare (1895-)</p> <p>Riddare av Finlands vita ros</p>	<p>Skyddskårist</p> <p>Svenska folkpartiet</p>

Eskil Palmén (1863–1941)	Jurist Friherre Lagman (1921)	Mångårig karriär inom Vasa hovrätt (1800–1918) Häradshövding i Helsinges domsaga (1918-)	
Samuel Johannes Malakias Pentti (1885–1954)	Tidningsman Advokat	Chefredaktör för <i>Kauppa-lehti</i> (1921–1922) och <i>Iltalehti</i> (1926–1927) Assistent för <i>Uusi Suomis</i> chefredaktör (1927–1928)	Aktivistveteran ("självständighetsaktivist" 1917–1918) Skyddskårist Samlingspartiets ytterhögerflygel Lappostödare
Hugo Magnus Johannes Relander (1865–1947)	Matematiker Minister Direktör Skolman	Finansminister 1924–1925 & 1929 Mångårig karriär inom bank-, försäkrings- och bolagsväsendet, bl.a. som vd. för Industri-Hypoteksbanken i Finland (1924) Rektor vid Tammerfors reallyceum (1892–1907)	
Mies Ernst Gustav Sillman (1893–1958)	Ingenjör	Driftingenjör vid Jakobstads mekaniska verkstad Ab Föreståndare för Jakobstads mekaniska verkstads elevskola (1929-)	Skyddskårist Lappoman
Pehr Evind Svinhufvud (1861–1944)	Jurist Politiker	Prokurator (1917–1918) "Självständighetssenatens" ordförande (1917–1918) Riksföreståndare (1918) Statsminister (den 4 juli 1930 – den 18 februari 1931)	Ledande Kagalist Samlingspartist Antisocialist Skyddskårist Lapporörelsens favoriserade statsministerkandidat 1930

Rudolf Waldén (1878–1946)	Industrialist Militär Minister	Grundare av och ledare för Yhtyneet paperitehtaat Oy (1920-) Generalmajor (1919) Krigsminister (1918–1919)	Passivt motstånd Samlingspartist Lappostödare
Runar Carl Öhman (1884–1966)	Läkare, kirurg	Överläkare vid Malmska sjukhuset i Jakobstad Vice ordförande i Jakobstads stadsfullmäktige (1928-)	Skyddskårist Svenska folkpartiet F.d. socialdemokrat Kritisk till Lapporörelsen
Walter Österberg (1887–1936)	Jurist	Vicehäradshövding (1914) Jakobstads polismästare (1918) Jakobstads borgmästare (1919-) Grundare av och ordförande för Pedersörenejdens sång- och musikförbund	Svenska folkpartiet Skyddskårist

Källor: ”Svenska folkpartiets årsmöte”, *Pedersöre*, 8.1.1919; ”Stadsfullmäktige”, *Pedersöre*, 2.7.1919; ”Jakobstads mekaniska verkstads A/B:s elevskola”, annons i *Pedersöre*, 12.10.1929; ”Emil Lilja”, dödsruna i *Pedersöre*, 26.6.1930; Söderström (red.) 1930, 10, 77, 117, 118, 132, 417, 451, 655, 658; R. C. Öhman till A. Ahlström, 23.7.1930, brevsamling 1927-1933, Alarik Ahlströms samling, JMA, Jakobstad; ”Felix Ervast”, dödsruna i *Pedersöre-Jakobstads Tidning*, 20.6.1931; ”Folkpartiets årsmöte hölls torsdag kväll”, *Pedersöre-Jakobstads Tidning*, 15.2.1936; ”Walter Österberg död.”, *Pedersöre-Jakobstads Tidning*, 13.10.1936; R. T., ”När det fosterländska arbetet krävde orädda män.”, *Frontmannen: bilaga till tidningen ”Rintamamies”*, 16.12.1938, 5; ”Ins. M. E. G. Sillman”, *Jyväskylä Sanomat*, 23.8.1953; ”Aino Berger död”, *Jakobstads Tidning*, 29.7.1955; ”Lennart Candolin ur tiden”, dödsruna i *Jakobstads Tidning*, 29.7.1955; ”Kirkollisia uutisia”, dödsannons i *Jyväskylä Sanomat*, 9.8.1958; Bondestam 1968, 16, 35, 47–48; Westerlund 1993, 10–11, 107; Häikiö 1997; Snellman 1998, 138–139, 172, 384; Vares 1998; Määttä 2001b; Vares 2001; Uola 2002; Seppinen 2014 (2004); Snellman 2007, 45, 61, 83; Hoffman 2015, 544, 507–509.

Ovanstående tabell illustrerar några tidigare anförda och förestående poängteringar. Inledningsvis återkommer vi till att monumentkommittén inbegrep flera personer (åtminstone Ahlström, Berger, Candolin och Lilja) med kännedom om, eller direkt engagemang i tidigare försök att resa ett minnesmärke till *John Grafton*. Huruvida dessa män såg monumentet som ett upprättelseförsök visavi de tidigare minnesmärkesplanerna förblir däremot oklart, eftersom

Graftongatan inte omnämns någonstans i monumentprojektets källmaterial.³⁵⁵ Oavsett framkommer här en direkt kontinuitet från de äldre planerna i såväl enskilda koreografer som den nya grupperingens sociala sammansättning: även Graftonmonumentet rotades bland administrations-, affärsman- och bildningseliten. Så mycket understryks av de bevarade förteckningarna över monumentkommitténs utskickade insamlingslistor.³⁵⁶ Nämnda förteckning må också vara inkomplett (emedan den, kommittémedlemmar borträknat, inventerar endast 125 av de över 300 listmottagarna), men dess unika bokföring av recipienternas yrkesbefattningar och samhällsstatus möjliggör å andra sidan följande belysande kategorisering:

Tabell 2: Professionella områden, befattningar eller övriga statusindikatorer bland 125 utav insamlingslistornas recipienter

Högutbildade yrkesmän	27
Bolagsledare	21
Bankdirektörer	12
Entreprenörer	10
Universitetsmän och pedagoger	10
Rättsväsende	8
"Societet"	8
Officerare	7
Fabrikörer/industrialister	6
Kommunalförvaltning och kommunala tjänstemän	4
Statliga tjänstemän	3
Tidningsmän	3
Övriga	6

Källa: Inkomplett listförteckning, samling 1, "Grafton minnet.", Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad. Ovan framställda kategorier inbegriper följande noggrannare beteckningar enligt fallande ordning. "Högutbildade yrkesmän": 22 ingenjörer (varav en överingenjör), 3 arkitekter, 1 läkare och 1 veterinär. "Bolagsledare": 15 direktörer, 5 verkställande direktörer och 1 disponent. "Bankdirektörer": inkluderar en bankdirektör. "Entreprenörer": 2 kommerseråd, 2 lantbrukare, 2 affärsmän, 1 apotekare, 1 bonde, 1 handlande samt Karl Nars, blivande fabrikör. "Universitetsmän och pedagoger": 3 folkskollärare, 2 professorer, 2 lektorer, 2 rektorer och 1 kurator. "Rättsväsende": 2 vicedomare, 2 vicehäradshövdingar (varav en även rådmann), 1 assessor, 1 hovrättsassessor, 1 justitierådman, 1 häradshövding. "Societet": 1 baron samt 3 "herrar" och 4 "fröknar". "Officerare": 6 reguljära officerare samt skyddskårschef Valfrid Sundqvist. "Fabrikörer/industrialister": 3 bergsråd och 3 fabrikörer/industrialister. "Kommunalförvaltning och kommunala

³⁵⁵ Detta gäller såväl kommitténs efterlämnade arkivalier som det undersökta pressmaterialet. Källunderlaget ger de facto lätt intrycket av monumentprojektet som den första minnesmärkesvisionen visavi Graftonaffären ifall de undersöks utan referens till källor från före 1930, vilket reflekteras i författarens egen opublicerade kandidatavhandling från 2022.

³⁵⁶ Inkomplett listförteckning, samling 1, "Grafton minnet", Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

tjänstemän”: 2 stadsdirektörer, 1 stadsingenjör, 1 borgmästare. ”Statliga tjänstemän”: 1 minister, 1 legationssekreterare och 1 polismästare. ”Tidningsmän”: 2 redaktörer och 1 journalist. ”Övriga”: 1 kamrer, 3 konsuler, 1 kompositör, 1 riksdagsledamot.

Jämfört med de tidigare minnesmärkesprojekten demonstrerar den inkompleta förteckningen flera markanta breddningar av Graftonminnets sociala understödsbas 1930. Denna var fortsättningsvis urbant dominerad, men förgrenade sig nu i viss mån till landsbygden. Till ovan bokförda recipienter hörde exempelvis två lantbrukare, åtminstone en rural yrkesman (ingenjör Väinö Lehtinen i Lappo) men också en bonde, Edvin Finnäs i Larsmo.³⁵⁷ Bland de som inte nominellt inkluderades i monumentkommitténs led framstår Finnäs som en särskilt aktiv medhjälpare. Förutom att rekrytera lokal arbetskraft till monumentets uppbyggnad bidrog han med en särskilt talrikt undertecknad insamlingslista på 96 underskrifter.³⁵⁸ En annan och förmodligen komplett insamlingsförteckning bland monumentshandlingarna (med 328 bokförda listmottagare) saknar den inkompleta versionens yrkesbeteckningar, och försvårar således bredare jämförelser med tabell 1. Den kompletta förteckningen illustrerar däremot monumentprojektets geografiska omfång, vilket onekligen utgjorde dess mest ambitiösa breddning.

Utan att företa en mera detaljerad uppställning kan Finlands samtliga landskap (inklusive Åland) konstateras vara representerade bland recipienterna i sistnämnda förteckning.³⁵⁹ En närmare jämförelse av tabell 1 och 2 belyser vikten av kommittémedlemmarnas personliga nätverk i uppbyggandet av en sådan landsomspännande understödsbas. I tabellerna anas direkt en korrelation mellan kommittémedlemmarnas och recipienternas professioner, inte minst genom det iögonfallande antalet ingenjörer i bägge grupperingar. Genom penninginsamlingen vidgades kommitténs nätverk dessutom till att involvera organisationer och institutioner av olika slag; exempelvis *Träförädlings-Industriernas i Finlands Arbetsgivarförbund* och *Kansallis-Osake-Pankki* (KOP) inom näringslivet och finansvärlden samt *Svenska folkskolans vänner* (SFV) och *Vasa Nation* (VN) inom civilsamhället.³⁶⁰ I det sistnämnda framkommer

³⁵⁷ Inkomplett listförteckning, samling 1 ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

³⁵⁸ Kuvert 3; Listförteckningar; Returnerad insamlingslista n:o 20 (bonden Edvin Finnäs), samling 1; Lönehäfte, lösa handlingar, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad. Av sistnämnda lönehäfte att döma ansvarade Finnäs och en handfull andra ortsbor därtill för ”bocksering” till och från monumentet, sannolikt av festdeltagare under monumentets invigningsceremoni.

³⁵⁹ Komplet listförteckning, samling 1, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

³⁶⁰ Monumentkommittén till A. Levander, kopia av brev, 9.9.1930, samling 1 ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; Kontakten till Vasa Nation förmedlades via dess dåvarande kurator, Evert

alltså hur monumentkommittén, vilken inkluderade två gamla U. V:iter (medlemmar av VN:s föregångare), också sökte nyttja sina nätverk från studietiden i Helsingfors.³⁶¹ Skyddskårerna, vilka annars utgjorde den främsta minneskoreografiska organisationen i det vita Finland, var inte den centrala pådrivande aktören bakom Graftonmonumentet. Men genom kommittémedlemmarnas personliga band till skyddskårsväsendet involverades detsamma i projektet på två plan; dels som ytterligare en plattform för penninginsamling,³⁶² men än viktigare i rollen som hedersvakt under invigningsceremonin.³⁶³

Att likställa projektnätverkets mest numerära eller prestigefyllda kollaboratörer som dess betydelsefullaste vore däremot förhastat. Tidningsredaktörer och journalister utgjorde sålunda en förhållandevis liten kategori inom nätverket, men deras roll i att nå ut till Finlands folk var desto essentiellare. Bland listade personer i tabellerna ovan hittas fem markanta tidningsmän: *Pedersöres* chefredaktör J. Eriksson, *Uusi Suomis* tidigare assistent och blivande chefredaktör S. J. Pentti, *Kokkolas* tidigare och blivande chefredaktör Mikko Vuori samt Max Hanemann och Uuno Hannula, chefredaktörer på *Svenska Pressen* respektive *Pohjolan Sanomat*.³⁶⁴ Som ett uttryck för berörda tidningsmäns engagemang återfanns nämnda tidningar bland de som gav monumentprojektet mest utrymme, vilket framkommer av nedanföljande figur.

Ekroth. Se E. Ekroth till monumentkommittén, 17.6.1930; Listförteckningar, samling 1 "Grafton minnet", Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad;

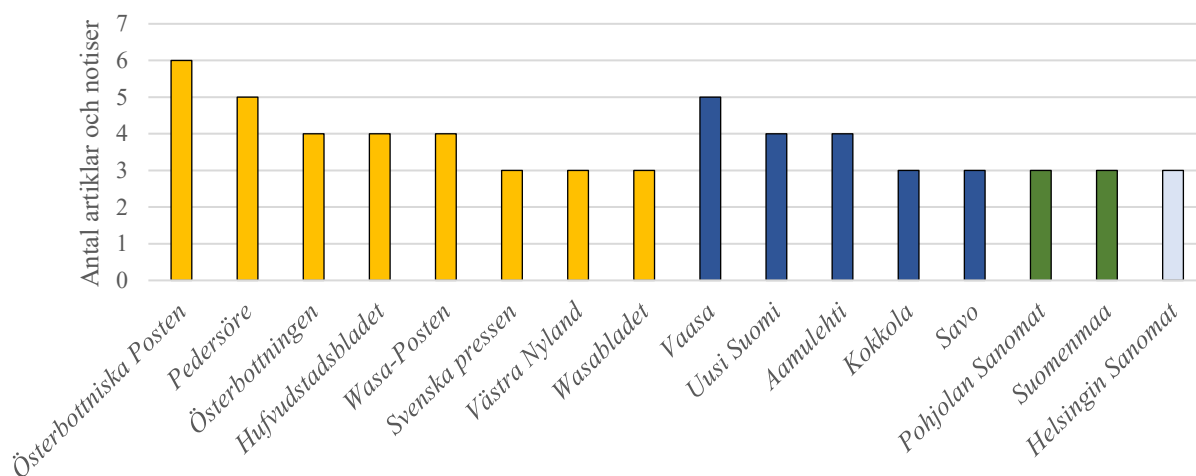
³⁶¹ U. V:iterna i fråga var A. Ahlström och F. Ervast. Se Gummerus 1933, 275, 285.

³⁶² Till penninginsamling inflöt en tämligen anspråklös summa på sammanlagt 270 fmk från Vasa skyddskårsdistrikt och Lotta Svärds Jakobstadsavdelning. Se listförteckningar, samling 1, "Grafton minnet", Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

³⁶³ Se påföljande underkapitel.

³⁶⁴ Inkomplett listförteckning, samling 1; U. Hannula till Graftonkommittén, 28.6.1930, samling 2, "Grafton minnet", Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; Leino-Kaukiainen & Salokangas 1988, 351; Salokangas 1988a, 171–172; Salokangas 1988c, 263; Vares 2001.

Graf 1: Partipolitiska band bland de finländska dags- och kvällstidningar som behandlade monumentprojektet flest gånger 1930

Inhemska dags- och kvällstidningar vilka publicerade flera än två nummer som, antingen i notis- eller reportageform, behandlade Graftonmonumentet eller projektet därbakom under 1930. Staplarnas färgkodning indikerar tidningarnas partipolitiska kopplingar enligt följande ordning:

Gul = "svenskspråkiga borgerliga"/Svenska folkpartiet

Mörkblå = Samlingspartiet

Grön = Agrarförbundet.

Ljusblå = Framstegspartiet

Information om tidningarnas partipolitiska band hittas i Salokangas 1987, 246, 262, 278 & 313. För en diskussion kring "svenskspråkiga borgerliga" tidningar och deras förhållande till Svenska folkpartiet, se Salokangas 1987, 312–314.

Grafen, mera specifikt dess färgkodning, ger också en första belysning av monumentprojektets politiska dimensioner. Beträktat i relation till tabell 1 framkommer i stort sett samma partipolitiska fördelning bland monumentprojektets nominella pådrivare och dess uppmärksammande i pressen. Mellan kommitténs prominenta SFP:are och den svenskspråkiga borgerliga pressens överrepresentation anas alltså ett samband som förkroppsligas särskilt tydligt i tidningsredaktören och SFP-dignitären J. Eriksson. Antydning är följaktligen att partipolitiska nätverk också bidrog till mobiliseringen kring monumentprojektet, ett påstående som styrks ytterligare av sambandet mellan grafens och tabellens näst största parti (Samlingspartiet, SP). Sådana överväganden är nödvändiga för påföljande underkapitel, eftersom monumentprojektets budskap i viss mån influerades av pådrivarnas parlamentariska lojaliteter.

Partiernas inofficiella representation på kommittén genom prominenta ledarfigurer hade också potentialen att påverka projektets mottagande i allmänheten, genom en sannolikt förhöjd

mottaglighet bland SFP:s och SP:s väljarbas. Märkligt nog brukades detta sociala kapital nästan enbart för att mobilisera insamlingens mellanhänder, d.v.s. insamlingslistornas recipienter: medan kommitténs medlemmar uppräknades på varje utskickad insamlingslista återgavs de enbart två gånger i pressen.³⁶⁵ Monumentprojektets offentliga profil tog därigenom en mera allmänt borgerlig, nationell och följaktligen även tvåspråkig framtoning. Figuren ovan demonstrerar en tämligen jämn språklig fördelning i projektets pressbehandling. Tvåspråkigheten tillgodosågs även under invigningsceremonin genom dagens andra tal, framfört på finska av kommittémedlem Sillman.³⁶⁶ Hemma från Perkjärvi, Muolaa,³⁶⁷ var Sillman liksom Ruikka i den senaste gatunamnskommittén en finskspråkighetens representant bland Jakobstads minneskoreografer, men spelade en avsevärt mera framträdande roll än sin föregångare. Med den nyinflyttades självhävde vilja hängav Sillman sig till aktivt engagemang för monumentets tillkomst, för vilket han vände sin språkliga bakgrund till sin fördel och antog ansvaret för korrespondens och presskontakt på finska.³⁶⁸

Monumentkommittén satsade onekligen fullt ut på ett landsomspännande och brett understöd för sitt projekt. Huruvida man å andra sidan inbringade önskvärt resultat är en fråga för kapitel IV.3. Ett övervägande för sådan analys kan däremot observeras redan under monumentprojektets inledande faser. Fogelholm ger en viktig inblick därav i ett brev till monumentkommitténs Jakobstadsbor, daterat den 8 april. I brevet listade Fogelholm de bemärkta huvudstadsmän han lyckats rekrytera till kommitténs led, men endast efter flera utmanande moment. Rekryteringsprocessen hämmades inte minst av dess svårnådda kandidater och visade sig t.o.m. så belastande att brevets avsändare undanbad sig vidare engagemang med hänvisning till sin höga ålder.³⁶⁹ Fogelholms insats resulterade alltså i en kommitté med ”ett antal kända personer i Jakobstad och Helsingfors”,³⁷⁰ men gav också förningar om en viss

³⁶⁵ ”Insamlingen till minne av John Grafton. Bidrag kunna tecknas bl. a. å denna tidnings redaktion.”, *Pedersöre*, 3.5.1930; ””John Grafton” muisto.”, *Keskipohjanmaa*, 10.6.1930.

³⁶⁶ Sillmans framförande under invigningen utgjorde i stort sett en översättning av Österbergs avtäckningstal. Se ”John Grafton-minnet blev en imponerande högtid av stora mått.”, *Österbottningen*, 9.9.1930.

³⁶⁷ ”Ins. M. E. G. Sillman”, *Jyväskylän Sanomat*, 23.8.1953

³⁶⁸ För Sillmans ansvar över korrespondens, se exempelvis F. Tiura till E. Sillman, 6.9.1930; För Sillmans kontakt till den finskspråkiga pressen, se exempelvis utkast till pressförfrågan, 29.8.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad. Sistnämnda förfrågan inkluderar ett utkast, signerat ”Mies.”, som monumentkommittén önskade få publicerat inför den instundande invigningsceremonin. Textutkastet publicerades också *verbatim* i exempelvis ”s/s John Grafton’ muistopatsas.”, *Helsingin Sanomat*, 1.9.1930.

³⁶⁹ G. Fogelholm till monumentkommittén, 8.4.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

³⁷⁰ Benämningen inom citationstecken är taget från en donationsuppmaning publicerad under ””John Graftons” minne.”, *Österbottniska Posten*, 9.5.1930.

diskrepans mellan monumentprojektets nationella ambitioner och dess alltjämt regionala handlingsutrymme. Under påföljande månader befästes nämligen en viss hierarki inom kommittén med dess Jakobstadsbor som förtrupp och "Helsingforsarna" mer eller mindre i kulisserna. Samtliga kommittémedlemmar bidrog förvisso till penninginsamlingen ur egna fickor, och Helsingforsarna demonstrerade här flera fall av anmärkningsvärd generositet.³⁷¹ Kommitténs Jakobstadsbor var å andra sidan mera måna om att samla åtskilliga andra personers donationer och därigenom bredda projektets understödsbas.³⁷² Om inte nonchalanta höll Helsingforsarna sig alltså med en påtaglig distans under projektets tidiga faser, och kvarhöll densamma ända till slutet genom att synbarligen utebliva från monumentets invigningsceremoni.³⁷³

Monumentprojektet inleddes och avslutades således främst som Jakobstadsgrupperingens hjärtesak. Påståendet kan ställas mot projektets praktiska arbetsfördelning, vilken redan behandlats i viss mån men berättigar vidare granskning. Jakobstadsgrupperingens tveklöst mest bemärkta medlemmar var Österberg och Ahlström, av vilka den sistnämnda bl.a. beskrivits som "den mest kända Jakobstadsbon under första hälften av 1900-talet".³⁷⁴ Tidiga tidningsnotiser, publicerade sedan inrikesministeriet beviljade projektet tillstånd till landsomspännande penninginsamling, nämner exempelvis endast förenämnda två personer och ger närmast intrycket av monumentet som deras projekt allena.³⁷⁵ Ansökan till förenämnda tillstånd sköttes av Ahlström personligen, som därtill åtog sig upprepning av projektets finanser efter F. Ervasts bortgång.³⁷⁶ Ervast ansvarade dessförinnan för kontot som kommittén lät upprätta på

³⁷¹ Komplet listförteckning, samling 1, "Grafton minnet", Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad. Notera i synnerhet Waldéns insamlade summa på 1020 fmk.

³⁷² Jfr returnerade insamlingslistor från monumentkommitténs Jakobstadsbor och "Helsingforsare" i samling 2, "Grafton minnet", Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

³⁷³ Några omnämmanden av kommitténs välkända "Helsingforsare" påträffas i vart fall inte i pressreportagen från monumentets invigning.

³⁷⁴ Hoffman 2015, 507; Jfr "Al. Ahlström ur tiden.", *Jakobstads Tidning*, 24.10.1961; "Han hade alltid stadens bästa som sin ledstjärna", *Jakobstads Tidning*, 29.10.1961. Talande nog fick Ahlström t.o.m. en gata i Jakobstad uppkallad efter sig redan 1953. Se Lindholm 1975, 32; "Ahlströmsgatan", Ortnamnskartotek A-L, Gatunamnskommitténs handlingar, JMA, Jakobstad.

³⁷⁵ Se "Minnesmärke på platsen för John Graftons haveri.", *Pedersöre*, 12.4.1930, en notis som återtrycktes bl.a. i *Hufvudstadsbladet* (10.4.1930); *Svenska Pressen* (10.4.1930); *Iltalehti* (10.4.1930); *Kansan Lehti* (11.4.1930); *Helsingin Sanomat* (11.4.1930); *Suomen Sosiaalidemokraatti* (11.4.1930); *Tampereen Sanomat* (11.4.1930); *Hämeen Sanomat* (13.4.1930); *Savo* (13.4.1930); *Etelä-Saimaa* (15.4.1930); *Syd-Österbotten* (16.4.1930); *Karjalainen* (17.4.1930); *Länsi-Savo* (19.4.1930).

³⁷⁶ A. Linturi till monumentkommittén, 7.4.1930, Kuvert 3, "Grafton minnet", Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

Helsingfors aktiebanks Jakobstadsfilial, där han även satt som direktör.³⁷⁷ Övriga ansvarsområden kan extrapoleras på spekulativ basis: A. Berger stod eventuellt för monumentets utformning, eftersom han fick äran att överlämna dess vårdnad till Larsmo kommun under invigningsceremonin;³⁷⁸ R. Öhman framstår i sin tur som projektets potentiella sekreterare, eftersom kommitténs handlingar arkiverades 1942 på hans initiativ.³⁷⁹ Hedersuppdraget framför alla tillföll däremot W. Österberg, som stod för invigningsceremonins avtäckningstal.³⁸⁰

Jakobstadsgrupperingens starkare engagemang är egentligen föga förundrande. För dem var monumentet trots allt betydligt mera påtagligt och aktuellt på flera plan. Detta inte minst på det personliga planet, vilket framkom ovan. Här utgör Österbergs familj ett tydligt exempel, vilka också representerades i projektet av Walters fru Karin och hans svärmor Ella Labbart (1870–1958), änka till den nyligen bortgångne R. M. Labbart. Ellas och dottern Karins roller i monumentprojektet bestod av praktiska respektive symboliska ansvarspositioner; den förstnämnda donerade pengar och ansvarade för förfriskningsserveringen under invigningsceremonin medan den andra representerade Jakobstads Lotta Svärd-avdelning som tillfällets fjärde talare.³⁸¹ Karins tal, beskrivet i pressen som ett ”varmt och känsligt anförande” om fosterländska plikter, skvallrar om den unika laddning som Graftonmonumentet besatte för R. M. Labbarts (och sannolikt även andra hädangångna Graftonveteraners) närstående.³⁸² Utöver nämnda beskrivning framkommer däremot inget om själva innehållet i Karins anförande, vilket urskiljer henne från samtliga andra av invigningens festtalare. Nämnda observation kan fördjupas från ett genusperspektiv med vidare hänsyn till kvinnorna bakom monumentet och i själva Graftonaffären.

³⁷⁷ Förskottslikvider utbetalade till E. Finnäs av F. Ervast augusti till oktober 1930, Kuvert 3, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton-monumentet, JMA, Jakobstad; Tabell 1.

³⁷⁸ Se påföljande underkapitel; Monumentkommittén kontaktades förvisso av en konstnär, bildhuggaren Juho Talvia, som uttryckte sitt intresse för att utforma monumentet. Se J. Talvia till A. Ahlström och W. Österberg, 15.4.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad. Monumentkommitténs handlingar innehåller inga utkast till eller kopior av vidare korrespondens med Talvia. Inga belägg har heller hittats för att Graftonmonumentets tämligen generiska uppenbarelse kunde utpekas som Talvias verk. Monumentets byggstenar och inskription förfärdigades i vart fall av Gamlakarleby Stensliperi ab. Se kuvert 3, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA

³⁷⁹ *Jakobstads kommunalförvaltning under år 1942* (1943), 140–141; Jakobstads reservofficersklubbs mötesprotokoll 22.6.1965, JR:s Graftonhandlingar, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

³⁸⁰ Österberg ordnade därtill samkväm efter invigningsceremonin på sin sommarstuga på Lillhästkär. Se ”Minnesvården av John Grafton avtäcktes i söndags på Orrskär.”, *Pedersöre*, 9.9.1930.

³⁸¹ Returnerad insamlingslista n:o 107; E. Labbart till monumentkommittén, 10.9.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

³⁸² ”John Grafton-minnet blev en imponerande högtid av stora mått.”, *Österbottningen*, 9.9.1930.

I jämförelse med dess föregångare stod Graftonmonumentet också för en viss genusmässig breddning. Förutom Karin Österberg och Ella Labbart hittas åtminstone sex kvinnor bakom de 125 tillfrågade penninginsamlarna i tabell 1.³⁸³ Ingen av dem, inte ens den bemärkta SFP-politikern och kvinnokagalisten Labbart,³⁸⁴ inkluderades däremot i själva kommittén. Där rådde fortsättningsvis, som i tidigare behandlade kommittéer, total mansdominans. Efter sitt tal nedlade Karin Österberg ett blomsterankare vid monumentets fot å Lotta Svärds vägnar ”som en synlig gård av aktning för *John Grafton-män* [avhandlingsförfattarens kursivering]”.³⁸⁵ Källorna kring monumentet formligen kryllar av dylika maskulint betonande beskrivningar av Graftonaffären,³⁸⁶ vilka de facto gick igen från den ryska tiden. Under Graftonaffärens efterspel uppvisades exempelvis särskilt radikal aktivistisk beredskap av en viss Ada Hongell i Gamlakarleby, vilket förlänade henne beskrivningen av FAMP:s ledarkrets som ”Österbottens enda karl”.³⁸⁷ Inte ens Hongell, som gick bort i mars 1930,³⁸⁸ uppmärksammades däremot i anknytning till monumentprojektet. Resultatet var en genusmässig framställning av Graftonaffären som inte helt motsvarade de verkliga historiska förhållandena. I teorin kunde meriterade kvinnor m.a.o. ha involverats i monumentprojektet som antingen ledande koreografer eller hyllningsobjekt. Men i praktiken var monumentkommitténs medlemmar så starkt rotade i det androcentriska vita Finland, vars minneskultur tenderade befästa anfädernas modiga och fosterländskt uppoffrande dådkraft i maskulina termer,³⁸⁹ att de förblev blinda inför ovannämnda möjligheter.

Vilka Graftonveteraner monumentkommittén faktiskt valde att lyfta fram ”bakom det okändas slöja” är i sin tur en fråga som sträcker sig långt utanför genusfrågor. Problematiken ägnas vidare diskussion i det tredje underkapitlet, vilket förutsätter att delfrågan om *hur* veteranerna involverades besvaras först. I sin forskning har Aapo Roselius identifierat två faser visavi veteranernas roll i mellankrigstidens bredare frihetskrigskult: från att framställas som hyllningsobjekt kom frihetskrigsveteranerna att anta en mera aktiv och egenhändig roll i krigets

³⁸³ Förutom fyra ”fröknar” inkluderade nämnda kvinnor även rektor Hilja Riipinen i Lappo och bankdirektörskan Hulda Backlund i Jakobstad.

³⁸⁴ ”60 år.”, födelsedagshälsning till Ella Labbart i *Skyddskåristen*, 1.4.1930; ”Ella Labbart död”, *Jakobstads Tidning*, 17.5.1958; ”Ella Labbarts sista färd”, *Jakobstads Tidning*, 23.5.1958; Nykvist 1979, 272; Hoffman 2015, 522–524.

³⁸⁵ ”John Grafton-minnet blev en imponerande högtid av stora mått.”, *Österbottningen*, 9.9.1930.

³⁸⁶ Se exempelvis bilaga 1; ”Insamlingen till minne av John Grafton.”, *Pedersöre*, 3.5.1930; ”s/s John Grafton’ muistopatsas.”, *Helsingin Sanomat*, 1.9.1930.

³⁸⁷ Olin 2005 (1993), 169.

³⁸⁸ ”Ada Hongell.”, dödsruna i *Österbottningen*, 27.3.1930; ”Ada Hongells eftermäle.”, *Österbottningen*, 1.4.1930

³⁸⁹ Jfr Ahlbäck 2018, 220–222, 249–253.

koreografi under 1930-talet.³⁹⁰ I relation till Graftonaffären exemplifierar monumentet 1930 som tydligast förstnämnda fas; smugglingens veteraner *förärades* ett monument, en central hedersroll som hedersgäster på invigningen och *gavs* därtill en plattform genom en rad tidningsintervjuer publicerade av J. Eriksson.³⁹¹ Monumentkommittén (och i synnerhet dess Jakobstadsgruppering) var alltså onekligen driftiga, men saknade å andra sidan en annan nyttig koreografisk resurs utpekad av Conway: förstahandserfarenhet av den hågkomna händelsen.³⁹² Bland kommitténs åtskilliga motståndsveteraner fanns förvisso Svinhufvud och Ignatius, som bägge medverkat i Kagalens dragkamp med aktivisterna över Graftons vapenlast.³⁹³ Detta och W. Österbergs familjeband åsido hade däremot ingen av kommitténs medlemmar personligen deltagit i ångarens färd eller avlastning.

På detta sätt befästes generationsskiftet som framkom redan under gatunamnsfrågan 1925, då koreografins omhändertagande övergick från aktivisterna själva till deras beundrare. Monumentprojektet led således brist på vad Aronsson kallar ”autenticitet”, något man delvis åtgärdade genom att flytta minnesmärkesplanerna möjligast nära Graftonvraket, där historien s.a.s. ”ägt rum”.³⁹⁴ Vid närmare granskning exemplifierar Graftonmonumentet däremot något av en övergång mellan Roselius två nämnda faser. Vissa Graftonveteraner deltog nämligen i monumentprojektet som mera än passiva hyllningsobjekt. Exempel därav inkluderar C. M. Hohenthal, som företog en mindre penninginsamling till kommitténs förmån, samt Hugo Ahlbäck, som lånade ut sin samling av Graftons nationalflaggor till invigningsceremonin.³⁹⁵

³⁹⁰ Roselius 2010, 89–121, 163–179; Summerat i Roselius 2018, 274–280.

³⁹¹ I monumentkommitténs handlingar återfinns utkast till individuella invigningsinbjudningar adresserade till aktivistveteranerna Johannes Gummerus, Almar Fabritius, Alfred Forss, C. M. Hohenthal, Vilhelm Höglund, Walter Kecklund, Arvid Mörne, Wolter Stenbäck och Alarik Strengell. Se samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; För ett index över nämnda personers roller i Graftonaffären, se Olin 2005 (1993), 287–295; För tidningsintervjuerna med lokala Graftonaktivister, se ”Grafton minnen. Samtal med några som voro med.”, *Pedersöre*, 6.9.1930; Intervjuerna återtrycktes därtill under rubriken ”John Graftonmonumentet på Orrskär.”, *Vasabladet*, 12.9.1930.

³⁹² Conway 2010, 5–6.

³⁹³ Ignatius 1926; Kujala 1980, 267; Seppinen (2014) 2004; Olin 2005 (1993), 102.

³⁹⁴ Aronsson 2007, 280–284.

³⁹⁵ Returnerad insamlingslista n:o 5, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; ”Minnesvården av John Grafton avtäcktes i söndags på Orrskär. På kvartsekeldagen av vapenångarens undergång.”, *Pedersöre*, 9.9.1930; Parmanen 1939, 737; Nämnas bör även att det var Ahlbäck som rekommenderade monumentkommittén att kontakta Möylykompaniet (se E. Sillman till F. Tiura, kopia av brev, 29.8.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad) och därtill ansvarade för välkomstprogrammet för desamma i Jakobstad innan invigningsceremonin. Nämnda program inkluderade såväl samkväm på Ahlbäcks sommarstuga som beskådning av den nyligen släppta spelfilmen *Kajastus (I gryningen)* på hans biograf. Se ”S/S John Graftonin muistopatsas”, *Pohjolan sanomat*, 9.9.1930; För mera information om Ahlbäck, se ”Hugo Ahlbäck död”, *Jakobstads Tidning*, 17.11.1956; Olin 2005 (1993), 121, 124,

Mest slående är emellertid exemplet Almar Fabritius (1874–1953), som i egenskap av ceremonins sista talare fick och även tog möjligheten att kommentera på projektets budskap.³⁹⁶ Vidare diskussion kring sådana minneshistoriska spänningar kräver däremot en klarare bild av vilka nämnda budskap verkligen var. Till detta vänder vi oss i det följande.

2. Monumentets strategiska...

Bild 4: Situationsbild från Graftonmonumentets invigning den 7 september 1930. Mannen som håller tal från monumentet är sannolikt E. Sillman eller A. Fabritius.³⁹⁷ Jakobstads stadsmuseums fotografiska arkiv, fotograf Verner Jokela.

136, 147, 149, 221, 270; Enroth & Sundqvist 2022, 104; Ahlbäcks minneskoreografi var däremot av ett mera långvarigt slag än så, vilket speglas i en serie fotografier av Graftonvraket som han lät sprida i offentligheten redan genom *Veckans krönika*, 21.10.1905.

³⁹⁶ ”Graftonminnet hyllades i går ute på Orrskär.”, *Hufvudstadsbladet*, 8.9.1930; Se kapitel IV.3 i denna avhandling.

³⁹⁷ Jfr ”John Grafton”, *Kansan Kuvalehti*, 19.9.1930, där Österberg har förevigats i talarrollen iklädd skyddskårsuniform till skillnad från den kostymklädde mannen på bilden ovan. Denne bär en viss likhet med Fabritius (se bild 5 i denna avhandling) medan en annan skribent har utpekat honom som Sillman. Se E. Immola, ”Aselaiva John Grafton”, *Rajamme vartijat*, 1.12.1975, 77.

Som framkom ovan involverade Graftonmonumentet många pådrivare och medhjälpare som antog olika arbetsmoment på flera nivåer inom projektet. Vad alla dessa ville förmedla genom Graftonmonumentet är följaktligen en fråga med lika många möjliga svar som involverade individer. Någon heltäckande analys av Graftonmonumentets alla möjliga budskapsnivåer är därför varken ändamålsenlig eller ens möjlig, inte minst p.g.a. begränsningar i källmaterialet.³⁹⁸ Det kan dessutom frågas huruvida exakt definierade budskap var det viktigaste för alla som hängav sig till monumentets tillkomst. Vad var exempelvis E. Finnäs främsta motivator, hans identitet som Larsmobo eller viljan att vinna förtroende bland närregionens ”fosterländska” kretsar?³⁹⁹ Var personliga erfarenheter från Graftonåret eller ytterligare publicitet viktigast för karriärpolitikern Svinhufvud, som tillträdde kommittén samma år då han kallades till statsministerposten?⁴⁰⁰

Förestående analys påstår sig inte kunna besvara alla sådana frågor; dess temata är snarare Graftonmonumentets budskap såsom de framställdes av deras direkta formgivare. Mera specifikt undersöks alltså hur monumentkommittén valde att gestalta sitt projekt för att därigenom söka insikter i deras strategier enligt Nielsens definition. Källmaterialet är i detta avseende rikt och mångsidigt, och låter kommitténs budskapsförmedling följas fr.o.m. monumentprojektets mobiliseringsskede. Förestående analys visar att monumentkommittén huvudsakligen opererade på nationella och regionala budskapsnivåer. Av dessa framkommer projektets nationella anspelningar som tydligast och tidigast. Kommitténs upprop till allmänheten, som tilldelades pressen fr.o.m. maj, är ett målande exempel därav. Uppropet tillvärdjade uttryckligen ”alla medborgare” i ”det självständiga Finland” att donera till monumentprojektet och därigenom ”infria fosterlandets skuld” att ihågkomma Graftonaffärens veteraner.⁴⁰¹ Kommitténs nationella framtoning sammanhängde här direkt med deras strävan efter landsomspännande mobilisering, vilka redan diskuterats i detalj. Monumentets

³⁹⁸ Avsaknaden av diskussionsbelysande protokoll bland monumentkommitténs handlingar utgör den största och mest uppenbara bristen i detta avseende.

³⁹⁹ Det kan noteras att E. Finnäs också verkade uppnå ett sådant förtroende innan 1930-talets utgång. Se exempelvis ”Frontmän samlade till årsmöte i Jakobstad.”, *Frontmannen: Bilaga till tidningen ”Rintamamies”*, 19.3.1937; ”Föreningen „Frihetskämpar i Jakobstad, Esse, Larsmo, Pedersöre och Purmo” r.f.s 3:dje verksamhetsår, 1938”, *Frontmannen: Bilaga till tidningen ”Rintamamies”*, 17.3.1939.

⁴⁰⁰ Häikiö 2011.

⁴⁰¹ Se exempelvis ”John Grafton’-minnet.”, *Björneborgs Tidning*, 20.5.1930; ”John-Grafton’-muisto.”, *Keskipohjanmaa*, 10.6.1930.

invigningsceremoni, då dess tilltänkta budskap manifesterades som konkretast, har däremot behandlats endast i förbigående.

Invigningen inleddes på eftermiddagen den 7 september, sedan dess deltagare (uppskattningsvis 800–1000 personer enligt presskällorna) infunnit sig medelst organiserad eller egenhändig båttransport.⁴⁰² Monumentet hade för dagen dekorerats och omgivits med girlander, blåvita korsflaggor och ett antal artefakter från *John Grafton*. Sistnämnda inkluderade Ahlbäcks redan behandlade flaggsamling (en fransk och en dansk nationalflagga ”samt några vimplar”) och tre gevär som uppfiskats från vrakplatsen för att kopplas vid monumentets fot. Uniformerade representanter från Jakobstads Lotta Svärdavdelning, en hedersvakt med representanter från fyra skyddsårsavdelningar och ett militärflygplan som beställts från Kauhava för att cirkulera ovanför monumentet bidrog ytterligare till den visuella helheten. Ceremonins programpunkter bestod av fem tal, framförda i ordning av W. Österberg, E. Sillman, Larsmo kommunalfullmäktiges ordförande och representant Einar Sundström, samt K. Österberg och A. Fabritius. Talen varvades med musikstycken framförda av Jakobstads skyddskårsorkester, bl.a. nationalsången *Vårt land* som satte punkt för ceremonin.⁴⁰³ Efteråt följde samkväm för festdeltagarna på Österbergs sommarstuga och därtill en ”medborgerlig middag” på Jakobstads stadshotell. Enligt källorna var middagsgästernas majoritet aktivistveteraner.⁴⁰⁴ Mycket mera kan inte sägas om dessa senare programpunkter; detta i kontrast till själva invigningsceremonin.

W. Österbergs inledande tal satte tonen för resten av ceremonin och blev därtill mest utförligt dokumenterat. Talets helhet återges i bilaga 1, varifrån några centrala utdrag kan lyftas fram för granskning. Österbergs anförande följde en tredelad struktur: först introducerades monumentet och dess syfte, uppföljt med en redogörelse av Graftonaffärens historia, varefter Österberg återknöt till sina inledande poänger och lät täckelset över monumentets inskrift falla. Budskapet framträdde som pregnantast i talets avslutning och inledning, vari tyngdpunkten sattes på hur Graftonaffärens heroiska exempel ”blev upptakten till den långa frigörelsekampen.”⁴⁰⁵ Det

⁴⁰² Spekulationer kring den vidlyftigare deltagarsiffran hittas i ”John Graftonminnet blev en imponerande högtid av stora mått.”, *Österbottningen*, 9.9.1930. Det mera sannolika deltagarantalet på ca 800 återges i sin tur i ”Minnesvärden av John Grafton avtäcktes i söndags på Orrskär.”, *Pedersöre*, 9.9.1930 m.fl.

⁴⁰³ Se bilaga 9 för invigningsceremonins programpunkter i detaljerad ordningsföljd.

⁴⁰⁴ ”Minnesvärden av John Grafton avtäcktes i söndags på Orrskär.”, *Pedersöre*, 9.9.1930; ”John Graftonminnet blev en imponerande högtid av stora mått.”, *Österbottningen*, 9.9.1930.

⁴⁰⁵ Se bilaga 1. Det bör noteras att pressreportagen återger en version av W. Österbergs tal som avviker något från hans ursprungliga manuskript. Huruvida detta beror på talarens egna ändringar eller avkortande från tidningarnas sida är oklart, men skillnaderna påverkar inte själva budskapet i W. Österbergs tal till någon nämnvärd grad. Jfr exempelvis ”John Graftonminnet blev en imponerande högtid av stora mått.”, *Österbottningen*, 9.9.1930.

finns skäl att återkomma till Österbergs ord flera gånger, men för tillfället kan det noteras hur deras innebörd förstärktes under resten av ceremonin.

Tal och visuella aspekter sammantaget tycktes invigningen förmedla en framgångssaga som sammantvinnade *John Graftons* öde med fosterlandet; på knappa två decennier hade Finland avancerat från hemlighetsfulla vapensmugglingar till en stående folkarmé som vunnit dess självständighet. Ceremonins allmänna inramning var alltså utpräglat nationalistisk och militaristisk. Detta underströks av Jakobstads skyddskårsorkesters repertoar för dagen. Denna inkluderade *Björneborgarnas marsch* (en melodi av franskt ursprung, textsatt genom Runebergs dikt från *Fänrik Ståls sägner* och sedan 1918 paradmarsch för Finlands försvarsmakt),⁴⁰⁶ *Soldatgossen* (också den med text från *Fänrik Ståls sägner*, tonsatt av Fredrik Pacius),⁴⁰⁷ samt *Jägarmarschen* (Jean Sibelius tonsättning från 1917 av krigshistorikern och militären Heikki Nurmios separatistiska dikt tillägnad jägarrörelsen).⁴⁰⁸ Med psalmen *Vår Gud är oss en väldig borg* gavs budskapshelheten därtill en viss religiös klang.⁴⁰⁹ Sistnämnda tematik vidareutvecklades längst av folkskolläraren E. Sundström sedan han mottagit monumentets i Larsmo kommuns vård och framförde hembygdens tacktal till monumentkommittén. Sundström citerade då ”Farans stund” ur Zacharias Topelius *Boken om vårt land* (1875) och betonade styckets sensmoral om den kristet fosterländska självupoffringen som sätter ”fosterlandets välfärd [...] framom allt annat.”⁴¹⁰ Sundström ingick förvisso inte i monumentkommittén, men hans allmänt framåtriktade budskap vann genklang därifrån genom E. Sillman, vars egna tal avslutades med uppmaningen till ”alla fosterlandsvänner att sluta sig samman i enig fylking till försvar för Finlands frihet och självständighet.”⁴¹¹

Resultatet var således en invigningsceremoni som nästan mallenligt inkorporerade ledmotiven och huvudingredienserna i det vita Finlands minneskultur.⁴¹² Vid första ögonkast uppvisades inte heller någon större originalitet i ceremonins (i det närmaste W. Österbergs) porträttering av själva Graftonaffären: betoningen på smugglingens moraliska och psykologiska inverkan

⁴⁰⁶ Wrede 1988, 173–177.

⁴⁰⁷ Wrede 1988, 166–172.

⁴⁰⁸ *Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975* (1975), 455–456; Lackman 2000, 263; Murtomäki 2009.

⁴⁰⁹ ”John Graftonminnet blev en imponerande högtid av stora mått.”, *Österbottningen*, 9.9.1930.

⁴¹⁰ Sundströms tal återges som utförligast i ”John Graftonminnet blev en imponerande högtid av stora mått.”, *Österbottningen*, 9.9.1930. Citatet ovan hittas däremot i ”Minnesvården av John Grafton avtäcktes i söndags på Orrskär.”, *Pedersöre*, 9.9.1930; Se Topelius 2017 (1875), 163–164 för ”Farans stund”.

⁴¹¹ ”Graftonminnet hyllades igår ute på Orrskär.”, *Hufvudstadsbladet*, 8.9.1930.

⁴¹² Jfr kapitel II.3 i denna avhandling.

härörde från den ryska tidens aktivistiska minneskoreografi, medan anknytningen till frihetskrigsmyten i sin tur beprövades av den senaste gatunamnskommittén redan fem år tidigare. Monumentkommittén stärkte förvisso bägge grepp och förmedlade dem till en betydligt större publik, men tillförde de alls något nytt i kontenta? Inbakat i Österbergs tal hittas åtminstone ett sådant element, som rentutav kontrasterade till den långa minnesmärkesprocessens startpunkt 1905.

Mittparten av Österbergs avtäckningstal tillägnades som sagt en redogörelse för Graftonaffärens händelseförlopp, i vilken han synbarligen stödde sig på nyutkommen historisk litteratur.⁴¹³ När berättelsens handling väl nådde Jakobstadsregionen infogade Österberg däremot ett uttalande lika förbigående som djärvt. Enligt honom hade "spridningen" av krigsmateriel "ute i bygderna" under Graftonaffärens efterspel lyckats kringgå de ryska myndigheterna av en enkel orsak: "*ty på den tiden fanns inga förrädare*" [avhandlingsförfattarens kursivering].⁴¹⁴ Med denna enkla paroll fördunklades så gott som alla spänningar vilka Graftonaffären i tiderna barlagt mellan aktivisterna och deras landsmän. Bortputsade var nu alla antydningar om lekmän som polisanmält upphittade vapengömmor, försökt ange misstänkta aktivister och, inte minst, den vinstsökande privathandeln med plundrade Graftongevär. Detta var knappast ett ignorant överseende från monumentkommitténs sida, vars Jakobstadsbor, och särskilt de äldre av dem, torde ha varit väl införstådda med den kontroversiella laddning som omgivit Graftonaffärens efterspel.⁴¹⁵ Men vad berodde Österbergs selektiva framställning på i så fall? Frågan skiftar fokus från det regionala i Graftonmonumentets budskapsnivåer och tar oss vidare från hågkomst till glömska.

Ett minnesmärkes tillkomstorsaker och funktioner kan givetvis variera stort. Grundtanken är däremot densamma som i all annan kommemoration: att befästa och upprätthålla närvaron av

⁴¹³ Notera här hänvisningen till "kritiska historiker" som "numera medgiva" "att sprängskottet här vid Bottenhavets kust för ett kvart sekel sedan var icke en dödssalut för ett misslyckat smugglingsförsök, utan blev en stridsfanfar" i Österbergs argumentation (bilaga 1). I monumentkommitténs räkenskaper noteras därtill ett "Saldo, förserverat för anskaffning av hist. material". Se "Redovisning", kuvert 3, "Grafton minnet", Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁴¹⁴ Bilaga 1; Notera att Österberg formulerar sig något annorlunda i sitt manuskript jämfört med citatet ovan, som är hämtat från pressåtergivningarna av hans tal. Andemeningen, d.v.s. att förneka existensen av landsmän med intressen som gått i strid med aktivisternas, förblir däremot densamma i samtliga utförliga återgivningar av Österbergs tal.

⁴¹⁵ Genom Österbergs familjeband samt samarbetet med åtskilliga aktivistveteraner torde monumentkommittén ha varit väl medvetna om gångna tiders svarta handel med Graftongevär. Nämnas bör även att J. Eriksson inför monumentets invigning lät publicera en summering av Hohenthals minnesskildring från 1925, från vilken uppgiften om den Larsmobo som ska ha försökt ange R. M. Labbart till de ryska myndigheterna lägligt nog utelämnades. Se "John Graftons äventyrliga färd och dramatiska återgång.", *Pedersöre*, 6.9.1930.

något ur det förflutna som upplevs viktigt. Man kunde alltså påstå att kommemoration är kamp mot glömska, vilket emellertid vore en grov förenkling i flera avseenden. Kommemoration inbegriper nämligen alltid en viss selektion visavi det hågkomna, d.v.s. att minneskoreografer aldrig kan (och sällan vill) lyfta upp alla kända sidor av den händelse eller person de söker belysa.⁴¹⁶ I likhet framstår även Graftonmonumentets räddningsoperation från ”det okändas slöja” mera som ett utbyte, varpå slöjan endast draperades över ett nytt mål.

Dynamiker av ovannämnda slag, som demonstrerar komplexiteten i hågkomstens och glömskans relation, har blivit allt mera uppmärksammade inom kollektivminnesforskningen under 2000-talet.⁴¹⁷ Tonsättande ”glömskestudier” inkluderar historikern Guy Beinners undersökningar av ”social glömska” (*social forgetting*), med hans särskilda intresse för ”det som resulterar när gemenskaper försöker, eller uppger sig försöka, glömma obekväma historiska skeenden, men egentligen kvarhåller dämpade hågkomster”.⁴¹⁸ Beinners synsätt betonar följaktligen att total glömska kring obekväma sidor av det förflutna sällan uppnås, och att strävan efter sådan glömska tvärtom tenderar ha märkbara effekter. Sådana överväganden kan också appliceras på Graftonmonumentet för att begripliggöra vad monumentkommittén därigenom försökte skylla över och varför. Nästa underkapitel tangerar i sin tur *resultaten* av nämnda försök.

Genom sin redogörelse förnekade Österberg alltså gångna tiders spänningar mellan aktivister och de breda folklagren över *John Graftons* last. Som vi vet hade dessa spänningar främst utspelat sig på en urban-rural axel, exemplifierat som tydligast i ”Sista aktens” polemik mot Jakobstadsregionens skärgårdsbefolkning. Relationen mellan stad och landsbygd var central även för Graftonmonumentet, men då som en grundförutsättning för dess tillkomst. Monumentkommittén med dess aktiva kärntrupp i Jakobstad var, för det första, beroende av arbetskraft från skärgårdsbygden för att kunna resa sitt minnesmärke och var därtill måna att involvera skärgårdsborna som penningdonatorer.⁴¹⁹ Av dessa orsaker allena hade

⁴¹⁶ Ehn 2007, 343, 348, 355, 359.

⁴¹⁷ För ett par inflytelserika verk kring hågkomst och glömska, se Augé 2004 och Connerton 2007; Se även Beiner 2017.

⁴¹⁸ ”[...] the study of social forgetting closely examines what happens behind the scenes when communities try, or profess to try, to forget discomfiting historical episodes, but actually retain muted recollections.”, Beiner 2018, 24–27.

⁴¹⁹ För Larsmorborna som stod för arbetskraften under monumentets resning, se förskottslikvider utbetalade till E. Finnäs av F. Ervast augusti till oktober 1930, Kuvert 3, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Graftonmonumentet, JMA, Jakobstad. Även själva marken där monumentet restes förvärvades genom donation från Larsmorb. Se Olin 2005 (1993), 268. Markdonatorerna i fråga var bröderna Viktor och Leander Finne. Det är

uppmärksammande av aktivistisk nedlåtenhet mot bygdens skärgårdsbefolkning varit ett oklokt drag. För det andra hade mycket skett sedan 1905 för att knyta stad och landsbygd närmre varandra, såväl nationellt som regionalt sett. Inom politiken ledde lantdags- och rösträttsreformerna 1906 exempelvis till SFP:s grundande, genom vilket storfurstendömet svenskspråkiga politiska klass sökte trygga sitt fortsatta inflytande genom att tillknyta sig den svenskspråkiga allmogen som väljarkår.⁴²⁰

En lokalavdelning för partiet grundades samma år i Jakobstad, vilken direkt började påyrka motsvarande avdelningar på den svenskspråkiga landsbygden. Bland ledargestalterna hittades då flera av Jakobstads framstående motståndsmän, exempelvis. R. M. Labbart som agerade fadder för SFP:s nya avdelningar i Larsmo, Esse, Pedersöre och Purmo.⁴²¹ Stadens och landsbygdens förhöjda gemenskap eftersträvades också med andra medel, och reflekterades bl.a. i ortstidningens namnbyte från *Jakobstad* till *Pedersöre* 1915 med ökad betoning på dess roll som språkrör för alla närregionens svenskspråkiga.⁴²² Tolv år efter Graftonaffären företogs en ytterligare (och denna gång framgångsrik) vapeninförsel till Larsmo skärgård med *s/s Equity*, genom vilken landsbygdsbefolkningen (och i synnerhet skärgårdsborna) fick tillfälle att demonstrera sin ökade beredskap och vinna upprättelse för tidigare snedsteg.⁴²³ Än viktigare i detta avseende var däremot intagningen av Jakobstad den 28 januari 1918, då upplandskommunernas skyddskårer direkt bidrog till Jakobstads övergång i vit kontroll. Stadens ”befrielse” blev därefter en gemensam referenspunkt för regionens vita kretsar, och dess efterföljande minnesfester tjänade som påminnelser om de gemensamma blodsoffer som gjutits för att trygga Jakobstadsregionens frihet.⁴²⁴

Som Westerlund resonerat hade Jakobstads borgerskap omöjligt kunnat avvärja den ryska garnisonen utan de rurala skyddskårsavdelningarnas hjälp.⁴²⁵ Under mellankrigstiden fortsatte också den svenskspråkiga landsbygden tjäna som ett viktigt bålverk inför Jakobstadsborgarnas främsta hotbilder: socialismens ökande inflytande inom kommunalpolitiken och den

oklart huruvida nämnda Leander var densamma som läns guvernör Knipowitsch 25 år tidigare rekryterat som guide till John Graftons vrak. Se ”Historien om John Grafton.”, *Wasa-Posten*, 8.8.1925.

⁴²⁰ von Bonsdorff 1956, 9–10, 47–94, 105–172, 220–227; Högnäs 1995, 82–92.

⁴²¹ Snellman 2007, 14–15.

⁴²² Snellman 1998, 99–100; Jfr prenumerationsanmälan i ”Till läsaren!”, *Pedersöre*, 10.11.1915.

⁴²³ För Larsmobors medverkan under vapeninförseln med *s/s Equity*, se Fagerudd et al. 2018 (2017), 70–109.

⁴²⁴ Se exempelvis Snellman 2007, 53–54.

⁴²⁵ Westerlund 1993, 1–2, 38.

chauvinistiska finskhetsiverns nationalpolitiska framgångar.⁴²⁶ Förstnämnda hotbild var särskilt färsk och påtaglig för Jakobstads borgare vid 1930-talets början, eftersom stadens socialister då nyligen vunnit sin första större seger i kommunalpolitiken.⁴²⁷ Ytterligare militära interventioner från stadens uppland till borgerskapets förmån var givetvis uteslutna, varför tyngdpunkten i mellankrigstidens urban-rurala gemenskapsprojektet istället sattes på kulturella manifestationer. Ett färskt exempel därav var en sång- och musikfest hållen i Larsmo 13–14 juli 1929 i regi av Pedersörenejdens sång- och musikförbund, för vilken W. Österberg agerade ordförande. Inför ca 3000 deltagare sammanvävdes även då talrika tal och musikstycken med en slående visuell helhetsbild som betonade vit fosterländskhet med bygdesvenskt knutpatriotiska förtecken.⁴²⁸

Sistnämnda inslag var förvisso mindre påtagliga under Graftonmonumentets invigning, med undantag för *Österbotten*, en dikt av K. E. ”Gånge Rolf” Wichmann som skyddskårsorkestern framförde i Uno Morings tonsättning. Med text såsom följande utdrag lät musikvalet däremot förstå att Graftonmonumentets strategi var mera än uteslutande allmännationell: ”Österbotten, Österbotten, hem för frihet, rätt! Heller dö än bojor bära, det var fädrens sätt.”⁴²⁹ Invigningens hedersvakt symboliserade på motsvarande sätt mera än lokalsamhällets band till det vita Finland. Uppbyggd på avdelningar från Esse, Jakobstad, Kronoby, Larsmo, Purmo och Öja demonstrerade skyddskårens hedersroll under invigningen att Graftonaffären skulle tas som ett gemensamt, regionalt betingat äreminne och utstakade samtidigt gemenskapens reella gränser.⁴³⁰ Invigningsceremonin gav således rituell förstärkning till bestridda Graftonskildringar såsom Artur Eklunds, vars författare hade velat minnas att representanter

⁴²⁶ Här avses i synnerhet äktfinskhetsens mera aggressiva uttryck i det fascistiska och svenskfientliga Akademiska Karelensällskapet (*Akateeminen Karjala-Seura*, AKS), se exempelvis Meinander 2016, 38–58. En motsvarande hotbild från de svensksinnades synvinkel var ”svenskybygdernas” förfinskning p.g.a. finsktalande migranter i sökande efter arbete och mark, något som redan diskuterats i viss mån högre upp. Se s. 61 i denna avhandling; Jfr Högnäs 1995, 79–92; Engman 2016, 370–374. För ytterligare exempel på diskussioner och diskurser i Jakobstadsregionens offentlighet kring äktfinskhetsens och förfinskningens hot, se ”Österbottningar till Nyland.”, *Pedersöre*, 24.10.1923; ”Mothugg.”, *Pedersöre*, 13.12.1928; ”Festtal vid Larsmo-festen.”, *Pedersöre*, 16.7.1929; ”Borgfred?”, *Pedersöre*, 28.12.1929.

⁴²⁷ ”Efter slaget”, *Pedersöre*, 8.12.1928; Hoffman 2015, 542–543, 545.

⁴²⁸ ”Under strålände solskensväder firade bygdens folk i Larsmo en upplyftande tonernas fest.”, *Pedersöre*, 16.7.1929.

⁴²⁹ Cederlöf 1981, 171–172; Landgrén 2007.

⁴³⁰ Monumentkommittén riktade hedersvaktsinbjudningar till Jakobstads Lotta Svärdavdelning samt Vasa skyddskårsdistrikts 12:e, 13:e och 15:e krets. Se inbjudningar till invigningsceremonin, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad. Nämnda kretsar inkluderade skyddskåreerna i Gamlakarleby, vilka däremot uteblev p.g.a. en programkrock med deras egna festligheter samma dag som Graftonmonumentets invigning. Se ”Skyddskårslotteri och folkfest i söndags.”, *Österbottningen*, 9.9.1930.

från hela den svenskspråkiga kustremsan infunnit sig vid *John Graftons* mottagande.⁴³¹ En sådan selektion kan också förklara varför Magnus Hagelstam varken involverades eller uppmärksammades på något plan under Graftonmonumentets tillkomst.⁴³² Gångna insatser och fortsatta band till Jakobstad kunde inte kompensera för hans tidigare polemik, vars uppsplitande potential gick stick i stäv med monumentkommitténs budskapsförmedling.⁴³³ Hagelstams iögonfallande frånvaro låter sig inte förklaras med fullständig säkerhet. Men genom dess koreografi eftersträvade monumentkommittén obestridligen att glömma den ”snikna fiskaren” och därigenom iståndsätta en total omsvängning av den första minnesmärkesvisionens innebörd. I detta skifte låstes monumentet och glömskan i ett växelverkande beroendeförhållande; monumentet både krävde och uppmuntrade åsidosättande av gammalt groll.

Bakom dess tämligen stereotypa fasad dolde invigningsceremonin alltså mångbottnade budskapsnivåer som kan tyckas inbördes motstridiga. Allmännationell symbolik brukades genomgående av monumentkommittén, vars Jakobstadsgruppering likväl invävde anspelningar på regional självhävdelse. Med antropologisk terminologi kunde monumentets budskap betraktas som ”en uppsättning segmenträra oppositioner”, genom vilka Jakobstadsgrupperingens majoritet privilegierade närregionens språkfränder över finsktalande landsmän, vilka i sin tur privilegierades över det tvåspråkiga fosterlandets gemensamma fiender.⁴³⁴ Närmare uttryckt följde Jakobstadsgrupperingen alltså en tämligen klar minoritetsnationalistisk logik i vad de visade upp inför nationens ögon. *John Grafton* var mera än ett hjältenamn i det självständiga Finlands historia; dess berättelse presenterades långtgående som den österbottniska ”svenskbygdens” offer i fosterlandsförsvaret och intygade detsamma fortsatt uppoffringsvilja på villkor av tryggad kulturell särart.⁴³⁵

Budskapen ovan, motstridiga eller ej, hade knappast någon hämmande effekt på projektets framgång. Graftonaffären hävdades onekligen som Jakobstadsregionens särskilda hjärtesak, ”John Graftons minne äro fäst vid dess trakter”, som *Pedersöre* uttryckte saken under

⁴³¹A. Eklund, ”Grafton-minnen”, *Svenska tidningens julblad*, 1920, 9–10; För kritiska betraktelser av Eklunds minnesuppgifter, se sidan 41 i denna avhandling.

⁴³² Hagelstam deltog inte på Graftonmonumentets invigning, och på basis av bevarad korrespondens i hans personarkiv samt monumentkommitténs handlingar verkar han ej heller ha inbjudits att delta i något annat projektmoment.

⁴³³ För Hagelstams fortsatta band till Jakobstad under mellankrigstiden, se exempelvis ”50 år.”, födelsedagshälsning i *Pedersöre*, 2.11.1929; ”Svenska dagen i Jakobstad.”, *Jakobstads Tidning*, 14.10.1937.

⁴³⁴ Jfr Eriksen 2015 (1995), 204–206.

⁴³⁵ Jfr exempelvis Högnäs 1995, 194–195; Engman 2016, 370–374.

penninginsamlingen i närregionen.⁴³⁶ Men involveringen av Kemiregionens Mjölykompani som penninginsamlare och hedersgäster möjliggjorde att minnets regionala dragkampsdimensioner förblev kamratliga.⁴³⁷ En annan och desto större motsägelse var däremot svårare att konsolidera. Monumentets enda uttalade syfte var ju att hylla en exklusiv personkategori, d.v.s. aktivisterna bakom Graftonaffären, medan vapensmugglingen likväl framställdes som en brett inkluderande berättelse. Som inbjudna hedersgäster tillskrevs de regelrätta Graftonveteranerna förvisso en viss särställning då monumentet invigdes, samtidigt som stodens kortfattade inskription (”s/s John Grafton. 4–8 september 1905”) tillät fri och ohindrad självidentifikation med självständighetskampens ”månghövdade skara”.⁴³⁸ Sådana mångtydigheter kan, som Aronsson resonerat, vara en potentiell resurs i minneskoreografi,⁴³⁹ men ger samtidigt upphov till ambivalens som öppnar dörrar för potentiell kritik.

3. och taktiska dimensioner

Graftonmonumentet var förankrat i en markant annorlunda tid än den som producerat själva hyllningsobjektet. Monumentets budskapsnivåer byggde följaktligen på flera anakronistiska utsagor om Graftonaffären. Under monumentprojektet tillfördes vapensmugglingen en närmast russofobisk anstrykning, då den framställdes som en kampaktion mot ”det ryska oket” trots aktionens *allryskt* revolutionära grund med *kejsarmakten* som måltavla.⁴⁴⁰ Mest slående var däremot Österbergs antydanden om smugglingens grund i en närmast enhetlig finländsk folkfront i kontrast till den tidiga aktivismens egentligen knapphändiga allmänna understöd.⁴⁴¹ Resultatet var en bördig grogrund för taktiska gensvar på monumentkommitténs strategier. Offentlig kritik av Graftonmonumentets budskap kan observeras som klarast i pressdiskursen i

⁴³⁶ ”John Grafton.”, *Pedersöre*, 3.5.1930.

⁴³⁷ Se E. Sillman till F. Tiura, kopia av brev, 17.3.1930; E. Sillman till F. Tiura, kopia av brev, 17.3.1930; E. Sillman till J. Kemppainen, kopia av brev, 17.3.1930; U. Hannula till monumentkommittén, 28.6.1930; F. Tiura till monumentkommittén, 4.9.1930; E. Sillman till J. Kemppainen, kopia av inbjudan, 29.8.1930; E. Sillman till F. Tiura, kopia av inbjudan, 29.8.1930; F. Tiura till E. Sillman, 4.9.1930, samling 2; Listförteckningar, samling 1; ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁴³⁸ Citerade beskrivning har hämtat från Österbergs avtäckningstal. Se bilaga 1.

⁴³⁹ Aronsson 2007, 290.

⁴⁴⁰ Se exempelvis ”John Grafton.”, *Pedersöre*, 3.5.1930; ”Insamlingen till minne av John Grafton.”, *Pedersöre*, 3.5. 1930; ”John Graftonminnet blev en imponerande högtid av stora mått.”, *Österbottningen*, 9.9.1930; För diskussion som klargör det anakronistiska i russofobiska framställningar av det tidiga förryskningsmotståndet, se Klinge 1972, 62, 67–71, 109, 111–112; Lackman 2000, 227–232; Klinge 2009; Majjala 2017, 177–182.

⁴⁴¹ Lackman 2000, 28.

samband med invigningsceremonin. En betydande del av pressdiskursen var å andra sidan långt från polemisk och demonstrerade snarare en uppskattande mottaglighet inför monumentprojektets budskap.⁴⁴² Ett exempel därav är *Wasa-Postens* reportage, som närmast vidareutvecklade Graftonmonumentets regionala budskap som ett betydande av ”österbottnings kärlek till frihet och fosterland.”⁴⁴³ Dyliga fall förbigås i nedan följande analys, vars huvudfokus är fallen då monumentkommitténs visioner mötte på dissonans snarare än genklang. Som vi kommer se inskränktes taktiska friktionsmoment inte heller till invigningsceremonin utan uppkom under så gott som hela monumentprojektet med startpunkt under penninginsamlingen.

För monumentskapare är en allmän finansieringsmodell, d.v.s. att låta ”folket” täcka kommemorationen genom frivilliga donationer, sällan ett rent praktiskt motiverat val. Finansieringsmodellens ideologiska styrka är nämligen att allmänhetens donationer agerar (eller snarare kan framställas) som en barometer för folkligt understöd av minnesmärkets budskap.⁴⁴⁴ Minneskoreografen som väljer denna finansieringsmodell riskerar däremot utsättas för dess slagsida. För vad säger samma logik, som jämför ekonomisk uppoffring med en legitimerande folkvilja, om en misslyckad insamlingsprocess? Inför detta dilemma i form av en skuldsättning på 11 000 fmk vid ingången av september valde Graftonmonumentets kommitté den uppenbara lösningen.⁴⁴⁵ Att insamlingen gått på grund hölls från allmänheten, vilken i stället fick ta del av en planenligt påkostad invigningsceremoni. Kommitténs ekonomiska redovisningar, vilka knappast underlättades av ekonomiansvarige Ervasts bortgång 1931, förefaller ha utretts som tidigast 1932 på interna vägar genom monumentkommitténs kontakter och nätverk,⁴⁴⁶ ett efterstadium som däremot faller utanför denna studies avgränsningar.

⁴⁴² Notera också de omfattande eller illustrerade inslag somliga tidningar och tidskrifter tillägnade invigningen, i vissa fall t.o.m. på förstasida. Se exempelvis ”John Graftonin muistomerkki paljastettu.”, *Uusi Suomi*, 8.9.1930; ”Graftonminnet hyllades i går ute på Orrskär.”, *Hufvudstadsbladet*, 8.9.1930; V. Simonen, ”Eräs itsenäisyysteluumme alkusignaali.”, *Viikkosanomat*, 13.9.1930; V. Simonen, ”John Graftonin sankaritaru”, *Hakkapeliitta*, 16.9.1930; ”John Grafton”, *Kansan Kuvalehti*, 19.9.1930; ”Muistohetkiä”, *Suomen Kuvalehti*, 20.9.1930; Förstasidan i *Käkisalmen Sanomat*, 27.9.1930.

⁴⁴³ ”Grafton-vårdens avtäckning blev en storslagen högtid.”, *Wasa-Posten*, 9.9.1930.

⁴⁴⁴ Aronsson 2007, 281; Aittomaa 2019, 40.

⁴⁴⁵ Monumentkommittén till O. V. Tissari, kopia av brev 9.9.1930; Monumentkommittén till KOP:s ledning, kopia av brev, 4.10.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, JMA, Jakobstad. I sistnämnda brev uppges skuldsättningen ha sjunkit något till 8000 fmk.

⁴⁴⁶ Samtliga av monumentkommitténs bevarade sparkasseböcker kom slutligen att annulleras. Se kuvert 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad. När detta ska ha skett förblir oklart, men av kuvert 3 i ”Grafton minnet” framgår i vart fall att monumentprojektets finanser uppehöll A. Ahlström så sent som 1932. En räddande utväg kan mycket väl ha kommit av monumentkommitténs vädjan om hjälp till KOP (se föregående fotnot), för vilka kommittémedlem K. Castrén tidigare suttit som direktionsmedlem (se tabell 1).

En spefull kommentator kunde med dessa utsikter frestas konstatera att Finlands folk, 25 år efter att tanken luftades för första gången, de facto inte skulle resa en vård på *John Graftons* grav. Många av de faktorer som försvårade penninginsamlingen låg däremot utanför monumentkommitténs kontroll. Monumentprojektets mest triviala bakslag reflekterar närmast kommitténs misstag i att förlita sig på individbaserat engagemang. I monumentkommitténs handlingar återfinns sålunda tiotals listor som returnerades utan donationer, medan andra returnerades med endast recipientens personliga donation, med summor varierande från 500 till enbart 5 finska mark.⁴⁴⁷ Av de distribuerade insamlingslistorna förpassades dessutom en del av posten eller mottagarna,⁴⁴⁸ vilka i andra fall var bortresta eller upptagna på annat håll.⁴⁴⁹ De tomma listorna åsido pekar ovan uppräknade incidenter inte nödvändigtvis på någon aversion för kommitténs projekt. Bortsett från ett fall, då listmottagaren avböjde deltagande med påtaglig irritation,⁴⁵⁰ tog andra förhindrade respondenter sig tvärtom mödan att uttrycka sympatier för det ”vackra” i kommitténs ”behjärtansvärda” sak.⁴⁵¹ Kommitténs mest ödesdigra misstag var däremot deras grova felbedömning av ”folkets” donationsvilja.

Det tidiga 1930-talets Finland påverkades, för det första, av den ödesdigra börskraschen på Wall Street 1929 och den kapitalistiska världsekonomin påföljande recession.⁴⁵² I en tid då gemene man fick hålla hårt i dyrbara slantar var det, kort sagt, naivt att förvänta sig donationer från landshörn där *John Grafton* på sin höjd var ett vagt bekant namn och Larsmo knappast ens

⁴⁴⁷ Se returnerade insamlingslistor n:o 289 respektive n:o 168, samling 2; Se samma samling för ytterligare exempel på returnerade insamlingslistor med recipientens donation allena; För tomma returnerade listor, se samling 1 & 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁴⁴⁸ Se exempelvis E. Andersson till monumentkommittén, allegat till returnerad insamlingslista n:o 336, 26.8.1930; Oklar avsändare till monumentkommittén, 8.9.1930, samling 1, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁴⁴⁹ Se exempelvis J. Wikstedt till monumentkommittén, allegat till returnerad insamlingslista n:o 157, 15.5.1930; T. Ström till monumentkommittén, 28.4.1930; A. Linderman till monumentkommittén, allegat till returnerad insamlingslista n:o 179, 16.5.1930; A. Hallberg till monumentkommittén, allegat till returnerad insamlingslista n:o 244, 17.5.1930; A. H. Saastomoinen till monumentkommittén, allegat till returnerad insamlingslista n:o 70, 29.4.1930; samling 1, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad. I nämnda samling påträffas också fall där recipienten hunnit gå bort eller förhindrades av sjukdom. Se returnerade insamlingslistor n:o 268 respektive n:o 249 i ovannämnda samling.

⁴⁵⁰ E. Linkiala till monumentkommittén, allegat till returnerad insamlingslista n:o 270, s.a., ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁴⁵¹ M. Petäjä till monumentkommittén, s.a.; C. A. J. Gadolin till monumentkommittén, allegat till returnerad insamlingslista n:o 278, 19.6.1930, samling 1, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁴⁵² Alapuro 2018, 193–194, 196–197, 232–234. Alapuro klargör förvisso att Finlands industrier, i synnerhet exportindustrin, klarade den stora depressionen relativt oskadda i jämförelse med stora delar av den övriga kapitalistiska världsmarknaden. I Finland drabbades däremot arbetarklassen och bönderna hårdast i.o.m. drastiska sänkningar i lönenivåerna samt sjunkande profit från skogs- och jordbruket, vilket är av särskild relevans för argumentationen om gemene finländares beredvillighet till penningdonationer.

kunde utpekats på kartan.⁴⁵³ Det tydligaste exemplet därav härrör från Åland, där häradens tjänstemän avböjde att ens försöka upprätta en penninginsamling, med Graftonaffärens ringa betydelse bland örikets invånare som uttrycklig motivering.⁴⁵⁴ Larsmobornas engagemang i monumentprojektet framstår i jämförelse som en ännu starkare bekräftelse av Graftonaffärens regionala relevans.⁴⁵⁵ Med tanke på det låga procentantal kommuninvånare som Edvin Finnäs lyckades engagera i insamlingen kan man däremot undra huruvida intresset för vapensmugglingens eftermäle ändå i huvudsak låg hos Jakobstads borgerskap och de nätverk de kunde mobilisera personligen.⁴⁵⁶ Monumentkommitténs ledande element förblindades i vart fall av sin egen lokalhistoriska fixering, vars föreställda relevans projicerades långt utanför kommemorationens reella gränser. *John Graftons* sprängning väckte förvisso intresse ute i världen 1905, men dess ekon tynade snabbt bland efterkommande, betydligt slagkraftigare händelser som frihetskriget, vars patriotiska relevans dessutom var mera självklar i mellankrigstidens vita hegemoni.

I ett Finland redan övermättat av hundratals minnesmärken resta sedan självständigheten och med en begynnande andra minnesboom sjönk Graftonmonumentet därför lätt i konkurrensen om allmänhetens begränsade slantar och uppmärksamhet.⁴⁵⁷ Så mycket uttrycktes också explicit i flera svar som monumentkommittén erhöll på sina utskickade listor.⁴⁵⁸ Förutom andra minnesmärkesprojekt fick Graftonmonumentet ytterligare en mäktig konkurrent i

⁴⁵³ I den offentliga diskursen påträffas åtminstone ett fall där okunskap om det sistnämnda uppvisas. Se ”Pöimintoja päiwälehdistä.”, *Jaakkiman Sanomat*, 10.9.1930. Detsamma återtrycktes därtill i ”Pöimintoja päiwälehdistä.”, *Parikkalan Sanomat*, 10.9.1930.

⁴⁵⁴ V. Holmberg till monumentkommittén, allegat till returnerad insamlingslista n:o 157, 14.6.1930, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁴⁵⁵ Detsamma kan också observeras i närliggande Källby, varifrån baron R. Rehbinders lista inbringade hela 74 underskrifter för en sammanlagd summa på 326 fmk. Se returnerad insamlingslista n:o 104, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁴⁵⁶ E. Finnäs insamlingslista inbringade 500 fmk till insamlingen, en inte obetydlig summa i en kommun av småbrukande fiskare i den då rådande ekonomiska depressionen. Nämnda summa fördelades däremot på ett procentuellt sett lågt antal Larsmobor, med 96 donatorer utav kommunens närapå 2600 invånare. Se returnerad insamlingslista n:o 20, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; Bonäs 2012, 45. Källor som skulle vidare belysa attityderna gentemot monumentprojektet bland tidens Larsmobor är i sin tur knapphändiga. En suggestiv antydan ges däremot av *Pedersöres* lokalkorrespondent i Larsmo, vars återblick på 1930 tillägnade Graftonmonumentet föga utrymme i jämförelse med ämnen av större praktisk relevans för kommuninvånarna, såsom båttrafikens motorisering och öppnandet av ett lokalt andelsmejeri. Se ”Brev från Larsmo.”, *Pedersöre*, 23.9.1930.

⁴⁵⁷ Roselius 2018, 269.

⁴⁵⁸ A. Ljungborg till monumentkommittén, allegat till returnerad insamlingslista n:o 278, 20.5.1930; P. von Gerich till monumentkommittén, allegat till returnerad insamlingslista n:o 248, s.a.; E. Sordan till monumentkommittén, allegat till insamlingslista n:o 37, 29.4.1930, samling 1; Okänd avsändare till monumentkommittén, 6.9.1930; V. Breitholtz, 28.6.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

Lapporörelsen, vars effekt undersöks längre ner. I detta skede kan däremot konstateras att flera triviala och strukturella orsaker konvergerade för att negativt påverka penninginsamlingens utgång. Av varierande orsaker uteblev Finlands folk således som monumentets absoluta stödpelare. Men kan liknande taktiska dimensioner observeras bland de som skulle placeras på pelarens topp, Graftonaffärens veteraner? Som redan framkommit bjöds en handfull Graftonveteraner att delta i penninginsamlingen och som invigningsceremonins hedersgäster. Bland dessa hittas ett fåtal fall av veteraner som på olika sätt gick i otakt med monumentkommitténs visioner och strategier.

Två sådana fall är C. M. Hohenthal, bortflyttad från Jakobstad sedan 1918,⁴⁵⁹ och Arvid Mörne, en av Finlands kändaste svenskspråkiga skriftställare och politiska kommentatorer. Bägge Graftonveteraner förhöll sig till monumentprojektet med likartad distans och motiverade sina val på liknande sätt. I sin korrespondens med kommittén resonerade Hohenthal att hans synliga deltagande i penninginsamlingen vore ett ”motbudande” uttryck för självförhärligande.⁴⁶⁰ Sin frånvaro från själva invigningen tillskrev Hohenthal i sin tur en beklaglig programkrock. Det finns få orsaker att ifrågasätta uppriktigheten i Hohenthals förhållningssätt, eftersom han oavsett donerade en mindre summa till monumentprojektet tillsammans med en annan Graftonveteran.⁴⁶¹ Med detta i åtanke framstår också Hohenthals beklagan över invigningens missade tillfälle att ”återse gamla aktivistkamrater” som genuin.⁴⁶² Varje fall då en tillfrågad veteran avböjde deltagande var oavsett ett mindre bakslag för monumentkommittén. I detta fall kan distanseringen däremot på sin höjd tillskrivas personliga friktioner med Graftonmonumentets villkorslöst hyllande grepp. Observera exempelvis Hohenthals ödmjuka resonemang över Graftonaffärens relevans i hans egen minnesskildring, publicerad fem år tidigare:

För en senare tids ungdom, som upplevat världskriget, och aktivt deltagit i vårt befrielsekrig, förefalla väl här skildrade händelser tämligen ofarliga och betydelselösa, men för dåtida förhållanden och för oss deltagare syntes John Grafton-affären nog så spännande och riskfylld.⁴⁶³

⁴⁵⁹ ”Dr C. M. Hohenthal död.”, *Jakobstads Tidning*, 22.3.1945.

⁴⁶⁰ C. M. Hohenthal till E. Sillman, 25.5.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Graftonmonumentet, Jakobstads stadsmuseums arkiv.

⁴⁶¹ Aktivistkamraten i fråga var Alfred Forss, vars bidrag resulterade i en sammanlagd donation på 200 fmk genom Hohenthals insamlingslista. Se returnerad insamlingslista n:o 5, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; Olin 2005 (1993), 131.

⁴⁶² Hohenthal till Graftonkommittén 10.9.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁴⁶³ Hohenthal 1925, 61.

Hohenthal, som också själv upplevt den vita frontens dramatik 1918,⁴⁶⁴ var inte den enda aktivistveteranen som kände en viss tvekande ambivalens inför Graftonaffärens relativa betydelse och hyllningsvärde.⁴⁶⁵ Mörne, i tiderna en av FAMP:s ledstjärnor med flera anknytningar till 1905 års vapensmuggling,⁴⁶⁶ utgör däremot ett annorlunda fall i sammanhanget, även om han motiverade sitt avstånd från monumentprojektet med praktiskt taget samma resonemang som Hohenthal. Till skillnad från Hohenthal hann Mörne nämligen inledningsvis sälla sig till monumentkommitténs led för att senare stryka sitt deltagande, med aversion för självhyllning som motivering.⁴⁶⁷ Kuriositeten i denna förveckling framkommer först då Graftonmonumentets bredare politiska dimensioner tas i beaktande, eftersom de ger orsak att läsa Mörnes resonemang mellan raderna. För Mörne, en livslång och profilerad motståndare till auktoritära och i synnerhet fascistiska strömningar,⁴⁶⁸ kunde knappast ha undgått att notera de politiska associationer som stegvis knöts an till projektet genom dess personförbindelser.

Bland kommitténs slutliga uppsättning ”Helsingforsare” hade flera män mer eller mindre direkta kopplingar till Lapporörelsen, Mörnes mest aktuella kritikobjekt i början av 30-talet.⁴⁶⁹ Bland de implicit Lappkopplade kommittémedlemmarna hörde bl.a. högerradikalernas favoriserade statsministerkandidat Svinhufvud,⁴⁷⁰ som ännu 1930 sökte tillmötesgå rörelsens antikommunistiska krav.⁴⁷¹ Svinhufvud var förvisso avgörande för kväsandet av Mäntsäläupproret två år senare, men då hittades å andra sidan hans gamla kommittékollega H. Ignatius på motsatt sida i Lapporörelsens kupp försök.⁴⁷² Bland Lapporörelsens tronarvinge, Fosterländska folk rörelsens (*Isänmaallinen kansanliike*) senare sympatisörer hittades i sin tur sådana militanta högerradikaler från monumentkommittén såsom S. J. Pentti.⁴⁷³ Ytterligare två Lappostödare i densamma var Waldén och K. Castrén,⁴⁷⁴ av vilka den sistnämnda dessutom författade försvarsskriften *Vad Lapporörelsen är och vill* samma år han ställde sig till

⁴⁶⁴ Hohenthal 1928.

⁴⁶⁵ Jfr exempelvis Zilliacus 1960 (1919–1920), 145; H. Ahmala, ”När John Graftons vapenlast skulle bärgas”, *Folkkalender*, 1940, 116.

⁴⁶⁶ Wrede 2016 (2009); Olin 2005 (1993), 101–103, 166–169, 184.

⁴⁶⁷ G. Fogelholm till monumentkommittén, 8.4.1930; A. Mörne till E. Sillman 9.9.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁴⁶⁸ Wrede 2005; Nygård & Tandefelt 2025, 129–130.

⁴⁶⁹ Bonäs 2012, 112.

⁴⁷⁰ Bonäs 2012, 84.

⁴⁷¹ Häikiö 2011, Bonäs 2012, 255.

⁴⁷² Seppinen 2014 (2004); Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 176–179.

⁴⁷³ Vares 2001.

⁴⁷⁴ Vares 1998; Uola 2011.

monumentprojektets förfogande.⁴⁷⁵ Om sådana personinslag väckte Mörnes farhågor om Graftonmonumentets politiska associationer bekräftades de senast då reportagen från invigningsceremonin började cirkulera i den nationella pressen, av vilka flertalet satte särskild emfas på Vihtori Kosolas, Lapporörelsens galjonsfigurs, personliga deltagande.⁴⁷⁶

Hur det kom sig att Kosola, tidens mest kontroversiella finländare, deltog i en marginell invigningsceremoni i Larsmos yttre skärgårdsband förblir oklart. Monumentkommitténs handlingar ger inga belägg för att Kosola erhöi en officiell inbjudan till invigningsceremonin, och endast en apokryfisk presskälla antyder att densamma inbjöds på privat initiativ. Samma notis påstår vidare att Kosola skulle ha förberett ett festtal för tillfället,⁴⁷⁷ vilket inte understöds av övriga källor. Den enda sagesmannen som ens bekräftar Kosolas närvaro är historikern Herman Gummerus, som vid tillfället var involverad i Lapporörelsen som agitator.⁴⁷⁸ Gummerus ger i sin dagbok skenet av invigningsbesöket som en mindre delutflykt under en större pågående propagandaturne.⁴⁷⁹ Efter ceremonin fortsatte han och Kosola direkt vidare till Gamlakarleby för att delta i en lokal skyddskårsfest.⁴⁸⁰

Att Graftonmonumentet i viss mån kolliderade med tidens fascistiska strömningar är föga överraskande. Bland mellankrigstidens finländska fascister fanns nämligen åtskilliga personer som kämpat på den vita fronten 1918, deltagit i förryskningsmotståndet eller både och.⁴⁸¹ För medlemmarna av denna radikaliserade generation var tvåspråkigt framförda, aktivisthyllande och vita historiska tolkningar i regel tilltalande på flera sätt. Kanske hittas därför också Lapporörelsens huvudagitator i det svenskspråkiga Österbotten, hovrättsrådet och aktivistveteranen Harald Boucht, bland penninginsamlingens flitigare medarbetare.⁴⁸²

⁴⁷⁵ Castrén 1930.

⁴⁷⁶ Se exempelvis ”John Graftonminnet blev en imponerande högtid av stora mått.”, *Österbottningen*, 9.9.1930, vari Kosolas närvaro betonas redan i artikelns underrubrik.

⁴⁷⁷ ””John Graftonin””, *Uusi Suomi*, 7.9.1930; En annan notis påstår i sin tur att Kosola t.o.m. skulle ha hållit nämnda tal under ceremonin. Se ””John Graftonin’ 25-vuotismuistojuhla””, *Länsi-Savo*, 9.9.1930.

⁴⁷⁸ Strömberg 2024, 116–120; ””Laglighetens återställande.””, *Pedersöre*, 21.8.1930.

⁴⁷⁹ Under de närmaste dagarna före och efter invigningsceremonin propagerade Gummerus för Lapporörelsens sak i bl.a. Esse, Purmo, Eugmo, Larsmo, Jakobstad och Gamlakarleby. Se Herman Gummerus dagbok 31.8-7.9.1930, box 44, ”Handskrifter, dagböcker 1920–1944”, Herman Gummerus samling, RA, Helsingfors.

⁴⁸⁰ Herman Gummerus dagbok 7.9.1930, box 44, ”Handskrifter, dagböcker 1920–1944”, Herman Gummerus samling, RA, Helsingfors. Jag vill här rikta ett stort tack till John Strömberg, som påträffade och uppmärksammade mig om nämnda oundärliga källa i samband med skrivandet av sin nyligen utkomna biografi över H. Gummerus (2024).

⁴⁸¹ Ekberg 1991, 291–294; Bonäs 2012, 81; Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 37, 59, 80.

⁴⁸² Määttä 2001a; Bonäs 2012, 13, 40, 61, 63, 80–88; Boucht samlade in sammanlagt 200 fmk för monumentkommitténs räkning. Se returnerad insamlingslista n:o 25, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

Monumentprojektets dragningskraft inom ytterhögern framkommer därtill av ett hälsningstelegram, som aktivistveteranen och nazisten Vietti Nykänen lät skicka till invigningsceremonin:

John Grafton var en helig symbol när vi satte oss för att väcka folket till verklig handling för att uppnå självständighet. Må Voimaförbundets ansträngningar uppmuntra framtida generationer att sätta sin tillit till den egna styrkan ända till uppnådd seger!⁴⁸³

Varken Boucht eller Nykänen kunde, i likhet med några andra aktivistveteraner knutna till monumentprojektet, göra några starka anspråk på deltagande i Graftonaffären. Genom sin förvirrade referens till 1906 års Voimaförbund demonstrerar Nykänen däremot att sådana petitesser var av sekundär betydelse; för den vite radikalen var det viktigaste att gångna aktivistiska faser konsoliderades, ”vittvättades” och brukades med privilegierad status som en handlingsmall för framtida frihetsförsvare.⁴⁸⁴ Monumentprojektets tvåspråkiga patriotism må i sin tur ha varit särskilt tilltalande för den (åtminstone nominellt) språkneutrala Lapporörelsen.⁴⁸⁵ Men rörelsens synliga representation under invigningsceremonin handlade förmodligen om mera än att uttrycka gillande. Kosolas närvaro kan snarare betraktas som ett uttryck för Lapporörelsens bredare minnespolitiska strategi, uppbyggd på en appropriering av alla symboler som kunde legitimera dess självbild som det vita Finlands kärntrupp, samtidens ”aktivister”, för vilka frihetskampen var oavslutad så länge som socialismen tilläts fortleva i någon som helst form.⁴⁸⁶ Måhända upplevde Lapporörelsens galjonsfigur också sin närvaro på invigningen som särskilt viktig av två orsaker. Att säkra ”rätt” (d.v.s. en vit) tolkning av Graftonaffären, vars eftermäle alltid bar en rosa nyans hur många gånger det än blektes, var

⁴⁸³ ”John Grafton oli pyhä tunnus ryhtyessämme herätteleämään kansaa tositoimintaan itsenäisyyden saavuttamiseksi. Rohkaskoon Voimaliiton ponnistukset tuleviakin sukupolvia varmasti luottamaan oman voiman voittoon!”. Se Nykänen till monumentkommittén, 7.9.1930, samling 2, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton JMA, Jakobstad. För Nykänens engagemang i Voimaförbundet, se fotografi på Voimaförbundets medlemmar, okänd fotograf 1906, Historiska bildsamlingen HK19670115:8, Museiverket, publicerad på Finna.fi; För Nykänens nazism, se Ekberg 1991, 52, 114–118, 291.

⁴⁸⁴ Dylka tendenser att förväxla de olika vapensmugglings- eller införselaffärerna har också noterats av lokalhistoriker i andra sammanhang. Se Nykvist 1998, 190–193; *Vasabladet*, ”Hemliga Equity i ny bok”, 29.6.2017. Notera också att t.o.m. Österberg själv gör sig skyldig till en dylik förväxling med *m/s Peter* i sitt talmanuskript. Se bilaga 1.

⁴⁸⁵ Bonäs 2012, 93–100.

⁴⁸⁶ Roselius 2010, 179–185; Alapuro 2018, 189–197, 235; Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 120, 126–127, 167–168; Lapporörelsens minnespolitiska strategier, i synnerhet dess appropriering av krigs- och kampsymboler, uppvisade betydande likheter med dess samtida fascistiska förebildsrörelser på kontinenten vilka har analyserats utförligt i Alcade 2019; För konkreta exempel på Lapporörelsens minnespolitiska argumentation, se ”Lehtemme tarkoitus”, *Aktivistti*, 1.12.1929; ”Laukauksia. Kaksi todellista aktivistia.”, *Aktivistti*, 14.2.1931; J. Ryhänen, ”Aktivistit ja Marxistit”, *Aktivistti*, 1.2.1931.

sannolikt särskilt angeläget för den som sökte motarbeta alla möjliga röda anspråk på Finlands frihetskampshistoria. Av betydligt kortsiktigare dagspolitisk relevans var, för det andra, att både Jakobstad och Larsmo var orter där Lapporörelsens åtnjöt påfallande lågt understöd 1930.⁴⁸⁷ Kosola hade därför ett realpolitiskt intresse att synligt demonstrera engagemang för sådana svårflörtade orters hjärtesaker. I vilken mån kan då Lappokopplingen anses ha gått emot eller i linje med monumentkommitténs strategier?

Nyheten om Kosolas besök mottogs sannolikt med glädje och uppskattning av de hängivna Lappostödarna bland monumentkommitténs ”Helsingforsare”. Reaktionerna inom Jakobstadsgrupperingen torde å andra sidan ha varit mera kluvna, även om detta inte direkt kan observeras i primärkällorna. Monumentets aktiva pådrivare upplevde förvisso inga skrupler inför att involvera hängivna Lappoanhängare i sitt projekt,⁴⁸⁸ samtidigt som de också sökte knyta an profilerade motparter såsom Mörne: Graftonmonumentet skulle, framför allt, förmedla ett medborgerligt enighetsbudskap till landets alla hörn. Faktum kvarstår däremot att flera av Jakobstadsgrupperingens ledande namn, i synnerhet Eriksson och Öhman,⁴⁸⁹ stod som lokala Lappokritiker då de offentligt och privat uttryckte skepsis gentemot rörelsen.⁴⁹⁰ Detsamma kan också observeras bland de som omfamnade monumentprojektet. Således citerade *Österbottningen* den 16 september en Lappokritisk kommentar, ”Kommunister får de oss inte till, men ej heller till fascister” med direkt hänvisning till Graftonmonumentet; ”Det var ingen ofosterländsk man, som yttrade detta. Nej. Utanför hans hemknutar svallar Bottenhavet mot John Graftons monument, och vikarna, fjärdarna och sunden i hans hemtrakt ha burit vapenlaster också senare, när fäderneslandet varit i fara.”⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Bonäs 2012, 148, 170.

⁴⁸⁸ Bland de personer som tilldelades insamlingslistor finner man t.ex. den ytterst hängivne Lappoanhängaren Hilja Riippinen. Se listförteckningar, samling 1, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; Sulamaa 2011; Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 197–199.

⁴⁸⁹ Snellman 1998, 138–139; Öhman till Ahlström, 23.7.1930, brevsamling 1927–1933, Alarik Ahlströms samling, JMA, Jakobstad.

⁴⁹⁰ Herman Gummerus, som reste till Jakobstad för att propagera i Lapporörelsens namn tidigare under sommaren 1930, ger en unik inblick i den Lapposkepsis som uppenbarligen rådde bland stadens elit. Mot slutet av juni ska Gummerus nämligen ha försökt lägga fram Lapporörelsens sak inför Bror Schauman, W. Österberg, F. Ervast och J. Eriksson. Gummerus beskriver vidare hur stämningen under mötet var ”skeptisk, mot slutet bättre”, men att Eriksson i senare korrespondens ändå underströk den kritiska attityd gentemot Lapporörelsen som allmänt rådde i Jakobstad. Se Herman Gummerus dagbok 28.6.1930, box 44, ”Handskrifter, dagböcker 1920–1944”, Herman Gummerus samling, RA, Helsingfors.

⁴⁹¹ ”Inför vår ödestimma.”, *Österbottningen*, 16.9.1930.

Helt distanserade till Lapporörelsen var förenämnda kretsar å andra sidan inte. Detta demonstrerades av Sillmans inträde i Jakobstads nygrundade lokala Lappoavdelning 1931,⁴⁹² men också genom Ervast, vars familjeföretag samarbetade med rörelsens kontroversiella språkrör *Aktivist* i Gamlakarleby.⁴⁹³ Aversion bland tidigare nämnda Lapposkeptiker förhindrade inte heller sympatibevis gentemot besläktade sammanslutningar och idéer. Öhman finner man exempelvis, trots sin socialdemokratiska bakgrund,⁴⁹⁴ kort efteråt inom Självständighetsförbundet (*Itsenäisyyden liitto*),⁴⁹⁵ som grundades 1924 av fascisten Erkki Räikkönen med syftet att stärka Finlands självständighet.⁴⁹⁶ Ahlströms segregationsförespråkande svenskhetsiver har redan framkommit,⁴⁹⁷ medan Eriksson vid ett tillfälle t.o.m. gav utrymme för rasbiologiska tankegångar i ortstidningen.⁴⁹⁸ I sammanhanget var den känt auktoritära och tysksinnade Ahlström däremot ett fall i särklass.⁴⁹⁹ Till skillnad från Eriksson kom han senare att sympatisera med Tredje Riket till den grad att hans namn figurerade bland underskrifterna på en nazistisk hälsning,⁵⁰⁰ publicerad i *Hufvudstadsbladet* 1941 i tacksamhet inför Adolf Hitlers inledda förintelsekrig mot Sovjetunionen.⁵⁰¹ Aversionen mot Lapporörelsen bland Jakobstads högre sociala skikt berodde alltså inte nödvändigtvis på rörelsens antikommunistiska motiv, vilka tvärtom fann genklang bland stadens sociala mellan- och överskikt.⁵⁰² Problemet för den mest hängivet svensksinnade societeten var snarare, något tillspetsat, den finskspråkiga dominansen inom Lapporörelsen, vilken fruktades bära på äktfinska tendenser.⁵⁰³

⁴⁹² Snellman 2007, 83. Någon komplett medlemsförteckning för denna lokalavdelning har inte hittats.

⁴⁹³ ”Pietarsaarella suosittelaa seuraavia liikkeitä”, *Aktivist*, 30.8.1930; För de samtida kontroverserna kring *Aktivist*, se exempelvis ”Målet mot Aktivist var i går före i G:karleby.”, *Wasa-Posten*, 9.9.1930.

⁴⁹⁴ Bondestam 1968, 16, 35, 47–48; ”Runar C. Öhman är död”, *Jakobstads Tidning*, 27.2.1966; Snellman 2007, 31.

⁴⁹⁵ ”Itsenäisyyden liiton toimintakertomus vuodelta 1931 ja Jäsenluettelo”, *Itsenäinen Suomi*, 15.1.1932. Tack går här till Lars Westerlund som uppmärksammade mig på denna medlemsförteckning.

⁴⁹⁶ Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 95, 195, 293.

⁴⁹⁷ Bonsdorff 1984, 82.

⁴⁹⁸ Snellman 2007, 51.

⁴⁹⁹ Snellman 1998, 141, 173; Sundqvist 2013 (2008), 88–89, 148–149, 280.

⁵⁰⁰ Snellman 1998, 139.

⁵⁰¹ ”Finlandssvenskarna och Tyskland.”, *Hufvudstadsbladet*, 7.10.1941. Bland de finlandssvenskar som satte sina namn till denna hälsning återfinns ”Allan Ahlström, stadsdirektör” bland de österbottniska underskrifterna. ”Allan” var Alarik Ahlströms smeknamn, som användes till den grad att det ibland har förväxlats med hans riktiga tilltalsnamn. Se exempelvis. Mannil 1992, 12; ”Han hade alltid stadens bästa som sin ledstjärna”, *Jakobstads Tidning*, 29.10.1961. Tack till Lars Westerlund för tipset om uppgiften från *Hufvudstadsbladet*; För mera information om nämnda tidningsinslag, se Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 311; Nygård 2020, 317–319.

⁵⁰² Se exempelvis ”Stadsfullmäktige hade i torsdags sitt första möte för höstsäsongen. Stadsstyrelsens reglemente, lånefrågor, en opinionsyttring om kommunisternas avlägsnande.”, *Pedersöre*, 13.9.1930.

⁵⁰³ Snellman 2007, 75, 78–80; ”Den verkliga avsikten.”, *Pedersöre*, 12.12.1929.

Oavsett hur pass medvetet eller omedvetet de skapades eller hur de mottogs inom monumentkommittén påverkade projektets politiskt radikala associationer dess framgång på flera plan och i flera riktningar. Nettoresultatet för associationerna låg dock sannolikt på minussidan genom att agera fränstötande faktor för många potentiella understödare, som demonstrerat genom antifascisten Mörnes avståndstagande. Därtill kan det noteras att tidningarna kopplade till det socialdemokratiska partiet, måltavlan efter kommunismen i Lappos antisocialistiska kamp,⁵⁰⁴ också var de som tillägnade monumentprojektet minst uppmärksamhet sett till både omnämningsantal och spaltutrymme.⁵⁰⁵ Till råga på allt var Lapporörelsen därtill en av monumentprojektets stora konkurrenter i tävlan om folkets uppmärksamhet och gunst. I självaste Lappo hävdade exempelvis kommitténs kontaktperson att kommuninvånarna redan uppoffrat så mycket för rörelsens skull att en penninginsamling för monumentet vore ett lönlöst företag,⁵⁰⁶ och i Björneborg fann kommitténs insamlingslistor ”en övermäktig konkurrent” i rörelsens agitation.⁵⁰⁷ Å andra sidan attraherade de radikalpolitiska associationerna, som framkommit, högerradikala understödare till monumentprojektet. Dessa kunde nog däremot finna andra detaljer i projektets framförda budskap att opponera sig mot.

Almar Fabritius hade spelat en något mindre roll under Graftonaffären,⁵⁰⁸ men i egenskap av annars profilerad aktivistveteran var han den enda bland invigningsceremonins talare som kunde påstås föra Graftonveteranernas talan. Till skillnad från aktivistkollegan Mörne hade Fabritius inte heller politiska förbehåll att hörsamma monumentkommitténs kallelse. Aktivisthistorikern Fabritius kunde å andra sidan,⁵⁰⁹ i likhet med många andra samtida högerradikaler,⁵¹⁰ inte låta bli att åtminstone kommentera på historisk revisionism som sökte skifta fokus från de gamla aktivisternas egenhändiga förtjänster.⁵¹¹ Fabritius gick följaktligen i otakt med invigningens övriga festtalare, då han uttryckte ”...sin glädje över den uppskattning,

⁵⁰⁴ Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 97–98, 126–127.

⁵⁰⁵ I den finländska dagspressen från 1930 återfinns endast fem omnämmanden av monumentsprojektet i socialdemokratiska tidningar. Se ”’John Graftonille’ muistomerkki.”, *Suomen sosialidemokraatti*, 11.4.1930; ”Aselaiva John Graftonin haaksirikon muistoksi patsas.”, *Kansan Lehti*, 11.4.1930; ”Ett Grafton-monument”, *Arbetsblad*, 8.9.1930; ”Pikku-uutisia.”, *Pohjolan Työmies*, 9.9.1930; ”Muistomerkki ”John Graftonille.””, *Suomen sosialidemokraatti*, 9.9.1930. Notera också att ingen socialdemokratisk tidning finns representerad i graf 1. För nämnda tidningars partipolitiska kopplingar, se Salokangas 1987, 230.

⁵⁰⁶ V. Lehtinen till E. Sillman, allegat till returnerad insamlingslista n:o 48, s.a., samling 1, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁵⁰⁷ A. Hammaström till monumentkommittén, allegat till returnerad insamlingslista n:o 174, 12.7.1930, samling 1, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad.

⁵⁰⁸ Olin 2005 (1993), 113–116; Uola 2003; Backlund 2022, 37–62.

⁵⁰⁹ Uola 2003.

⁵¹⁰ Backlund 2022, 60.

⁵¹¹ Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018, 36–39.

som genom monumentets tillkomst visats *de gamla aktivisternas i tiden strängt kritiserade kamp för Finlands politiska frigörelse* [avhandlingsförfattarens kursivering].”⁵¹² Graftonmonumentets revisionistiska drag hann därtill pådra sig kritik utanför det vita Finlands politiska och geografiska gränser, med ett grepp som, till skillnad från Fabritius, inte eftersträvade subtilitet.

Gensvaret i fråga publicerades i den finskspråkiga sovjetiska tidskriften *Kommunisti: kommunistinen aikakauslehti* mindre än två månader efter invigningsceremonin, vilken även tjänade som utgångspunkt för artikelskribenten Juho ”Jussi” Kustaa Lehtinens (1883–1937) resonemang. I korta drag kan Lehtinens gensvar karaktäriseras som en allmän kritik av ”det finska borgerskapets” minneshistoriska revisioner, vilka ansågs överbetona *John Graftons* verkliga betydelse och nedtona dess allryskt revolutionära karaktär. Lehtinens ledande polemiska grepp var däremot inte av defensivt slag. För den sovjetiske skribenten hade hyllning av Graftonaffärens ledande ryska part, SR, nämligen varit otänkbart. Att avsiktligt förpassa dessa till glömskans vrå var därigenom en gemensam faktor i Österbergs ”borgerliga” och Lehtinens ”sovjetiska” tolkningar, om än med markant annorlunda utgångspunkter. För den vite revisionisten var alla röda inslag lika ovidkommande medan SR, bolsjevikernas gamla rivalparti som sedermera förbjudits och stämplats som ”socialismens banditer”,⁵¹³ snarare stod för fel *nyans* av rött i marxism-leninismens Sovjetunionen.

Lehtinens grepp var snarare offensivt i.o.m. att han betonade absurditeten i att hela ”Finlands borgerskap”, inklusive de med rötterna i gångna tiders aktivistkritiska grupperingar, 25 år senare enades i förbehållslöst bedyrande av vapensmugglingens betydelse och heroism. Det ringa folkliga understödet och de inomborgerliga splittringar som i verkligheten sinkade monumentprojektet kunde Lehtinen, i likhet med den finländska dagspressens övriga läsarkrets, givetvis inte ha vetat av. I *Kommunistis* polemik utpekades således samma anakronism som Fabritius noterat, men från ett diametralt motsatt politiskt perspektiv. Med nämnda premisser omsvängdes Österbergs historiska redogörelse; Graftonaffärens moralförhöjande effekt förnekades inte, men Lehtinen relaterade densamma istället till Finlands organiserade arbetarklass, vars ögon *John Grafton* öppnade inför beväpningsbehovet ”mot Tsarismen och dess egna förtryckare”, d.v.s. det inhemska borgerskapet.

⁵¹² ”Graftonminnet hyllades i går ute på Orrskär.”, *Hufvudstadsbladet*, 8.9.1930.

⁵¹³ Smith 2011, 215–277.

Österberg hade förvisso inte förnekat Graftonaffärens ”ryska” och ”revolutionära” kopplingar i sitt avtäckningstal, även om han drog sig för att nämna det *socialist*revolutionära partiet vid namn. Men *Kommunisti* tog frågan vidare till sin extrempunkt genom att flytta själva emfasen till nämnda kopplingar; Konni Zilliacus framställdes som ”den Japanska imperialismens och de ryska socialistrevolutionärernas agent och kumpan” snarare än som ”den finländska borgerlighetens företrädare”. De övriga borgerliga aktivisternas roll i vapensmugglingen reducerade Lehtinen i sin tur till hanteringen av dess kaotiska slutakt. Vidare var Graftonaffären i *Kommunistis* mening ett ofrånkomligen genant misslyckande, för vilket skulden implicit lades på de borgerliga aktivisternas inkompetens. Artikelskribenten ansåg sig däremot inte förhindrad att reflektera över *John Graftons* budskap för framtiden på ett minst lika binärt sätt som Österberg, om än med polära slutsatser: 1905 var hängivelsen till den proletära revolutionen ännu ”oklar och instinktiv” bland Finlands arbetarklass; 1918 var dess behov ”klart för proletariatets majoritet” men inte för ”dess ledande skikt, det gamla socialdemokratiska partiet”; ”tredje gången gillt” skulle kombinationen av en politiskt mogen arbetarklass under det kommunistiska partiets kompetenta ledning föra Finlands revolution till dess ”slutpunkt, segern mot borgerligheten.”⁵¹⁴

Kommunistis kritik framstår vid första anblick som minnespropaganda generisk för den finländska kommunismens politiska linjer.⁵¹⁵ Artikeln inbegrep däremot en personlig dimension. Då Lehtinen betonade Graftonaffärens finska socialister, ”vars involvering byggde på klassperspektiv” inkluderades han, som en av *John Graftons* maskinister, nämligen själv i nämnda kategori.⁵¹⁶ Som Graftonaktivist och kommunist i exil var Lehtinen en unik företrädare för de som av uppenbara skäl inte tilldelades utrymme på Graftonmonumentets piedestal.⁵¹⁷ Det behöver knappast argumenteras varför veteraner av Fabritius och Lehtinens slag inte skulle ha ansett sig ha haft något gemensamt förutom enstaka, kortvariga strävanden i det förflutna. Troligtvis hade de snarare sett varandra som dödsfiender, eller åtminstone som varandras motpoler. Däremot demonstrerade de i varierande grad, och genom varierande uttryck, samma grundförutsättning som bidrog till taktiska reaktioner på Graftonmonumentet, nämligen dess ofrånkomligt minneshistoriska kontext; så länge som aktivister med personliga minnen

⁵¹⁴ J. K. Lehtinen, ”John Grafton”, *Kommunisti: Kommunistinen aikakauslehti*, 1.11.1930.

⁵¹⁵ Salokangas 1987, 216–222.

⁵¹⁶ J. K. Lehtinen, ”John Grafton”, *Kommunisti: Kommunistinen aikakauslehti*, 1.11.1930; Olin 2005 (1993), 87, 108, 119, 192.

⁵¹⁷ A. R., ”Vanhoja muistelmia.”, *Kalevainen: Kalevan naisten ja Kalevan ritarien äänenkannattaja*, 1.8.1925.

fortlevde omgavs historiska tolkningar av deras upplevelser med reellt begränsande ramar, vilka inte kunde övermålas hur som helst utan protest.

Bild 5: "Den tysta bragdens [utvalda] män". 18 av Graftonaffärens veteraner uppställda för fotografering i samband med Graftonmonumentets invigningsceremoni. Från vänster, övre raden: Onni Kemppainen, [förmodligen] Arvo Metsola, Sigurd Backlund, Ivar Ullén, Walter Kecklund, H.J. Mannermaa, [förmodligen] J. Meriläinen och Gustav Ramstedt. På nedre raden från vänster: Almar Fabritius, Allu Jokisalo, [förmodligen] Frans Tiura, Jaakko Kemppainen, Heikki Castrén, Edvard Castrén, Heikki Björn, Hugo Ahlbäck, K.J. Brännäs och Vilhelm Höglund.⁵¹⁸ Foto: Jakobstads stadsmuseum fotografiskas arkiv.

⁵¹⁸ Notera att något olika uppgifter förekommer gällande vilka män som förevigats på bilden ovan. Jfr exempelvis V. Simonen, "Eräs itsenäisyystaistelunne alkusignaali.", *Viikkosanomat*, 13.9.1930; Olin 2005 (1993), 270. Namnen som uppges i bildbeskrivningen ovan är sannolikt de korrekta, men fallen där olika uppgifter förekommer har markerats med tillägg inom klammer.

V. Forskningsresultat och slutdiskussion

I denna avhandling har jag undersökt visionerna för och planerna på ett *John Grafton*-minnesmärke i Jakobstadsregionen, närmare bestämt Jakobstad och den rurala skärgårdskommunen Larsmo, 1905–1930. De olika visionerna och projekten har dels betraktats som enskilda fallstudier, dels som moment i en längre minnesmärkesprocess. Avhandlingen tog avstamp i ”minneshistoria”, ett forskningsfält som undersöker hur det förflutna tolkas och representeras för senare tider och behov. Avhandlingens analytiska tyngdpunkt lades på vad jag kallat ”minneskoreografin” bakom Grafton-minnesmärkena. Myntat av sociologen Brian Conway avser ”minneskoreografer” hågkomstens aktörer, d.v.s. individer och grupperingar som engagerar sig för att lyfta upp det förflutna i offentligheten. Med dessa utgångspunkter har jag analyserat hur minnesmärkesidéerna- och projekten formades av deras aktörer och sammanhang. Under perioden 1905–1930 framlades fyra sådana idéer och projekt med varierande framgångsgrad. Bakom samtliga låg däremot anmärkningsvärda processer, där olika aktörer mobiliserade inflytande och resurser för att befästa specifika tolkningar av Graftonaffären. När processerna ställs mot varandra framkommer både kontinuitet och förändring i såväl aktörskap som budskapsförmedling. Minnesmärkena 1905–1930 uppvisade således flera likheter, men demonstrerade också skiften i vem som propagerade för hågkomst samt hur och varför. Därigenom har jag betraktat de fyra inringade visionerna och projekten som ingående i tre följande distinkta faser.

Tanken på ett minnesmärke över Graftonaffären uttrycktes offentligt första gången i ortstidningen *Jakobstad* närapå två månader efter att skeppet *John Grafton* sprängts i Larsmo. Visionen framställdes då under rubriken ”Sista akten”, och publicerades den 29 november 1905 i samband med ett pressreportage över auktioneringen av *John Graftons* vrak som skett några dagar tidigare. I artikeln ”Sista akten” beskrevs Graftonaffären som ett äreminne över den fosterländska frihetskampen mot kejsarmaktens förryskningspolitik. Inlägget uttryckte på ett förvånande öppet sätt ett motstånd mot den ryska överheten. Detta var möjligt på grund av den storstrejk som svept över det ryska imperiet i oktober-november 1905 och lamslagit de kejserliga myndigheternas repressiva kontroll. I storfurstendömet Finland möjliggjorde detta förryskningspolitikens temporära tillbakagång. Den nyvunna segern var däremot prekär och

osäker, vilket speglades i ”Sista aktens” anonymisering av Graftonaffärens ”handfull hjältar”. *Jakobstads* dåvarande chefredaktör Magnus Hagelstam, en nyligen inflyttad pedagog, var emellertid väl medveten om vem ”hjältarna” var, eftersom även han själv hade medverkat i vapensmugglingen.

Artikeln ”Sista akten” var ett sätt för aktivisterna att höja Graftonaffärens eftermäle över den konkreta vapensmugglingens praktiska nederlag. En sådan minneskoreografi krävde lämpliga måltavlor att tillskriva skulden för Graftonaffärens misslyckande. I artikeln utpekades vissa grupper av landsmän som antagonister på samma nivå som kejsarregimens soldater. Sådana syndabockar inkluderade karriäristiska ämbetsmän, bl.a. de tullmän i Jakobstad som sökte avlägsna Graftonvraket genom ovan nämnda auktion. En särskild udd riktades därtill mot de breda folklagren i Jakobstad med närregion, i synnerhet mot skärgårdsbygdens ”snikna fiskare” och deras vinstsökande privathandel med gevär ”plundrade” från vraket. ”Sista akten” avslutades sålunda med en retorisk fråga som krävde bättring av gemene man genom internalisering av frihetskämparnas exempel: ”Skall ej Finlands folk resa en vård på John Graftons grav?” I analysen har ovannämnda polemik diskuterats i förhållande till ett alltjämt återkommande stridsäpple i Graftonaffärens lokalhistoria. Tvisten gäller den österbottniska allmogens ”verkliga roll” i vapensmugglingen 1905: medan vissa senare skildringar placerar affärens huvudaktörer i Österbottens städer framställer andra tolkningar regionens allmogebefolkning som likvärdigt fosterländska vapensmugglare. ”Sista akten” startade sålunda också en historiografisk tvistefråga, vilken skulle återaktualiseras 1930.

Dessförinnan hann minnesmärkesprocessens däremot inträda i sin andra fas, som fortskred i olika etapper 1906–1925. Under denna tidsperiod planerades Grafton-minnesmärket som ett gatunamn i Jakobstads stadsbild och pådrevs inom kommunalförvaltningen av två olika gatunamnskommittéer. I november 1906 tillsatte stadsfullmäktige den första gatunamnskommittén, vars inledande överväganden däremot inte inskränkte sig till någon John Graftongata. Detta platsnamnsförslag tillkom huvudsakligen som två individuella aktörers förtjänst: M. Hagelstam, som tillsattes kommittén i januari 1907 efter att hans tidning redan två gånger efterfrågat ett platsnamn efter *John Grafton*, och hans kusin, historikern Alma Söderhjelms, som formellt framlade idén i ett expertutlåtande till kommittén. John Graftongatan omfattades snabbt därefter av den stärkta gatunamnskommittén, vars förslag godkändes av stadsfullmäktige i februari 1907. Planen var att den godkända John Graftongatan skulle finnas i en arbetarstadsdel som skulle uppföras i Jakobstad. Namnet John Graftongatan segrade i konkurrensen med Eugen Schaumans gata och Storstrejksgatan, som var två andra framkastade

men avfärdade förslag. Att *John Grafton* valdes som namngivare för en gata i en kommande arbetarstadsdel berodde sannolikt på att de konkurrerande namnen var mera kontroversiella och laddade; Eugen Schaumans gata hade varit en hedersbetygelse för en aktivistisk mordaktion, medan storstrejkens minne besudlades av de politiska konflikter händelsen givit upphov till finländare emellan. Graftonaffären saknade förvisso inte sin egen politiska laddning, men omgavs också av en viss mystik och mångtydighet eftersom dess aktörer undgick avslöjande och därmed kunde hänge sig åt fortsatt hågkomstarbete. Åtminstone för dem kunde Graftonaffären fortsättningsvis väcka minnen om fosterländsk uppoffring, i vars anda arbetare och borgare enats i revolutionär frigörelsekamp. Eftersom det nya arbetarkvarteret aldrig genomfördes avancerade John Graftongatan inte från Jakobstads detaljplan till byggd verklighet. År 1910 återbrukades namnidén förvisso i Jakobstad genom namngivningen av en modest järnvägshållplats (den s.k. Graftonplattformen), vars karaktär däremot kom att förbli långt avlägsen tanken om ett vördnadsinbjudande minnesmärke.

Därefter dröjde det tills 1925 innan nästa gatunamnskommitté började smida namnplaner, denna gång utan direkt medverkan av Graftonaffärens veteraner. I analysen relaterades detta aktörskifte till historikern Henrik Forsbergs alternativa tolkning av "minneshistoria" som processer i vilka individers personliga minnen växelverkar med historieskrivning och offentlig kommemoration. Medlemmarna av 1925 års gatunamnskommitté saknade alltså förstahandsminnen från Graftonaffären, men deras arbete påverkades istället av andra personliga erfarenheter. Den formativa upplevelsen som låg färskast i minnet för medlemmarna i den här kommittén var inte händelserna 1905, utan inbördeskriget 1918 som slutat i den borgerliga vita sidans seger mot de röda socialisterna. Inbördeskriget hade lett till ökända våldsytttringar även i Jakobstad, och den nya gatunamnskommittén bestod av män med solida vita sympatier. När den här kommittén återupptog planeringen av John Graftongatan infogades den således i ett nytt sammanhang, manifesterad på stadens detaljplansillustration från 1927. I denna detaljplan ingår Graftongatan i en veritabel platsnamnskronologi, med successivt ordnade gatunamn som förmedlade en historisk händelsekedja från den antikejslerliga frihetskampen till de vitas seger 1918. Till Graftongatans grannar på detaljplanen hörde flera märkesnamn ur den vita lokalhistorien med tydligt negativ laddning gentemot Jakobstads socialister. Samtidigt tänkte man sig att nämnda gatunamn skulle befästas i samma område som tidigare fastställts för John Graftongatan, d.v.s. den planerade arbetarstadsdelen. Nämnda gatunamnshelhet hade kunnat leda till vit-röda minneskonflikter inom kommunalförvaltningen, men sådana uteblev eftersom arbetarstadsdelen återigen förblev ofullbordad.

Gatunamnsfrågans viktigaste resultat för sammanhanget var däremot att aktivera en ny generation minneskoreografer, med aktivisternas beundrare snarare än dem själva som kärntrupp.

1920-talet medförde för övrigt mycket som tillskrev Graftonaffären ny aktualitet, inklusive firandet av smugglingens 20-årsminne i Kemi samt publikation av olika minnesskildringar skrivna av män som deltagit i det havererade vapensmugglingsförsöket. Graftonveteranerna började i det här skedet gå ur tiden, vilket gjorde hyllningen till en brådskande angelägenhet. För sådana ändamål tog en samling bemärkta Jakobstadsbor, däribland flera medlemmar av den senaste gatunamnskommittén, under vårvintern 1930 initiativet till ett monument invid Graftonvraket. Genom deras kontaktperson i Helsingfors lyckades Jakobstads minneskoreografer knyta nationella toppnamn till projektets kommitté, däribland Finlands blivande president P. E. Svinhufvud. Kommittén erhöll därtill tillstånd av inrikesministeriet att genomföra en landsomspännande penninginsamling med syfte att finansiera monumentprojektet och tillskansa det nationell legitimitet. Monumentprojektet siktade sålunda på en s.k. ”institutionell hågkomstnivå”, på vilken minnet av en utvald händelse eller person görs relevant på ett landsomspännande plan. Enligt Conway är en sådan hågkomstnivå högsta tänkbara mål för många minneskoreografer, vilket i monumentkommitténs fall visar på en exceptionellt hög ambitionsnivå jämfört med de tidigare gatunamnskommittéerna.

Monumentprojektet kulminerade den 7 september samma år i en påkostad och nationellt uppmärksammas invigningsceremoni på Orrskär i Larsmo skärgård. Ceremonins ca 800–1000 deltagare tog då del av åtskilliga festtal på bägge nationalspråken, levande musik och en slående visuell helhet som bl.a. involverade representanter från sju skyddskårsavdelningar som hedersvakt. Denna symboliska helhetsbild återbrukade åtskilliga tolkningsgrepp från de tidigare minnesmärkesidéerna. Hit hörde bl.a. betoningen på Graftonaffären som en psykologiskt betingad propagandaseger, som ska ha inspirerat fosterländsk kampvilja och samtidigt försatt kejsarregimen i skräck. Monumentets invigning befäste därtill rollen som senaste gatunamnskommitté velat tillskriva Graftonaffären i ett frihetkampsnarrativ med vita förtecken.

Invigningsceremonins utformning bör i första hand tillskrivas monumentkommitténs Jakobstadsbor, vilka onekligen var projektets mest involverade aktörer. Desamma tillförde också ett regionalt lager till vapensmugglingens tolkningsrepertoar under projektets gång. På detta vis uppvisades Graftonaffären som hela Jakobstadsregionens gemensamma äreminne, vilket innebar en total omsvängning från den aktivistiska exklusiviteten i ”Sista akten.” Detta

skifte utgick ur det svenskspråkigt dominerade Jakobstadsborgerskapets alltmera prekära position inför finskhetens och socialismens dubbla hotbilder, vilket fick dem att eftersträva en förhöjd kulturell gemenskap med närregionens svenskspråkiga allmoge. Att anpassa Graftonaffären till sådan kulturpolitik förutsatte i sin tur att vissa av sidor av det förflutna överbetonades, medan andra, i detta fall den gamla polemiken mot regionens ”snikna fiskare”, åsidosattes.

Monumentprojektet stod följaktligen för en anakronistisk Graftontolkning på flera plan, vilket öppnade dörren för projektets ojämna mottagande bland allmänheten. Till de som omfamnade projektet hörde ett anmärkningsvärt antal högerradikaler. Flera av monumentkommitténs medlemmar stödde Lapporörelsen, vars ledargestalt Vihtori Kosola deltog i monumentets invigningsceremoni. Sådana radikaler kunde tilltalas av monumentprojektets tvåspråkigt fosterländska framtoning och dess hyllning av den aktivistiska kampen, i vilken flera blivande högerradikaler själva deltagit. Graftonmonumentets högerradikala kopplingar kan däremot inte betraktas som helt avsiktliga, eftersom kommitténs Jakobstadsgruppering också inkluderade flera uttalade Lappokritiker. Oavsett kom projektet att omges av flera element som minskade dess allmänna dragningskraft. Så mycket framkom redan under penninginsamlingen, vars resultat i kommitténs betydande skuldsättning undanhölls allmänheten.

Den då rådande ekonomiska depressionen, insamlingens bristande koordination och en rad triviala orsaker spelade förvisso in i nämnda misslyckande. Men under insamlingsarbetet framkom också fall av distansering till projektet, inte minst från sådana som själva genomlevt Graftonaffären. Hit räknades Graftonveteranen C. M. Hohenthal, som uttryckte tvivel inför vapensmugglingens hyllningsvärde, men också aktivistkollegan Arvid Mörne, vars avståndstagande från projektet sannolikt grundades på hans antifascistiska hållning. Under och efter invigningsceremonin fann andra aktivistveteraner orsak att kritisera vissa andra sidor av projektets framtoning och budskap. Som ceremonins sista festtalare ifrågasatte exempelvis Almar Fabritius monumentkommitténs historiska revisionism genom att betona den kritik som Graftonaffärens aktivister i tiderna ådragit sig av landsmän. Mest polemisk var däremot *John Graftons* maskinist J. K. Lehtinen, som inte inkluderades bland de hyllade aktivistveteranerna p.g.a. sin politiska exil i Sovjetunionen. I tidskriften *Kommunisti* riktade Lehtinen en politisk brandskrift mot monumentprojektet som helhet och betonade istället Graftonaffärens sammanhang i klasskampen mot Finlands borgerskap.

Under hela tidsperioden 1905–1930 hölls minnet av Graftonaffären vid liv genom aktiva koreografiska insatser, vilka präglades av vissa alltjämt återkommande inslag. Hit hörde

exempelvis koreografins sociala grund bland Jakobstads administrations-, affärsman- och bildningselit, samt ett insisterande framhållande av Graftonaffärens heroiska karaktär. Samtidigt demonstrerades avsevärda förskjutningar i minneskoreografins pådrivare, budskap och ambitionsnivå under den långa minnesmärkesprocessen. Utvecklingen från ”Sista akten” till Graftonmonumentet kan således betraktas som minneshistoriskt betingad i begreppets dubbla bemärkelse som framkom ovan. Betraktat utifrån Forsbergs begreppstolkning formades hela processen av varierande interaktioner mellan levande minnen och historiseringens eftersträvande. Detta medförde resurser för minneskoreograferna, men innebar samtidigt reella begränsningar för hur Graftonaffären kunde tolkas och framställas. Mellan 1905 och 1930 löpte däremot samma grundläggande motiv: framhållandet av Graftonaffärens relevans för senare tider, en relevans som konstant omformades av minneskoreografer situerade i föränderliga kontexter. Ett minneshistoriskt grepp, som i dess allmännare definition betonar det förflutnas ”aktualitet” snarare än dess ”fakticitet”, har i denna avhandling möjliggjort en djupare förståelse för Graftonaffärens dynamiska eftermäle under ett omvälvande kvartsekel i Finlands historia.

Som antydde i avhandlingens inledning upphörde Graftonaffären ingalunda väcka fascination och engagemang efter 1930. Vapensmugglingens minne har tvärtom hållits vid liv på flera plan, inte minst genom nya forskningsrön och återkommande kommemoration.⁵¹⁹ Detsamma gäller även den långa monumentprocessen som kartlades och analyserades ovan, med dess senaste tillägg i form av den s.k. ”John Grafton parken”, ett oansenligt grönområde i Jakobsgatans nordända som namngavs 1983 på initiativ av Jakobstads dåvarande gatunamnskommitté.⁵²⁰

Ett särskilt givande forskningsupplägg vore en studie tillägnad senare tiders Graftonjubileum i Jakobstadsregionen, i synnerhet åren 1965 respektive 2005. Bägge jubileum firades med omfattande program, i vilka Graftonmonumentet gavs en central roll. Liksom under den långa minnesmärkesprocessen framkom förändringar i Graftonaffärens koreografi även 1965–2005. Från 60-årsjubileet i Jakobstads reservofficersklubbs regi skedde

⁵¹⁹ För en diskussion om forskningsrön kring och litterära framställningar av Graftonaffären efter 1930, se kapitel I.3 i denna avhandling. För exempel på kommemoration av Graftonaffären efter 1930, se exempelvis ”s/s John Grafton”, *Svenska Finland*, 13.9.1939; K. G. A. ”Larsmo skärgård, ärans och minnenas plats.”, *Frontmannen, bilaga till tidningen ”Rintamies”*, 20.12.1940. Notera även planerna på ett Graftonminnesmärke i Kemi 1939, vars infriande däremot skulle dröja till 1956. Se ”Kemin kaupunginhallituksen kokouksessa”, *Pohjois-Pohja*, 15.7.1939; Ylimaunu 1939, 9.

⁵²⁰ ”John Grafton parken”, Ortnamnskartotek A-L, Gatunamnskommitténs handlingar, JMA, Jakobstad; ”Vilka är männen bakom våra gatunamn och var håller kvinnorna hus?”, *Jakobstads Tidning*, 11.12.1997; Bilaga 10.

ytterligare en förskjutning i hågkomstens aktörskap, då det koreografiska initiativet småningom förflyttades till Larsmos lokalhistoriker.⁵²¹ Samtidigt fortlevde samma historiografiska tvistefråga kring Graftonaffärens folkliga förankring som mellan 1905 och 1930. Fr.o.m. 1965 antog frågans behandling däremot en ny, humoristisk skrud. Medan ett antal äldre män från Larsmo förärades en uppskattande hedersroll under 60-årsjubileet beskrev ortstidningen desamma som ”rövare” vilka varit ”med om att plundra det sprängda fartyget på dess last.”⁵²² I sitt seminarieföredrag 2005 insisterade lokalhistorikern Fredrik Björkskog från Larsmo för sin del på anfädernas hjältemod, med berörde även ”vapenfisket” med självmedveten skämtsamhet: ”Fick de ta de här vapnen därifrån [från *John Graftons* vrak] då? Var det stöld? Ja, inte vet jag, men nog tog de dem iallafall!”⁵²³ Sedan 2005 har Graftonaffären inte uppmärksammats med motsvarande jubileumsfiranden i Jakobstadsregionen, och även aktörerna i Larsmo har vänt blicken till mindre ambivalenta äreminnen under senaste år.⁵²⁴ Som denna avhandling påvisat är det individuella engagemanget grundläggande för att upprätthålla levande offentlig hågkomst. Frågan är därmed vad *John Grafton* betyder för invånarna i dagens Jakobstadsregion, och vem som närmast övertar rollen som minneskoreograf.

⁵²¹ Se exempelvis ”John Graftons 100-årsjubileum”, informationsblad bland lösa handlingar, ”Grafton minnet”, Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; ”Öppning av Grafton-utställningen i Fagnäs 3.7. 2005 / Larsmo När-TV”, Larsmo När-TV, YouTube.com; ”Grafton-aftnar med Larsmomat och drama”, *Österbottningen*, 2.8.2005; ”Vapensmugglarna placerade Larsmo på världskartan”, *Hufvudstadsbladet*, 4.9.2005.

⁵²² ”Skärgårdsfest vid Grafton-monumentet”, *Jakobstads Tidning*, 7.9.1965; Notera även de tidigare nämnda intervjuerna som JR förrättade med Larsmos ”vapenfiskare” i samband med 60-årsjubileet, se fotnot 91 på sidan 17 i denna avhandling.

⁵²³ Citatet ovan har fritt översatts från Larsmodialekt av författaren. För Björkskogs ordagranna formulering, se ”John Grafton seminarium, Fredrik Björkskog berättar 8.9.2005 / Larsmo När-TV”, Larsmo När-TV, min. 32:40–33:55, YouTube.com.

⁵²⁴ Här avses främst vapeninförseln till Larsmo med *s/s Equity* 1917, en händelse som har sedermera uppmärksammats i Larsmo med en skrift (2017) och ett nyanlagt centrumkomplex, det s.k. Equity-huset (2016). Se Fagerudd et al. 2018 (2017); ”Namnet är Equity”, *Österbottens Tidning*, 8.12.2016.

Bild 8: Att denna intetsägande träddunge hetat John Graftonparken sedan 1980-talet har troligen gått de flesta Jakobstadsbor obemärkt förbi. Platsens kufiska läge mellan skog, gamla industribyggnader, en nyanlagd rondell och tätt intill Graftongårdarna (till höger på bilden) ger inte vid handen att detta skulle vara ett offentligt rekreationsområde. Graffitimålningar och en upptrampad stig in mellan tallarna vittnar om viss, men föga kommemorativ aktivitet – inte minst eftersom parken saknar skylt eller annan utmärkning. Fotografi taget av författaren 22.12.2025.

Källor och litteratur

Källor

Arkivalier

Jakobstads arkiv, Jakobstad

Ca: 4

Stadsfullmäktiges protokoll med allegat 1904–1906

Ca: 5

Stadsfullmäktiges protokoll med allegat 1907–1909

Ca: 22

Stadsfullmäktiges protokoll med allegat 1924–26

Stadsstyrelsen i Jakobstads handlingar

Föredragningslistor 301–435, 1989

Jakobstads stadsmuseums arkiv (JMA), Jakobstad

Alarik Ahlströms samling

Brevsamling 1927–1933

Gatunamnskommitténs handlingar (1952–1970)

Samlade papper

Ortnamnskartotek A-L

Handlingar rörande John Grafton

Grafton minnet

Kuvert 2

Kuvert 3

Lösa handlingar

Samling 1

Samling 2

JR:s Graftonhandlingar

Kassettkopior av intervjuer (1965)

Samlade papper

Frivilliga brandkåren i Jakobstads samlingar

Kartong 4

Larsmo lokalhistoriska arkiv (LLHA), Larsmo

6.8.4. (Ofärdsåren)

Kartong I

Kartong II

5.1.1. (Fredrik Björkskogs forskararkiv)

Krig & elände

5.1.3. (Erik och Britta Hannulas forskararkiv)

2.1.14. (Larsmo skyddskår, Lotta Swärd, Vapenbrödraföreningen)

2.1.14.1. Larsmo skyddskår

Ua. 2

Riksarkivet (RA), Helsingfors

Herman Gummerus samling

Handskrifter, dagböcker 1920–1944

Box 44

Svenska litteratursällskapet i Finlands arkiv, Helsingfors

Brages pressarkivs samlingar

Topografiska samlingen, Jakobstad

”Diverse”

”Folkliv”

”Kommunalt”

”Skyddskåren”

Topografiska samlingen, Larsmo

”Diverse”

”Folkliv”

”Skyddskåren”

SLSA 703 (Hagelstamska arkivet (1779–1987))

Mapp 6

Mapp 15

Mapp 18

Tryckta källor

Adressbok för Jakobstad: kommunala, handels-, industri- och yrkesupplysningar med adresser, Jakobstad 1912.

Arpalahti et al. 1989 T. Arpalahti et al., *Suomen rakennustaiteen museon arkisto: Piirustuskokoelma*, Suomen rakennustaiteen museo/Museum of Finnish Architecture, Helsingfors 1989.

Björkman 1918 H. Björkman, *Bidrag till Jakobstads historia I*, Jakobstad 1918.

Björkman 1921 H. Björkman, *Bidrag till Jakobstads historia II*, Jakobstad 1921.

Björkman 1924 H. Björkman, *Bidrag till Jakobstads historia III*, Jakobstad 1924.

Castrén 1930 K. Castrén, *Vad Lapporörelsen är och vill*, Helsingfors 1930.

Cederlöf 1981 E. Cederlöf, *En visa vill jag sjunga*, Helsingfors 1981.

Christianson 1907 E. Christianson, *Röjd ur vägen: kriminalroman*, Viborg 1907.

Estlander 1923 B. Estlander, *Elva årtionden ur Finlands historia III: 1898–1908*, Helsingfors 1923.

Gamlakarleby segelförening 1872–1972, Gamlakarleby 1972.

Gummerus 1925 H. Gummerus, *Aktiva kampår 1899–1910*, Helsingfors 1925.

Gummerus 1933 H. Gummerus, *Studentföreningen U. V:s historia*, Helsingfors 1933.

Hohenthal 1925 C. M. Hohenthal, ”Ett tjugårsminne”, *Valan: publikation utgiven av Vasa Nation till förmån för dess stipendiefond*, 57–61, Helsingfors 1925.

Hohenthal 1928 C. M. Hohenthal, *Läkare i fält och bakom fronten: minnen från Finlands frihetskrig*, Helsingfors 1928.

Jakobstads kommunalförvaltning år 1906. Med statistiska tabeller., Jakobstad 1907.

Jakobstads kommunalförvaltning år 1907. Med statistiska tabeller., Jakobstad 1908.

Jakobstads kommunalförvaltning år 1925, 1926.

Karimo 1932 A. Karimo, *Kumpujen yöstä. IV. Itsenäisyyteen*, Borgå 1932.

- Lindqvist 1907 R. Lindqvist [pseudonym Sepia], *Rim och rapp af Sepia*, Helsingfors 1907.
- Nykvist 1995 N. E. Nykvist, *Stenarna talar: om ofärdstider i Österbotten*, Vasa 1995.
- Nylander 1899 J. W. Nylander, *Den stora deputationen*, s.l. 1899.
- Olsoni & Terä 1942 E. Olsoni & T. Terä, *Suomen itsenäisyystaistelun bibliografia. Den finska självständighetskampens bibliografi. Bibliographie des Finnischen Freiheitskampfes*, Helsingfors 1942.
- Parmanen 1939 E. I. Parmanen, *Taistelujen kirja III*, Borgå & Helsingfors 1939.
- Sandström 1976 A. Sandström, *Gamlakarleby skyddskår: Några historiska anteckningar*, Gamlakarleby 1976.
- Sandström 1975 A. Sandström, *Gamlakarleby skyddskår: några historiska anteckningar*, Gamlakarleby 1975.
- Salminen 1905 J. A. Salminen, *Pohjanlahden salaisuus eli John Grafton*, s.l. 1905
Staden Jakobstads kommunalförvaltning under år 1942, Jakobstad 1943.
Staden Jakobstads kommunalberättelse för år 1950, Jakobstad 1951.
Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XIV, Vasa 1975.
- Söderström (red.) 1930 H. R. Söderström (red.), *Vem och vad? Biografisk handbok 1931*, Helsingfors 1930.
- Söderhjelm 1931 A. Söderhjelm, *Min värld III*, Stockholm 1931.
- Söderhjelm 1974 A. Söderhjelm, *Jakobstads historia. Tredje delen*, Jakobstad 1974 (1914).
- Topelius 2017 (1856/1875) Z. Topelius, *Naturens Bok och Boken om Vårt Land*, utg. Magnus Nylund under medverkan av Håkan Andersson, Pia Forssell och Henrik Knif, ZTS XVII, SLS 816, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2017.
- Wegelius 1927 K. A. Wegelius, *Routaa ja rautaa II: Kemin etappi*, Borgå 1927.
- Wikström 1957 E. Wikström, *Minnen från ofärdsåren 1902–1920*, Helsingfors 1957.
- Zilliacus 1960 K. Zilliacus, *Från ofärdstid och oroliga år*, Helsingfors 1960.

Tidningar

<i>Arbetarbladet</i>	1930
<i>Björneborgs Tidning</i>	1930
<i>Etelä-Saimaa</i>	1930
<i>Folket, ortstidning för Jakobstad och omnejd</i>	1905
<i>Hangö</i>	1910, 1912
<i>Helsingin Sanomat</i>	1907, 1925, 1930
<i>Hufvudstadsbladet</i>	1930, 1941, 2005
<i>Hämeen Sanomat</i>	1930
<i>Iltalehti</i>	1930

<i>Jaakkiman Sanomat</i>	1930
<i>Jakobstad</i>	1905, 1906, 1907, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1925
<i>Jakobstads Tidning,</i>	1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1943, 1945, 1952, 1954, 1955, 1956, 1958, 1961, 1965, 1966, 1973, 1984, 1997, 1988, 1999, 2007, 2008
<i>Jyväskylän Sanomat</i>	1953, 1958
<i>Kansan Lehti</i>	1930
<i>Karjalainen</i>	1930
<i>Keskipohjanmaa</i>	1930
<i>Länsi-Savo</i>	1930
<i>Nya Pressen</i>	1910
<i>Parikkalan Sanomat</i>	1930
<i>Pedersöre,</i>	1915, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930
<i>Pedersöre-Jakobstads tidning,</i>	1931, 1933, 1935, 1936
<i>Perä-Pohjolainen</i>	1905
<i>Pohjan Poika</i>	1907
<i>Pohjois-Pohja</i>	1939
<i>Pohjolan Sanomat</i>	1930
<i>Pohjolan Työmies</i>	1930
<i>Rovaniemi</i>	1930
<i>Savo</i>	1930
<i>Suomen Sosialidemokraatti</i>	1930
<i>Suur-Savo</i>	1907
<i>Svenska Pressen</i>	1930
<i>Syd-Österbotten</i>	1930
<i>Tampereen Sanomat</i>	1930
<i>Tornion Lehti</i>	1907
<i>Työn Ääni</i>	1928, 1929
<i>Uusi Suomi</i>	1930, 1972
<i>Vapaa Sana</i>	1910, 1911, 1912, 1916

<i>Vasabladet</i>	1901, 1906, 1910, 1930, 1965, 1977, 1997, 2017
<i>Wasa-Posten</i>	1907, 1908, 1925, 1930
<i>Åbo Underrättelser</i>	1910
<i>Österbottningen</i>	1907, 1910, 1930, 1976, 1987
<i>Österbottningen</i>	2005
<i>Österbottens Tidning</i>	2016
<i>Österbottniska Posten</i>	1905, 1930

Tidskrifter

<i>Aktivist</i>	1929, 1930, 1931
<i>Finska kennelklubbens tidskrift</i>	1907
<i>Finsk tidskrift</i>	1925.
<i>Folkkalender</i>	1940
<i>Frontmannen: Bilaga till tidningen "Rintamamies"</i>	1937, 1938, 1939, 1940
<i>Frisk bris</i>	1910
<i>Fyren</i>	1905, 1906, 1907
<i>Historiallinen Aikakauskirja</i>	1927
<i>Hakkapeliitta</i>	1926, 1930
<i>Itsenäinen Suomi</i>	1932
<i>Kalevainen: Kalevan naisten ja Kalevan ritarien äänenkannattaja</i>	1925
<i>Kansan Kuvalehti</i>	1930
<i>Kommunisti: kommunistinen aikakauslehti</i>	1930
<i>Kuormarenki: Raahen suojeluskuntapiirin lehti</i>	1929
<i>Pedersöre: tidningen Jakobstads julblad</i>	1937, 1969
<i>Pohjan mies: Oulun suojeluskuntapiirin äänenkannattaja</i>	1924
<i>Rajamme Vartijat</i>	1975
<i>Skyddskåristen</i>	1930, 1935, 1936
<i>Suomen Kuvalehti</i>	1930
<i>Svenska Finland</i>	1939
<i>Svenska tidningens julblad</i>	1920
<i>Veckans Krönika</i>	1905
<i>Viikkosanomat</i>	1930

Audiovisuellt material

”John Grafton seminarium, Fredrik Björkskog berättar 8.9.2005 / Larsmo När-TV”, YouTube.com, Larsmo När-TV, <https://www.youtube.com/watch?v=wjjFxoSvKnc&t=1353s>, senast sedd 4.2.2026.

von Haartman, Carl (regi), I Gryningen (Kajastus), Finland, Suomi-Filmi Oy 1930, stumfilm 83 minuter, tillgänglig via Elonet.fi på webbadressen https://elonet.finna.fi/Record/kavi.elonet_elokuva_117474, senast sedd 9.11.2025.

Rozenbergs, Andris (regi), Ждите «Джона Графтона» (”I väntan på ”John Grafton””), Lettiska socialistiska sovjetrepubliken, Rīgas kinostudija 1981, miniserie på två avsnitt, beskrivning tillgänglig via Themoviedb.org på webbadressen <https://www.themoviedb.org/tv/129119>, senast sedd 9.11.2025.

”Öppning av Grafton-utställningen i Fagernäs 3.7. 2005 / Larsmo När-TV”, YouTube.com, Larsmo När-TV, <https://www.youtube.com/watch?v=NNhHgLmKHeg>, senast sedd 4.2.2026.

Internetkällor

“Stadsplaneändring 5 Norrmalm kvarter 27 samt parkområde och gatuområde”, https://pietarsaari.asiointi.fi/images/kaavaselostukset/170_kaavaselostus.pdf, senast sedd 10.3.2026.

F. Sandelin, ”Lägesbild. För Jakobstadsregionen, februari 2026”, <https://www.jakobstadsregionen.fi/wp-content/uploads/2026/03/Lagesbild-2026-JREG.pdf>, senast sedd 10.3.2026.

Bilder

Finlands Nationalmuseum

Numismatiska samlingen

Fotograferat föremål, RK65029:2, publicerad på <https://www.finna.fi/Record/museovirasto.94D70EBAE38E4C1DC0214D710BB840AB?sid=5248244716>.

Museiverket, Helsingfors

Historiska bildsamlingen

D. Nyblin 1900, HK19641218:124, publicerad på <https://www.finna.fi/Record/museovirasto.ED48ACDBB4EDDCE7B06628A39AC0DD42?sid=5248238899>.

K. E. Ståhlberg 1899, HK19500927:5, Museiverket, publicerad på <https://www.finna.fi/Record/museovirasto.44A14D303FAE6E312D5710B1F41EF7F5?sid=5248238899>.

Okänd fotograf 1906, HK19670115:8, publicerad på <https://www.finna.fi/Record/museovirasto.937C94CA69A074E846E14446E4537313?sid=5248243759>.

Arkeologiska bildsamlingen

Havsarkeologiska bildsamlingen

J. Mustonen 2020, AKMA202112:4, Museiverket, publicerad på <https://www.finna.fi/Collection/museovirasto.2dd0ce6b-965f-48ec-b531-e55de9e69052?sid=5248614235>.

Västra Nylands museum

Västra Nylands museums samlingar

Okänd fotograf, Fa 5414, publicerad på <https://www.finna.fi/Record/raaseporinmuseo.169944130875800?sid=5281236994>.

Litteratur

- Anderson 2006 B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London & New York 2006 (1983).
- Andersson 1965 H. Andersson, *Historik över John Grafton-affären*, Jakobstad 1965
- Andersson et al. 2015 H. Andersson et al., *Jakobstads historia del V*, Jakobstad 2015.
- Andersson 1984 H. Andersson, "Historik över det svenska åtta-klassiga läroverket i Jakobstad 1904–1973", *Det svenska läroverket i Jakobstad 1904–1979*, H. Andersson et al., 10–92, Jakobstad 1984.
- Ahl 2004 E. Ahl, "Hjälten och hans heroiska hund", *1904*, samlingar utgivna av Nylands Nations XIII, E. Ahl & M. Bränn (red.), 147–156, Helsingfors 2004.
- Ahl & Bränn 2004 (red.) E. Ahl & M. Bränn, *1904*, samlingar utgivna av Nylands Nations XIII, Helsingfors 2004.
- Ahl & Bränn 2004 E. Ahl & M. Bränn, "Kulten kring Eugen Schauman-den nyländska Schaumankulten", *1904*, samlingar utgivna av Nylands Nations XIII, E. Ahl & M. Bränn (red.), 114–138, Helsingfors 2004.
- Ahl 2010 E. Ahl, *Historiebruk kring Nådendal och den kommemorativa anatomin av klostrets minnesplats*, diss., Helsingfors & Vadstena 2010.
- Ahlbäck 2018 A. Ahlbäck, "Uljaat jääkärit – Sotahenkisen mieskuvan synty", *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, T. Tepora & A. Roselius (red.), 220–253, Helsingfors 2018.
- Aittomaa 2019 S. Aittomaa, *Fyra kejsrerliga monument i Finland: Tillkomst, mottagande och bemötande*, diss., Åbo 2019.
- Alapuro 1994 R. Alapuro, *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*, Helsingfors 1994.
- Alapuro 2003 R. Alapuro, "Vallankumous", *Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, M. Hyvärinen et al. (red.), 519–569, Tammerfors 2003.
- Alapuro 2018 R. Alapuro, *State and Revolution in Finland*, uppd. version, Historical Materialism Book Series 174, Chicago 2018.
- Alcade 2017 A. Alcade, *War Veterans and Fascism in Interwar Europe*, Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare 50, Cambridge 2017.

- Appel et al. 1992 H. Appel, *Larsmo: en skänk från havet*, Jakobstad 1992.
- Aronsson 2004 P. Aronsson, *Historiebruk: att använda det förflutna*, Lund 2004.
- Aronsson 2005 P. Aronsson, "Bruk och missbruk av historien?", *Historisk tidskrift för Finland* 1 (2005), vol. 90, 1–16.
- Aronsson 2007 P. Aronsson, "Monumentens besvärjelser", *Minnesmärken: Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*, J. Frykman & B. Ehn (red.), 274–297, Stockholm 2007.
- Ascher 1988 A. Ascher 1988, *The Revolution of 1905: Russia in Disarray, Vol. 1*, Stanford 1988.
- Augé 2004 M. Augé, *Oblivion*, Minneapolis 2004.
- Azaryahu 2009 M. Azaryahu, "Naming the Past: The Significance of Commemorative Street Names", *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*, L. D. Berg & J. Vuolteenaho (red.), Re-materialising Cultural Geography 4, 53–70, Farnham 2009.
- Backlund 2022 S. Backlund, "Aktivismen harmaa eminenssi: Almar Fabritiuksen toiminta Suomessa ja Ruotsissa 1899–1919", *Sotahistoriallinen aikakauskirja* (2022), vol. 42, 37–62.
- Beiner 2006 G. Beiner, *Remembering the Year of The French: : Irish Folk History and Social Memory*, Wisconsin 2006.
- Beiner 2015 G. Beiner, "Memory Too has a History", Dublin Review of Books, <https://drb.ie/articles/memory-too-has-a-history/>, senast sedd 13.11.2025.
- Beiner 2017 G. Beiner, "Troubles with Remembering; or, The Seven Sins of Memory Studies", Dublin Review of Books, <https://drb.ie/articles/troubles-with-remembering-or-the-seven-sins-of-memory-studies/>, senast sedd 10.3.2026.
- Beiner 2018 G. Beiner, *Forgetful remembrance: social forgetting and vernacular historiography of a rebellion in Ulster*, Oxford 2018.
- Berg & Vuolteenaho 2009 L. D. Berg & J. Vuolteenaho, "Towards Critical Toponymies", *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*, L. D. Berg & J. Vuolteenaho (red.), Re-materialising Cultural Geography 4, 1-18, Farnham 2009.
- Birck 1988 E. Birck, *Nykarleby stads historia del III 1876-1975*, Nykarleby 1988.
- Björklund 1990 G. Björklund, *Segelsällskapet i Jakobstad 100 år, 1890-1990*, Jakobstad 1990.
- Bondestam 1964 A. Bondestam, *Jakobstads svenska arbetarförening 60 år*, Jakobstad 1964.
- Bondestam 1968 A. Bondestam, *Arbetet: En tidning i Åbo på 1910-talet och människorna kring den*, Helsingfors 1968.
- Bondestam 1978 A. Bondestam, *En stad förvandlas*, Jakobstad 1978.
- Bondestam 1990 A. Bondestam, *Jakobstad, vintern 1918 – Pietarsaaren talvi 1918*, Jakobstads museums publikation nr 22, Jakobstad 1990.
- von Bonsdorff 1956 G. von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet: bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917*, Helsingfors 1956.

- von Bonsdorff 1984 G. von Bonsdorff, ”1. 1917-1923”, *Från självständighet till Lappo: Svenska folkpartiet 1917-1929*, G. von Bonsdorff & F. Jernström, 13-176, Helsingfors 1984.
- Bonäs 2012 J. Bonäs, *Kommunistkräck, konservativ reaktion eller medveten bondepolitik?: Svenskösterbottniska bönder inför Lapporörelsen sommaren 1930*, diss., Åbo 2012.
- Connerton 2009 P. Connerton, *How Modernity Forgets*, Cambridge 2009.
- Ehn 2007 B. Ehn, ”’Hos mig kommer du alltid finnas kvar’. Monumentaliseringens uttrycksformer”, *Minnesmärken: att tolka det förflutna och besvärja framtiden*, J. Frykman & B. Ehn (red.), 341-364, Stockholm 2007.
- Ekberg 1991 H. Ekberg, *Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932–1944*, diss., Helsingfors 1991.
- Ekola 2015 A. Ekola, *Pietarsaaren kadunnimistö*, magisteravhandling i finska språket, Jyväskylän yliopisto.
- Enroth & Sundqvist 2022 J. Enroth & C. Sundqvist, *Jakobstads sekelskifte i bilder: Fotograf Julia Widgrén m.fl.- Kuvia vuosisadan vaihteen Pietarsaaresta: Kuvaaja Julia Widgrén ym.*, Jakobstads museums publikationer nr 31, Jakobstad 2022.
- Engman 1989 Marja Engman, ”From the Revolution to the Counter-revolution: Alma Söderhjelm, a Finnish Student of the French Revolution”, *Scandinavian Journal of History* 4 (1989), vol. 14, 285–297.
- Engman 2007 Marja Engman, ”Söderhjelm, Alma”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2007, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=2852>, senast sedd 4.2.2026.
- Engman 2016 Max Engman, *Språkfrågan: Finlandssvenskhetens uppkomst 1918–1922*, Finlands svenska historia 3, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 702:3, Helsingfors & Stockholm 2016.
- Eriksen 2015 T. H. Eriksen, *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*, London 2015 (1995).
- Fagerudd et al. 2018 K.-J. Fagerudd et al., *S/S Equity: På hemligt uppdrag till Larsmo 1917*, Larsmo 2018 (2017).
- Fewster 2006 D. Fewster, *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*, diss., Studia Fennica, Historica 11, Helsingfors 2006.
- Finnäs 2002 F. Finnäs, ”Befolkningens sammansättning och utveckling 1885–2000”, *Jakobstads historia del IV*, Toivanen et al., 148–207, Jakobstad 2002.
- Finnäs 2022 V. Finnäs, *Graftonmonumentet i Larsmo skärgård: Nationalistisk minneskultur i mellankrigstidens Finland*, opubl. kandidatavhandling i historia, Helsingfors 2022.
- Forsberg 2020 H. Forsberg, *Famines in Mnemohistory and National Narratives in Finland and Ireland, c. 1850-1970*, diss., Helsingfors 2020.
- Frykman & Ehn (red.) 2007 J. Frykman & B. Ehn et al., *Minnesmärken: att tolka det förflutna och besvärja framtiden*, Stockholm 2007.

- Frykman & Ehn 2007 J. Frykman & B. Ehn, ”Inledning”, *Minnesmärken: att tolka det förflutna och besvärja framtiden*, J. Frykman & B. Ehn (red.), 8–58, Stockholm 2007.
- Futrell 1963 M. Futrell, *Northern Underground: Episodes of Russian Revolutionary Transport and Communications through Scandinavia and Finland 1863–1917*, London 1963.
- Haapala et al. (red.) 2008 P. Haapala et al., *Kansa kaikkivaltias: suurlakko Suomessa 1905*, Helsingfors 2008.
- Halbwachs 1992 M. Halbwachs, *On Collective Memory*, övers. från franska av L. A. Coser, Chicago & London 1992 (1925).
- Helen 2009 T. Helen, ”Mechelin, Leo”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <https://blf.fi/artikel.php?id=3553>, senast sedd 12.11.2025.
- Hobsbawm 1989 E. Hobsbawm, *Imperiernas tidsålder*, övers. från engelska av R. Adlerberth, Stockholm 1989.
- Hoffman 2002 K. Hoffman, ”Kommunal ekonomi och näringsverksamhet”, *Jakobstads historia del IV*, Toivanen et al., 209–484, Jakobstad 2002.
- Hoffman 2015 K. Hoffman, ”Kommunalförvaltningen i Jakobstad”, *Jakobstads historia del V*, Andersson et al., 486–638, Jakobstad 2015.
- Huxley 1990 S. D. Huxley, *Constitutionalist Insurgency in Finland: Finnish “Passive resistance” against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition*, *Studia Historica* 38, Helsingfors 1990.
- Hänninen 2023 R. Hänninen, *Kapinaa ja kiusantekoa: Venäjän sortokoneiston vastustus Suomessa*, Helsingfors 2023.
- Häikiö 1997 M. Häikiö, ”Svinhufvud, Pehr Evind (1861-1944)”, *Kansallisbiografia*-webbpublikation, *Studia Biographica* 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997–, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/501>, senast sedd 20.12.2025.
- Högnäs 1995 S. Högnäs, *Skogarnas och kusternas folk: Om synen på svenskt och finskt lynne*, Stockholm 1995.
- Jussila 1977 O. Jussila, ”Nationalism and revolution: Political dividing lines in the Grand Duchy of Finland during the last years of Russian rule”, *Scandinavian Journal of History* 2 (1977), vol. 2, 289–309.
- Jussila 1979 O. Jussila, *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisessa suhteissa 1899-1914*, *Historiallisia tutkimuksia* 110, Helsingfors 1979.
- Karlsson 2006a G. Karlsson, ”Rättsväsendet och lokalförvaltningen”, *Larsmo från istid till nutid*, H. Fellman et al. (red.), 143–150, Larsmo 2006.
- Karlsson 2006b G. Karlsson, ”Vägen till självständighet”, *Larsmo från istid till nutid*, H. Fellman et al. (red.), 151–164, Larsmo 2006.
- Kivelä 1991 N. Kivelä, *Pietarsaaren seudun suomen- ja ruotsinkielistä paikannimistöä*, opubl. avhandling pro gradu i finska språket, Oulun yliopisto.
- Klinge 1972 M. Klinge, *Vihan veljistä valtiososialismiin: yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*, Helsingfors 1972.

- Klinge 2004 M. Klinge, *Finlands historia 3: Kejsartiden*, Helsingfors 2004 (1996).
- Klinge 2009 M. Klinge, ”Zilliacus, Konni”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=3698>, senast sedd 12.11.2025.
- Kujala 1980 A. Kujala, ”The Russian Revolutionary Movement and the Finnish Opposition, 1905: The John Grafton affair and the plans for an uprising in St Petersburg”, *Scandinavian Journal of History* 5 (1980), 257-275.
- Kujala 1989 A. Kujala, *Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus: Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa*, diss., Historiallisia Tutkimuksia 152, Helsingfors 1989.
- Kujala 2016 A. Kujala, *Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty: syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa*, Helsingfors 2016.
- Landgrén 2007 L-F. Landgrén, ”Wichmann, Viktor Karl Emil”, *Biografiskt lexikon för Finland* webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2007, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=2975>, senast sedd 5.2.2026.
- Leino-Kaukiainen & Salokangas 1988 P. Leino-Kaukiainen & R. Salokangas, ”Kokkola”, P. Tommila et al. (red.), *Suomen Sanomalehdistön historia 5, Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*, Kuopio 1988, 351–353.
- Lindblad 2013 A. Lindblad, *Östsvensk tidskrift: språkrör för finlandssvensk aktivism året 1917*, opubl. avhandling pro gradu i historia, Helsingfors universitet.
- Lindholm 1975 J. Lindholm, ”Om gatunamnen och våra gators namn”, *Pedersöre: Jul- och hembygdsbilagan* (1975), bilaga till Jakobstads Tidning nr 291, 29–34.
- Maijala 2017 M. Maijala, *Kultakauden maanalainen vastarinta: Sortokauden taisto isänmaan ja sananvapauden puolesta*, Helsingfors 2017.
- Mannil 1992 R. Mannil, ”Fyra hembygds- och släktforskare i Jakobstad”, *Pedersöre: Jakobstads Tidnings jul- och hembygdsbilaga* (1992), bilaga till Jakobstads Tidning nr 291, 11-15.
- Meinander 2009 H. Meinander, ”Eklund, Artur”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=3216>, senast sedd 18.11.2025.
- Meinander 2011 H. Meinander, ”Klinge, Matti”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014 (uppdaterad 2024), <https://blf.fi/artikel.php?id=8580>, senast sedd 12.11.2025.
- Meinander 2016 H. Meinander, *Nationalstaten: Finlands svenskhet 1922-2015*, Finlands svenska historia 4, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 702:4, Helsingfors & Stockholm 2016.
- Meinander 2020 H. Meinander, *Kalejdoskopet: Studier i Finlands historia*, Helsingfors 2020.
- Murtomäki 2009 V. Murtomäki, ”Sibelius, Jean”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=3630>, senast sedd 5.2.2026.
- Määttä 2001a V. Määttä, ”Boucht, Harald (1872-1963)”, *Kansallisbiografia*-webbpublikation, Studia Biographica 4, Suomalaisen Kirjallisuuden

- Seura 1997–, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/7797>, senast sedd 20.12.2025.
- Määttä 2001b V. Määttä, ”Castrén, Arthur (1866-1946)”, *Kansallisbiografia-webbpublikation*, Studia Biographica 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997– (uppdaterad 2017), <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2202>, senast sedd 20.12.2025.
- Nielsen 2007 N. K. Nielsen, ”Monument på väg. Kulturarvet i bruk och identitetens topografering”, *Minnesmärken: Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*, J. Frykman & B. Ehn (red.), 141-165, Stockholm 2007.
- Nikula 1946 O. Nikula, ”Anteckningar om storstrejken i Jakobstad”, *Pedersöre: Jakobstads Tidnings Jul- och hembygdsblad* (1946), ospec. publikationsnummer, 34-38.
- Nora 1989 P. Nora, ”Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”, *Representations* 26 (1989), 7-24.
- Nykvist 1979 N-E. Nykvist, ”Svenska Österbotten och rikspolitiken”, *Svenska Österbottens historia II*, Svenska Österbottens landskapsförbund, 237-304, Vasa 1979.
- Nykvist 1988 N-E. Nykvist, *Aktivism och passivt motstånd i södra Svenskösterbotten 1899–1918*, Vasa 1988.
- Nykvist 1995 N-E. Nykvist, *Stenarna talar: om ofärdstider i Österbotten*, Vasa 1995.
- Nygård 2011 S. Nygård, *Henri Bergson i Finland: Reception, rekontextualisering, politisering*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 745, Helsingfors 2011.
- Nygård 2020 H. Nygård, *Hygien, arv och svenskhet: Provinsialläkaren Herman Woldemar Backman 1870–1946*, Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska Samfundet nr 78, Vasa 2020.
- Nygård & Tandefelt 2025 S. Nygård & H. Tandefelt, ”Litteratur och engagemang: Författareföreningens 1930-tal”, *Finlandssvensk antifascism: Politik, debatt och litteratur 1920–1950*, A. Ahlbäck, M. Kaihovirta & Y. Perera (red.), 123–153, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 884, Helsingfors & Stockholm 2025.
- Nyström 2000 L. Nyström, *Alg, pytare och skridstång: Säl fångstens och säljaktens terminologi i finlandssvenska folkmål*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 623, Helsingfors 2000.
- Ochman 2024 E. Ochman, ”The Legacies of Transition, Street Renaming and the Material Heritage of Communist Dictatorship in Poland”, *Journal of Contemporary History* (2024), vol. 59, 69–90.
- Olin 2005 K. G. Olin, *Grafton-affären*, Jakobstad 2005 (1993).
- Peltonen 2007 U-M. Peltonen, ”Det splittrade landskapet. Berättelser om officiella och inofficiella gravplatser och minnesmärken över inbördeskriget 1918”, *Minnesmärken: att tolka det förflutna och besvärja framtiden*, J. Frykman & B. Ehn (red.), 169–201, Stockholm 2007.

- Polvinen 2009 T. Polvinen, ”Bobrikov, Nikolaj”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <https://blf.fi/artikel.php?id=3142>, senast sedd 12.11.2025.
- Rodell 2007 M. Rodell, ”Från gotländska bunkrar till bosniska broar. En reflektion över materiell kultur och monument”, *Minnesmärken: att tolka det förflutna och besvärja framtiden*, J. Frykman & B. Ehn (red.), 61–87, Stockholm 2007.
- Roselius 2008 A. Roselius, ”’Arvet efter Runebergs hjältar’: Finska kriget 1808–09 och skyddskårens minneskultur”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 83 (2008), Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 708, 85–112.
- Roselius 2010 A. Roselius, *Kiista, eheys, unohdus: vapaussodan muistaminen suojeleuskuntien ja veteraaniliikkeiden toiminnassa 1918–1944*, diss., Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 186, Helsingfors 2010.
- Roselius 2018 A. Roselius, ”Valkoinen rintama: vapaussodan muiston vaalijat”, *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, T. Tepora & A. Roselius (red.), 257–280, Helsingfors 2018.
- Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018 A. Roselius, O. Silvennoinen & M. Tikka, *Svart gryning: Fascismen i Finland, 1918–1944*, Övers. från finska av M. Huss, Stockholm 2018.
- Rönkkö 1990 P. Rönkkö, *Isto: Eetu Isto (1865–1905) ja Hyökkäys (1899)*, Jyväskylä 1990.
- Saarela 2018 T. Saarela, ”Muistella vai ei: Suomen työväenliike ja sisällissodan muisto sotien välisenä aikana”, *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, T. Tepora & A. Roselius (red.), 281–303, Helsingfors 2018.
- Sainio 2009 V. Sainio, ”Yrjö-Koskinen, Georg Zacharias”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=3696>, senast sedd 13.11.2025.
- Salokangas 1987 R. Salokangas, ”Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla”, *Suomen lehdistön historia 2: Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*, P. Tommila (chefred.), 167–433, Kuopio 1987.
- Salokangas 1988a R. Salokangas, ”Nya Pressen”, P. Tommila et al. (red.), *Suomen Sanomalehdistön historia 6, Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*, Kuopio 1988, 171–173.
- Salokangas 1988b R. Salokangas, ”Vapaa Sana”, P. Tommila et al. (red.), *Suomen Sanomalehdistön historia 6, Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*, Kuopio 1988, 232–233.
- Salokangas 1988c R. Salokangas, ”Pohjolan Sanomat”, P. Tommila et al. (red.), *Suomen Sanomalehdistön historia 6, Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*, Kuopio 1988, 263–264.
- Sarkamo 2018 V. Sarkamo, ”Kiveen hakattu historia: sotamuistomerkit sisällissodan ylevöittäjinä, historiallistajina ja julkisen vaikenemisen ilmentäjinä vuosina 1918–1939”, *Historiallinen aikakauskirja* 2 (2018), vol. 116, 153–166.

- Seppinen 2004 I. Seppinen, "Ignatius, Hannes (1871–1941)", *Kansallisbiografia*-webbpublikation, *Studia Biographica* 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997– (uppdaterad 2014), <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/6086>, senast sedd 20.12.2025.
- Sillman 1986 L. Sillman, *Gatunamn samt namn på stadsdelar och parker i Jakobstad*, opubl. avhandling pro gradu, Turun yliopisto.
- Siltala 2005 J. Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*, diss., Helsingfors (1985).
- Smith 2011 S. B. Smith, *Captives of Revolution: The Socialist Revolutionaries and the Bolshevik Dictatorship, 1918–1923*, Pittsburgh 2011.
- Snellman 1998 A. Snellman, *Tidsbilder: J.T. under ett sekel*, Jakobstad 1998.
- Snellman 2007 A. Snellman, *Närpolitik med mervärde - Sfp i Jakobstad under hundra år*, Jakobstad 2007.
- Soriano 2025 M. R. Soriano, "Journalism in history, history in journalism: A historiographical critique of the newspaper as a source material for research", *International Review of Social Sciences Research* (5), 201–128.
- Strömberg 2024 J. Strömberg, *Herman Gummerus: Historiker och aktivist*, Svenska Folkskolans Vänners biografiserie nr 24, Helsingfors 2024.
- Sulamaa 2011 K. Sulamaa, "Kosola, Vihtori", *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=7571>, senast sedd 12.11.2025.
- Sulamaa 2011 K. Sulamaa, "Riipinen, Hilja", *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=7573>, senast sedd 12.11.2025.
- Sulkunen 2008 I. Sulkunen, "Naisten voitto", *Kansa kaikkivaltias: suurlakko Suomessa 1905*, P. Haapanla et al. (red.), 75–96, Helsingfors 2008.
- Sundqvist 2013 P. Sundqvist, *Staden och hakkorset: den tyska krigsmakten i Jakobstad 1941–44*, Jakobstad 2013 (2008).
- Suodenjoki 2008 S. Suodenjoki, "Suurlakon riitaisa yksimielisyys", *Kansa kaikkivaltias: suurlakko Suomessa 1905*, P. Haapala et al. (red.), 101–120, Helsingfors 2008.
- Tamm 2008 M. Tamm, "History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation", *Journal of Baltic Studies* 4 (2008), vol. 39, 499–516.
- Tamm 2015 M. Tamm, "Introduction: Afterlife of Events: Perspectives on Mnemohistory", *Afterlife of Events: perspectives on mnemohistory*, M. Tamm (red.), 1-23, London 2015.
- Tamminen 2004 M. Tamminen, "Eugen Schaumans skjorta i Borgå museum", *1904, Samlingar utgivna av Nylands Nations XIII*, E. Ahl & M. Bränn (red.), 139-146, Helsingfors 2004.
- Tepora & Roselius (red.) 2018 T. Tepora & A. Roselius et al., *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, Helsingfors 2018.

- Tepora 2018a T. Tepora, ”Satavuotinen sota? – Sisällissodan muistamisesta ja historiakulttuurista”, *Historiallinen aikakauskirja* 2 (2018), vol. 116, 181–188.
- Tepora 2018b T. Tepora, ”Muuttuvat näkemykset vuodesta 1918”, *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, T. Tepora & A. Roselius (red.), 304–334, Helsingfors 2018.
- Tikka 2008 M. Tikka, ”Mitä tapahtui?”, *Kansa kaikkivaltias: suurlakko Suomessa 1905*, P. Haapala et al. (red.), 15–41, Helsingfors 2008.
- Tikka 2009 M. Tikka, *Kun kansa leikki kuningasta: Suomen suuri lakko 1905*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1247, Helsingfors 2009.
- Tikka 2018a M. Tikka, ”Hitaasti koottu palapeli – Suomen sisällissota historiantkirjoituksessa”, *Historiallinen aikakauskirja* 2 (2018), vol. 116, 118–125.
- Tikka 2018b M. Tikka, ”Suomen sisällissodan tapahtumat”, *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, T. Tepora & A. Roselius (red.), 82–110, Helsingfors 2018.
- Toivanen 1993 P. Toivanen, ”Arbetarkolonin i Jakobstad – en oförverkligad vision”, *Pedersöre: Jakobstads Tidnings jul- och hembygdsnummer* (1993), bilaga till Jakobstads Tidning nr 285, 8–13.
- Toivanen 1998 P. Toivanen, ”Fäbodsdrift i Larsmo skärgård”, *Skärgårdsliv i Larsmo*, Larsmo Hembygdsförening r.f., 9–29, Larsmo 1998 (1983).
- Toivanen 2002 P. Toivanen, ”Jakobstads natur, geografi, stadsplaner och arkitektur”, *Jakobstads historia del IV*, Toivanen et al., 14–144, Jakobstad 2002.
- Tosh 2011 J. Tosh, *Historisk teori och metod*, övers. från engelska av G. Sandin, Lund 2011.
- Tuomisto 1998 A. Tuomisto, *Sotiemme muistomerkit*, Sotilasperinteen Seuran julkaisu n:o 1, Jyväskylä 1998.
- Tyynilä 2009 M. Tyynilä, ”Alexander III”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=3110>, senast sedd 12.11.2025.
- Uola 2002 M. Uola, ”Fabritius, Almar (1874–1953)”, *Kansallisbiografia*-webbpublikation, *Studia Biographica* 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997–, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/5460>, senast sedd 20.12.2025.
- Uola 2011 M. Uola, ”Malmberg, Lauri”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=781>, senast sedd 12.3.2026.
- Wahlroos 2011 T. Wahlroos, ”Vapaus, veljeys ja vallankumous: Akseli Gallen-Kallelan venäläiset ystävät”, *Ota sielusi täytteen! Tutkimuksellisia polkuja Akseli Gallen-Kallelan taiteeseen*, Gallen-Kallela Museet, 125–144, Esbo 2011.
- Valtiala 2011 N. Valtiala, ”Hagelstam, Magnus”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=9630>, senast sedd 6.3.2026.
- Vares 1998 V. Vares, ”Castrén, Kaarlo (1860–1938)”, *Kansallisbiografia*-webbpublikation, *Studia Biographica* 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

- 1997–, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/728>, senast sedd 20.12.2025.
- Vares 2001 V. Vares, ”Pentti, Samuel Johannes (1885 - 1954)”, *Kansallisbiografia*-webbpublikation, *Studia Biographica* 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997–, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1650>, senast sedd 20.12.2025.
- Westerlund 1993 L. Westerlund, *Massakern i Jakobstad: Klubbiv, jägarprotest och privatjustis*, Helsingfors 1993.
- Westerlund 2024 L. Westerlund, *Påvallarna på vallarna: Bönder, byggare, företagare, nämnde- och sexmän. En femhundraårig släktkrets i Esse och Jakobstad. Del 1*, Helsingfors 2024.
- Wilsey 2011 R. Wilsey, ”The Grafton Vetterlis”, *Classic Arms & Militaria* 3 (2011), vol. 18, 17-22.
- Winter 2010 J. Winter, ”Sites of Memory”, *Memory: Histories, Theories, Debates*, S. Radstone & B. Schwarz (red.), 312-324, New York 2010.
- Wrede 1988 J. Wrede, *Jag såg ett folk... Runeberg, Fänrik Stål och nationen*, Helsingfors 1988.
- Wrede 2009 J. Wrede, ”Mörne, Arvid”, *Biografiskt lexikon för Finland*-webbpublikation, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014 (uppdaterad 2016), <https://blf.fi/artikel.php?id=3565>, senast sedd 12.11.2025.
- Ylimaunu 2019 T. Ylimaunu, ”Möylynkarin asesalakuljetus ja eräs ankkuri vuodelta 1905 – kemiläisten kokemuksia ja muistamisen merkityksiä”, *Jatuli: Kemin kotiseutu- ja museoyhdistyksen julkaisu XXXV* (2019), 1-20.
- Zerubavel 2003 E. Zerubavel, *Time Maps: Collective Memory and The Social Shape of The Past*, Chicago 2003.

Bilagor

Bilaga 1: Transkribering av manuskriptet till borgmästare Walter Österbergs avtäckningstal på Graftonmonumentets invigningsceremoni den 7 september 1930. Manuskriptets innehåll har delats in i tre stycken för att illustrera dess struktur såsom den behandlas i kapitel IV.2.

”Inför havets väldiga anlete har detta kummel rests till minne av de helhjärtade män från rikssjälvständighetens aningstider. Väl nämner inskriptionen icke männen, som vågade drömma den stolta drömmen om Finlands självständighet, men deras månghövdade skara inrymmes under namnet ”John Grafton”. Under det politiskt mörka året 1905 lyste det namnet likt en krigsraket. Det väckte skräckblandad osäkerhet hos landets förtryckare. Det födde tvekande, kanske kritisk beundran eller också djärv framtidstro hos fosterlandsvännerna. Även starkt kritiska historiker medgiva numera, att sprängskottet här vid Bottenhavets kust för ett kvart sekel sedan var icke dödssalut för ett misslyckat smuglingsförsök, utan blev en stridsfanfar. Det blev upptakten till den långa frigörelsekampen. ”John Grafton” blev icke rubriken över ett spännande äventyr utan över ett skede i fosterlandets rikshistoria, en inskrift över djärva mäns osjälviska försök att skapa grunden för ett fritt Finland.

Över John Grafton-episoden vilade länge en viss mystik, men efter frihetskriget och det fria Finlands tillblivelse har slöjan lättats och händelserna i huvuddrag historiskt belysts. En orienterande överblick må därför lämnas. Under 1905 brann upprorslågan i det ryska rikets alla hörn. Det olyckliga kriget med Japan alstrade allmänt missnöje och skapade jordmån för revolution. Samtidigt gingo aktens representanter allt hänsynslösare till angrepp mot Finlands lagliga samhällsskick. Det var då upprorstanken väcktes hos aktivisterna och [oklar handskrivet tillägg] i samarbete med de ryska revolutionärenna [sic.]. Det aktiva motståndspartiets skapare, Konni Zilliacus, var själen i all förberedelser. Han var en man med massor av uppslag och goda förbindelser i politiska kretsar utom vårt land. Han inledde underhandlingar med Japans sändebud i Stockholm, Akashi, som även ställde medel till förfogande för inköp av vapen och patroner, främst avsedda för de ryska revolutionärerna, jämväl de finska aktivisterna. Det hette likväl att pengarna kommit från Amerika, för att de revolutionära i Ryssland icke skulle känna sig illa berörda av hjälp från rikets fiender. Efter äventyrliga underhandlingar i Hamburg, där ryska spioner vimlade, gjorde Zilliacus en mindre provbeställning på ett parti italienska skjutvapen. Men huvudmassan av vapnen inköptes hos en i Paris bosatt schweitzare. Vapnen skulle sändas som ilgods till en japansk agent i Rotterdam. Minister Akashi hade under tiden inköpt lastgångaren ”John Grafton” för vapentransport till Petersburg, medan Zilliacus med japanska medel anskaffade tvänne mindre jakter: ”Peter” och ”Cecil” [Österberg förvirrar här Graftonaffären med Peteraffären påföljande år, genom att förväxla ”Cysne” med ”Peter”. Detta misstag verkar ha korrigerats före invigningsceremonin, då förväxlingen uteblivit ur pressreportagen från tillfället] för vapeninförsel till Finland. De till Rotterdam anlända vapnen vidarebefordrades till London, där de en tid förvarades i

källare. ”John Grafton” hade emellertid inlöpt i Vliessingen där besättningen utan iakttagande av några formaliteter ombyttes. Några i London värvade lettiska matrosar: en grusier, och en del manskap från Finland kommo ombord. Till Vliessingen hade även anlänt författaren, sjökaptenen John William Nylander, Zilliacus och en del finskt manskap för de tvänne jakterna., [sic.] vilka personer med turbot reste över till London. John Grafton lämnade även Vliessingen, ångade vestvart och anträffade utanför franska kusten efter överrensommelse en trampbåt från London på väg till Kina med hela vapenlasten ombord [sic.]. I öppen sjö skedde omlastningen av 15560 gevär, 2500 revolverar, 3 ton sprängämnen och dessutom nödig ammunition. Med sin farliga last stävade John Grafton runt Danmark in i Östersjön och Finska viken till ön Tytärsaari. Här skulle omlastning ske av huvudpartiet i vedpråm för införsel till Petersburg. Ett mindre parti skulle inlastas på ”Cecil” för finnarnas räkning. De ryska revolutionärerna hade emellertid försummat sig, varföre Grafton vände om och gick till Köpenhamn. Under tiden svävade man i okunnighet om var Grafton befann sig. Emellertid hade Zilliacus ordnat affärerna i Köpenhamn och Grafton avsändes under befäl av kapten Erik Saxén. Nylander hade med ”Cecil” inlöpt i Viborg och där råkat det ryska gendarmeriet och namnet ”John Grafton” spökade hos de ryska myndigheterna, varför fartygets namn övermåladades och namnet ”Luna” textades på. Så gick färden upp till Kemi, där en del av vapnen lossades. Befälet övertogs här av Nylander, som undsluppit gendarmerna i Viborg och rest upp förklädd till student. Med tvänne kaptener ångade ”John Grafton” söderut och anlände den 5:e till denna plats, där en del av vapnen lossades och fartyget skulle stäva ut. Olyckligtvis girade Grafton i mörkret och fastnade stadigt på grund. Efter skeppsråd ombord beslöt man enstämmt [sistnämnda överstreckat i manuskriptet] spränga fartyget för att icke de ryska myndigheterna skulle komma åt den dyrbara lasten. Besättningen skingrades för alla vindar, en del fördes [här ett otydbart handskrivet tillägg i manuskriptet] i segelbåtar över till Sverige och till aktivisterna i Helsingfors avgick telegrammet ”Moster har avlidit, hon sprack”. Vilken nervositet sprängningen väckte hos de ryska myndigheterna framgår därav, att ”John Grafton” namnet oavbrutet spökade i de ryska ministerierna, militär och krigsfartyg sändes upp till det fredliga Larsmo, allt medan de räddade vapnen i all tysthet spriddes i bygderna. Ehuru vapentransporterna voro allmänt bekanta och de skedde tämligen öppet, voro ryssarna fullkomligt okunniga om vidden av företaget, ty förrädare fanns den tiden icke.

Detta är den sägenomspunna färden, som ändades på grundet här ute, men vars verkningar sträckt sig in i vår tid. Det var en hjältesaga, där frihet, liv och framtid voro insatserna och fosterlandets frigörelse det hägrande målet. Äras skall den tysta bragdens män och till minne av dem och deras stolta drömmar avtäckes detta enkla monument.”

Källa: Manuskript till borgmästare Walter Österbergs avtäckningstal, ””Tillägg till minnesanteckningar””, ”Material till text om ”John Grafton och ryska tiden” till boken ”Så levde man i Larsmo förr.””, kartong II, Ofärdsåren, LLHA, Larsmo.

Bilaga 3: Graftonmotiv från den ryska tiden på en cigarettask ingående i Jakobstads stadsmuseums samlingar.

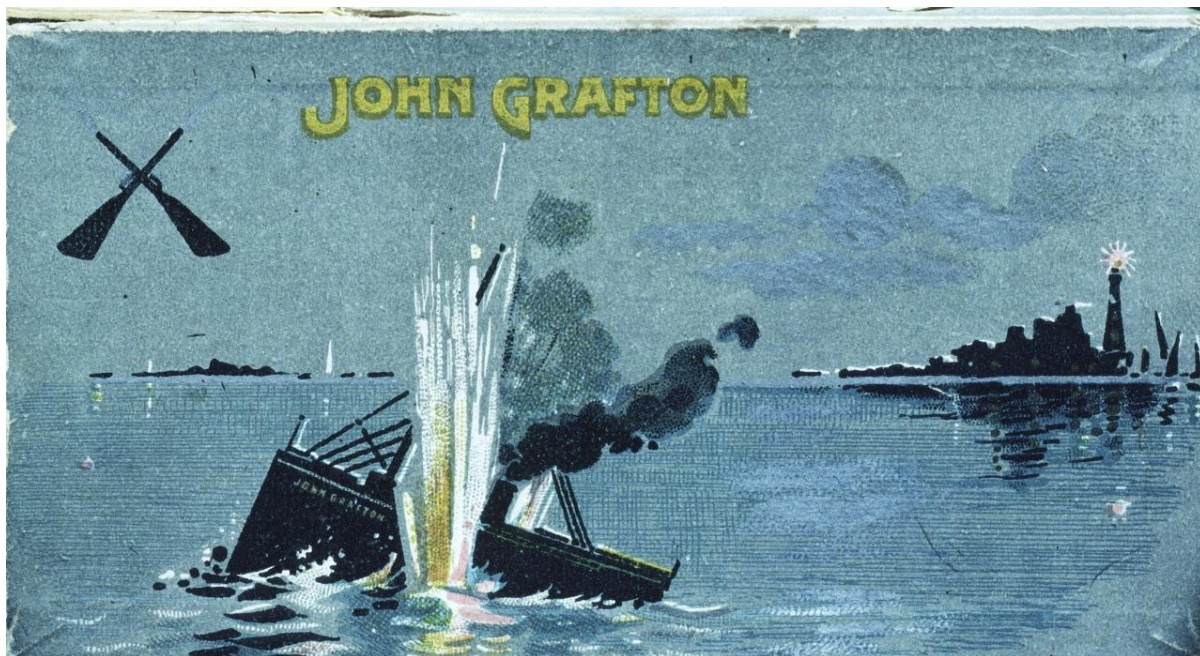

Bild: Jakobstads stadsmuseums fotografiska arkiv. Bilden är beskärdd.

Bilaga 4: ”Sista akten.”, *Jakobstad*, 29.11.1905

”Sista akten.

„John Grafton”. Hvilka minnen skall ej detta namn uppväcka hos det nuvarande släktet i dess ålders höst, hvilken hänförelse skall ej din saga, då den engång skrifves, värka hos kommande tiders ungdom. Den mystiska ångare, som skulle medföra medlen till fosterlandets befrielse och dess besättning, denna handfulla hjältar, som våga lif och ära för friheten, skola egnas ett stort blad i fäderneslandets historia.

I nära tre månader har nu John Grafton legat vid det ödsliga Kallskär, utsatt för elementens förstörande invärkan och ryska soldaters och snikna fiskares plundring. Man hade hoppats att den skulle få ligga och falla sönder där, hvarest det hvar meningen att den skulle stanna, ligga som en vård öfver grusade förhoppningar, men finska staten förstår sig ej på reliket! John Grafton skall säljas på auktion, snikna människor kifvas om att få göra sig vinst på densamma.

Men det blef ej alldeles så. 25 mark var första budet, det höjdes till 25,05 man syntes uppfatta saken som ett skämt, Den första spekulanten bjuder 27, en bondgubbe 28, men får sådana blickar af mängden

att han drar sig tillbaka, 30 mark bjuder åter den första. „30 mark första, 30 mark andra", försäljaren försöker förgäfvat övertyga publiken om att John Grafton är mera värd.

Auktionsförrättaren småler. „30 mark tredje“, klubban faller; John Grafton är såld. Publiken ser lättad ut. Kronan har ej kunnat ockra på frihetssakens medel, John Grafton har kostat för mycket för att ånyo uppskattas i penningar.

Skall ej Finlands folk resa en vård på John Graftons graf?"

Bilaga 5: ”John Grafton.”, *Folket, ortstidning för Jakobstad och omnejd*, 14.10.1905.

”Lastad med inemot 10,000 gevär afreste kryssaren Asia i söndags söderut. Spränggelatinet och ammunitionen medföljde naturligtvis. Den torpedbåt, som legat här i hamn medan arbetet vid vraket pågått, fick order att bege sig till Gamlakarleby för att därifrån afhämta ett trettital gevär, som hamnat dit, och sedan äfvenledes lämna våra farvatten. Godset torde först föras till Sveaborg och därifrån sannolikt till Kronstadt.

De ömkliga kvarlevorna af det fartyg, som hela Europa nu i veckotal talat om och som satt så elaka myror i hufvudet på hög som låg, ligger nu där vid Kallskär och drömmer om den sommar, som aldrig kom. Helt säkert kommer detta vrak att bli målet för många utfärder i långa tider framåt, om det blott får ligga i fred där det ligger. Det vore allt en värdefull akquisition för Jakobstads historiska museum!

Ett är visst: den verkliga Jakobstads-smällen kommer att eka ännu länge. Annu efter 100 år och mera skola de gamla tala om, hvad de hört berättas om den gången, då John Grafton sprängde sig i luften och hela fjärden var full af flytande gevär. Vi, som lefva nu, vi spilla icke många ord på sådana småsaker. Vi äro vana vid smällar.”

Bilaga 6: Bertel Jungs detaljplansritning för Jakobstad från 1907.

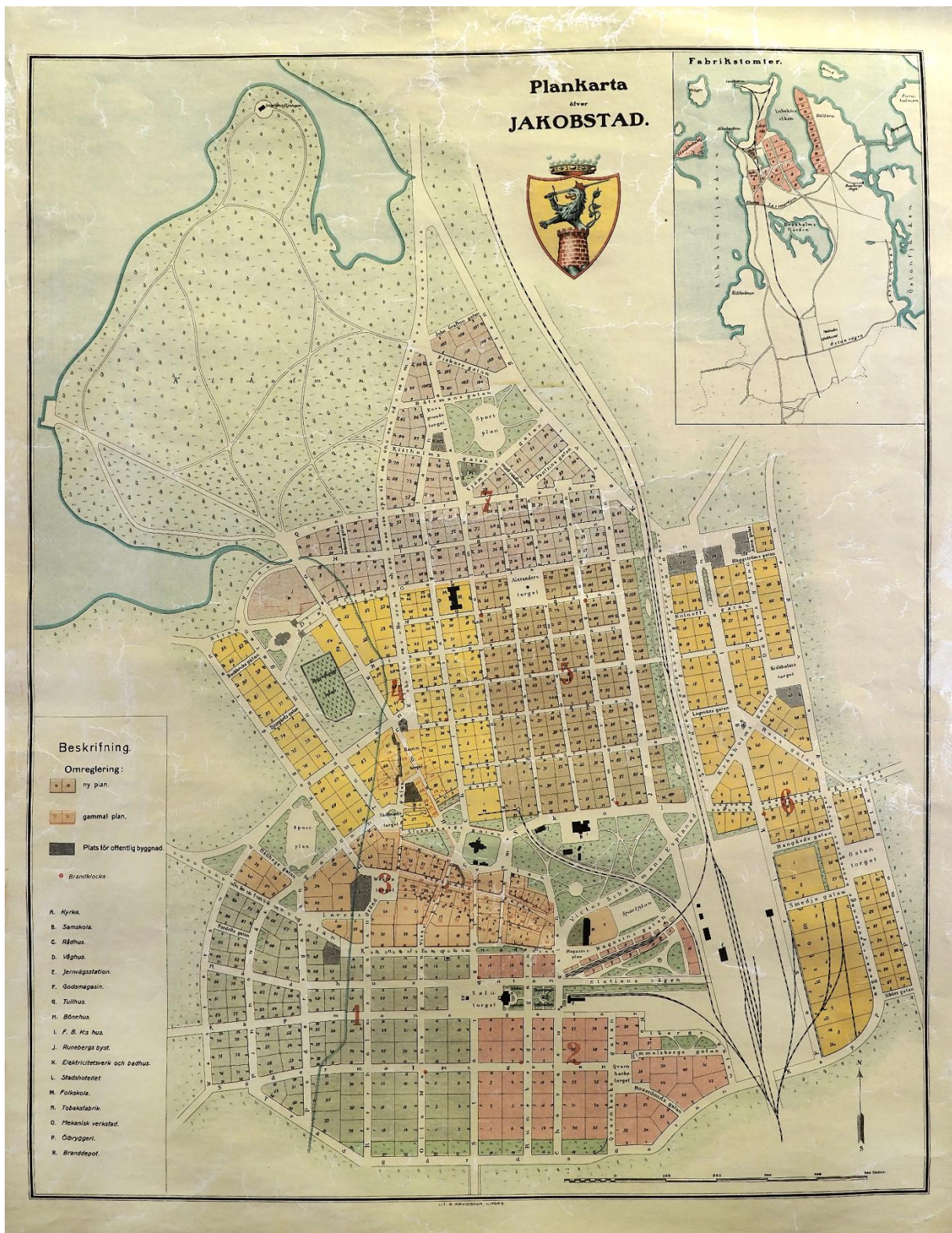

Bild: Jakobstads stadsmuseums fotografiska arkiv.

Bilaga 7: Alma Söderhjelm's gatunamnsbetänkande såsom det återges i *Jakobstads kommunalförvaltning 1906* (1907), 37–40. För Söderhjelm's brev i original, se Ca: 4 Protokoll med allegat 1904–06, Stadsfullmäktiges protokoll med allegat 1904–1906, Jakobstads arkiv, Jakobstad.

”D:r Alma Söderhjelm's skrifvelse innehåller följande:

”Enligt den för gatmannens ändrande tillsatta kommitténs önskan ber jag att få föreslå följande historiska gatunamn:

Fordellsgatan. Efter släkten Fordell, som år 1561 erhöll Pinnonäs kungsladugård och sedan residerade där under långa tider. Jag har tänkt mig att ingenting skulle kunna hindra att uppkalla efter denna släkt någon af de gator som ligga i närheten af ”Pinnonäsgatan”.

Tavastgatan. Familjen Tavast's namn är nära förbundet med Jakobstads grundläggning och stadens äldsta historia. Henrik Tavast var nämligen Ebba Brahes ståthållare (hauptman) och fogde vid tiden för stadens grundläggning och fick sig ombetrodd att i detta afseende sätta hennes planer i verket. Brodern Erik Tavast, kronobefallningsman och häradshöfding öfver Österbotten, bodde i Jakobstad och var en tid rådman och t. o. m. viceborgmästare i staden. Ännu en bror, Johan Tavast var samtidigt kyrkoherde i Pedersöre.

Almgatan (eller Per Larssonsgatan). Efter borgmästaren Per Larsson Alm, som var borgmästare i Jakobstad 1673–1696, åtnjöt stort anseende och var äfven riksdagsman. Hans son Johan Alm var också rådman i Jakobstad.

Christersgatan (eller Christer Hinderssonsgatan). Efter råd- och handelsman Christer Hinderson Holm, den mäktigaste och rikaste under senare hälften af 1600-talet. Han skänkte till Jakobstads kyrka en klocka och var stadens riksdagsman 1682, då städerna Nykarleby och Gamlakarleby försökte att få Jakobstad upphäfdt omintetgjordes. Möjligt — om och föga troligt — är väl att namnet Holmgatan som finnes hänför sig till denne rådman. (Eller har namnet nu först antagits?). Namnet Holmgatan kunde ju äfven bibehållas, då andra medlemmar af släkten gjort sig kända.

Preutzgatan. Efter kyrkoherden Lars Preutz som var kyrkoherde och prost i Jakobstad i slutet af 1600-talet och under hvars tid Jakobstads kyrka byggdes. [avliden] 1692. Sonen Hans Preutz, kapellan härstädes 1685–1693.

Gezeliusgatan. Efter Biskop Joh. Gezelius d.y. som invigde och döpte Jakobstads kyrka år 1691, mag. Joh. Gezelius, kyrkoherde och prost i Jakobstad 1692–1719 (han var Lars Preutz måg). Äfven fanns här en notarie Samuel Gezelius (från 1693–1702).

Wendelii-gatan. Efter Nils Wendelius den äldre, mäktig och stor handelsman, rådman 1690–1696, då han öfvertog borgmästaretjänsten, hvilken han dock skötte emot rådmanslön (borgm. lönen tillföll Alm

som tagit afsked) ända till början af 1700-talet. Han var äfven riksdagsman. Borgmästare åtm. till 1711 (eller 1714?). Hans son, Nils Wendelius var rådman från 1729–1748.

Munselii-gatan. Stadens första borgmästare var Jakob Josephson Munselius 1653—1669. Hans bror Johan Josephson Munselius var stadsskrifvare (rådman och notarie) fr. 1663–1671. Han fungerade äfven ofta ss. viceborgmästare.

Nathanael-gatan eller Nathanael Häggströms-gatan (eller Häggströms-gatan). Efter borgmästaren Nathanael Häggström som var Jakobstads borgmästare under senare hälften af 1700-talet (från 1750). Han var riksdagsman vid riksdagen 1765, då Jakobstad förvärfvade stapelfrihet.

Aspegrens-gatan (eller Gabriel Aspegrens-gata) efter mag. Aspegren som var kyrkoherde och prost i Jakobstad och Pedersöre 1754–1784 och har gjort sig ett namn ss. förespråkare för frihetstidens ekonomiska idéer hvilka han inom sitt område äfven omsatte i praktiken.

Några flera historiska namn vill jag icke här angifva, då jag antar att de som hänföra sig till 1800-talet äro kända. Jag skulle dock för min del vilja föreslå kommittén att återupplifva några af de gamla gatunamnen, samt sänder i detta syftemål en karta från 1783, hvilken är den äldsta jag öfverkommit. Originallet finnes i Statsarkivet, och ber jag att få denna kopia återsänd såsnart den icke mera behöfves. Från 1600-talet finnes ingen karta i behåll och man finner ej omnämnda andra gator än Storgatan, Öfre gatan, Sundgatan, Västra gatan.

Vidare ber jag att få föreslå kommittén att låta de påtänkta namnen Mariagatan och Kulneffgatan utgå såsom egentligen varande utan mening, äfvenså Alexandersgatan och Alexanderstorget, hvilka ju visserligen äro historiska, men åtminstone i mina öron ej äro fullt harmoniska med den gamla svenska stämning som legat öfver staden under alla dess skiftande öden och äfven ännu finnes där.

Dessutom tager jag mig friheten föreslå följ. ändringar:

Kristina- (eller hälst Christine-) gatan i st. för Drottninggatan.

Delagardie-gatan i st. för Jacobsgatan.

Eugen-Schaumans gata i st. för Eugengatan.

Malm-gatan i st. för Otto Malms gatan, eller också tvänne gator Ottogatan och Malmgatan (eller Malmarnas gata).

Vidare anser jag att någon gata borde påminna om Tobaksfabrikens stora historiska och ekonomiska betydelse och ber därför förslagsvis att få ange namnet Tobaksspinneri-gatan. Har ej kommittén tänkt på att binda namnen Strengberg, Schauman, Lindskog vid gatorna. En Schaumans-gatan och en annan Eugen-gatan kunde ju då finnas, så ingen förväxling kunde äga rum.

Kunde ingen gata få namn efter de senaste politiska händelserna. Jag föreslår t.ex. November-gatan e. Storstrejkgatan (e. Strejkgatan), John Grafton-gatan eller ngt sådant. Det tillhör ju hvarje tid att bilda namn hvilka från att först vara aktuella mycket snart skola bli historiska”.”

Bilaga 8: Harald Andersins detaljplan för Jakobstad från 1927.

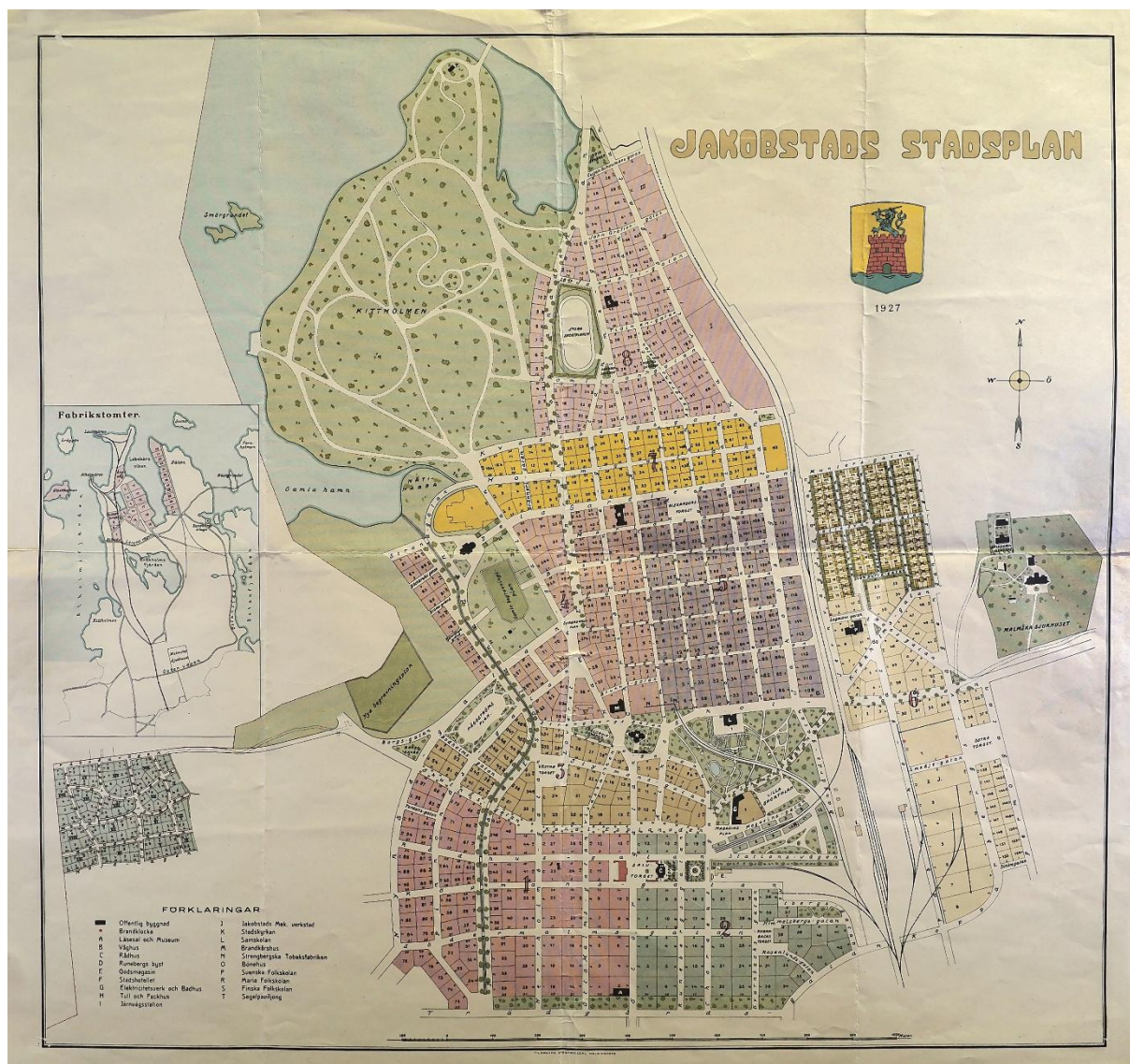

Bild: Jakobstads stadsmuseums fotografiska arkiv.

Bilaga 9: Programschema för invigningen av John Graftonmonumentet på Orrskär i Larsmo kommun den 7 september 1930

Ceremonins början schemalades att starta kl. 13, men fördröjdes något p.g.a. ombytliga väderförhållanden. Programpunkterna för dagen följde därefter nedanstående ordning:

1. Ouvertyr framförd av skyddskårsorkestern (*Soldatgossen*)
2. Walter Österbergs avtäckningstal på svenska
3. *Björneborgarnas marsch* framförd av skyddskårsorkestern
4. Ernst Sillmans tal på finska
5. *Österbotten* framförd av skyddskårsorkestern
6. Monumentet överlämnades av Aino Berger å monumentkommitténs vägnar till Larsmo kommun, representerad av Einar Sundström
7. E. Sundströms tacktal
8. *Jägmarschen* framförd av skyddskårsorkestern
9. Karin Österbergs tal och kransnedläggning å Jakobstads Lotta Svärdavdelnings vägnar
10. *Vår Gud är oss en väldig borg* framförd av skyddskårsorkestern
11. Almar Fabritius tal
12. Ceremonin avslutades med *Vårt land*, framför av skyddskårsorkestern

Källor: Kopia av programblad, samling 2, "Grafton minnet", Handlingar rörande John Grafton, JMA, Jakobstad; "Minnesvården av John Grafton avtäcktes i söndags på Orrskär.", Pedersöre, 9.9.1930; "John Graftonminnet blev en imponerande högtid av stora mått.", Österbottningen, 9.9.1930.

Bilaga 10: John Grafton parkens läge på Jakobstads i kraft varande detaljplan.

Källa: "Stadsplaneändring 5 Norrmalm kvarter 27 samt parkområde och gatuområde", sektion 51, "Detaljplaner i kraft", Jakobstad.fi. Bilden är beskärd. Se "Internetkällor" i avhandlingens källförteckning för länk till dokument med oklippt version.